

บทที่ ๒

ความหมาย รูปแบบ และการจำแนกนิทานผีล้านนา

๒.๑ ความหมายและลักษณะของนิทานผี

นิทานหรือเรื่องเล่าเป็นสิ่งที่ผูกพันกับสังคมมนุษย์มาช้านาน สังคมใดที่อุดมไปด้วยนิทาน สังคมนั้นย่อมร่ำรวยไปด้วยแนวคิด คติ ความเชื่อ รวมถึงจินตนาการ ล้านนาเป็นสังคมหนึ่งที่มีการสรรค์สร้างนิทานพื้นบ้านเป็นจำนวนมาก นิทานเหล่านี้นอกจากมีหน้าที่ในการกล่อมเกลารวมแล้ว ยังใช้เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนและบันทึกสภาพวิถีชีวิตของชาวล้านนาอีกประการหนึ่ง

นิทานผีเป็นนิทานประเภทหนึ่งที่มีบทบาทในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากศาสนาดั้งเดิม นั่นคือการเคารพบูชาภูตผีปีศาจหรืออำนาจลึกลับ เสฐียรโกเศศ (๒๕๔๕: ๓๓๓) กล่าวว่าความเชื่อเรื่องผีสางเทวดามีมาตั้งแต่ระยะยุคแรกของมนุษย์ คติความเชื่อผีสางเทวดา เกิดจากความกลัวอำนาจลึกลับมองไม่เห็นตัว ซึ่งอาจจะให้คำให้ร้ายแก่เราได้ และต่อมาความเชื่อเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดในรูปแบบของนิทานพื้นบ้าน ประครอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๔๕: ๒๕, ๑๓๘) ได้กล่าวถึงนิทานเรื่องผี (Ghost stories) ว่า เป็นนิทานที่มีอยู่ทุกสังคม ผีบางประเภทไม่ปรากฏชัดว่ามาจากไหน เกิดขึ้นได้อย่างไร เช่น ผีม้าบ้องและผีปกกะโหล่งของไทยภาคเหนือ แต่มีประเภทเป็นวิญญาณของคนที่เคยตายไปแล้ว กลับมาหลอกหลอนผู้ที่มีชีวิตอยู่ด้วยรูปร่างและวิธีการต่างๆ และกล่าวว่าคนไทยก็เช่นเดียวกับคนชาติอื่น ที่นิยมฟังการเล่าเรื่องเกี่ยวกับผีๆ ต่างๆ และเรื่องตลกตลกขำขัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องผี กล่าวได้ว่ามีเล่าอยู่ทุกถิ่น ในขณะที่เล่าทั้งผู้เล่าและผู้ฟังมักเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีนี้จึงสะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องวิญญาณและเรื่องภูตผีต่างๆ ของคนไทยได้เป็นอย่างดี ผีในเรื่องเล่ามีทั้งผีที่ดี ซึ่งให้ความช่วยเหลือหรือคุ้มครองคนหรือบอกกล่าวให้ และผีร้ายที่คอยหลอกหลอนรังควานคน นอกจากนี้ ประครอง นิมมานเหมินท์ ยังแบ่งผีในนิทานไทยออกเป็น ๖ ประเภทคือ ผีคนตาย ผีบ้านผีเรือน ผีประจำต้นไม้ ผีป่า ผีที่สิงอยู่ในร่างคน และผีเบ็ดเตล็ด

นอกจากนี้นิทานผีที่ปรากฏยังสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ดังในหนังสือ “ขอดเรื่องเล่าจากถาวร” รวบรวมโดยศิริบุญ (๒๕๔๕: ๑๓๕) มีเรื่องเกี่ยวกับการเกิดของทุ่งไหหิน ใน

เรื่องผีขายครกหิน ที่เล่าว่า ผีกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่บริเวณเทือกเขา พากันแบกครกหินลงมา แล้วบังคับให้มนุษย์ซื้อในราคาที่แพงลิบลิ่ว มนุษย์จึงปฏิเสธเพราะไม่รู้จะซื้อมาทำประโยชน์อันใด กลุ่มผีโกรธมาก และกล่าวว่าหากมนุษย์ไม่ยอมซื้อก็ต้องแบกครกทั้งหมดกลับขึ้นไปไว้บนยอดเขา มนุษย์กลัวว่าผีจะโกรธจึงพากันซื้อครกหินเหล่านั้นจากผี เมื่อผีได้รับเงินแล้วจึงจากไป จวบกระทั่งปัจจุบันนี้ ครกหินเหล่านั้นยังคงถูกทิ้งกระจายอยู่ตามถนนสายต่างๆ ในเมืองนั้น ส่วนนิทานของจีนก็มีเรื่องผีไ้ครกหิน แต่มีเรื่องราวแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเด็กชายกำพร้าซื้อไ้ครกหิน ถูกแม่เลี้ยงกลั่นแกล้งจนตาย และกลับมาแก้แค้นด้วยการฆ่าลูกของแม่เลี้ยง ส่วนเรื่องครกหินของชาวล้านนาก็ปรากฏในนิทานที่กล่าวถึงผีแมนว่า ชาวผีแมนนำครกหินมาขายให้แก่ชาวเมืองพะเยา ผู้ซื้อต้องเขียนหนังสือไปแขวนไว้ที่เชิงดอยด้วน แล้วพวกผีแมนจะกลิ้งครกลงมาส่งให้ถึงบ้านในเวลากลางคืน ในเวลาค่ำของอีกวันยามเมื่อใกล้เช้าแล้ว ให้ผู้ซื้อเอาข้าวสารใส่ครกจนเต็มแล้วทิ้งไว้ พวกผีแมนจะมาขนข้าวเหล่านั้นไป ถือว่าเป็นค่าครกหิน

จากการที่ผู้ศึกษาได้ไปสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นคนเฒ่าคนแก่ในหลายท้องถิ่นของล้านนา ไม่ว่าจะเป็นอำเภอสันกำแพง อำเภอสันทราย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเสริมงาม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ซึ่งในการคัดเลือกแหล่งข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาคัดเลือกพื้นที่ที่กระจายตัวอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ของล้านนา เป็นพื้นที่ที่ผู้ศึกษาค้นเคย และในพื้นที่นั้นยังมีคนเฒ่าคนแก่ที่สามารถเล่าและจดจำนิทานเรื่องผีของล้านนาได้หรือมีประเพณีพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่องผีอยู่ เช่น ในตำบลและ อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ยังคงมีพิธีเลี้ยงผีขุนและ ผู้ซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองและในอดีตโดยในพิธีจะประกอบด้วยการฆ่าหมูดำ ๒ ตัว เพื่อนำมาชำแหละแบ่งให้ทุกหมู่บ้านในตำบลและทำเป็นอาหาร (ลาบ) แล้วนำไปเป็นเครื่องเซ่นแก่ขุนและ มีการวาไม้เพื่อถามหรือทำนายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตำบล รวมทั้งมีตำนานเรื่องขุนและประกอบอยู่ในประเพณีนี้ด้วย

จากการสัมภาษณ์พบว่านิทานเรื่องผีในวรรณคดีของชาวล้านนาเป็นเรื่องที่มีขนาดสั้น มีเค้าเรื่องจริงหรือเคยเกิดขึ้นจริง บางคนนั้นเล่าว่าเคยประสบมาด้วยตนเอง บางคนก็ได้รับรู้รับฟังจากคนเฒ่าคนแก่เมื่อวัยเยาว์ มีบางเรื่องที่เมื่ออายุมากขึ้นก็รู้ว่าเป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังเพื่อหลอก ขู่ หรือเตือนในสถานการณ์ต่างๆ เช่นนิทานเรื่องผีม้าบ้อง ในนิทานเรื่องนี้จะมีการเล่าถึงความน่ากลัวของผีม้าบ้องสืบทอดกันมาในหลายยุคหลายสมัย ดังในคำบอกเล่าของนักเล่านิทานพื้นบ้านผู้หนึ่ง คือ นายมี คำบุรี อายุ ๘๓ บ้านเลขที่ ๘๗ หมู่ ๖ ตำบลเสริมซ้าย อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง (สัมภาษณ์, วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๐) ซึ่งจดจำเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีม้าบ้องได้ดีได้เล่าให้ฟังด้วยน้ำเสียงที่คงความตื่นเต้น และหวาดกลัว ว่า

...ผีม้าบ้องมันเป็นม้าตัวใหญ่ สีดำ คนบะเก่าเพิ่นช่างบอกว่า มันสาว(ดู)ขนาด มันช่างล่น(วิ่ง)เข้า - ออกตามคองหน้อย(ซอยเล็ก) พ่อเคยไป แอ้วสาวยามเมื่อค่ำเมื่อคืน ไปปะเข้าใส่ ค่ำแรก(ทีแรก)พ่อได้ยิน เสียงม้าร้องอยู่ไกล ก็เหลียวหน้าเหลียวหลังพ่อ(ดู) ใจก็คิดถึงคำที่พ่อเล่าเรื่องผีม้าบ้องหือฟัง สักคำเสียงหันก็เข้าใกล้ดึกๆ อีพ่อก็ล่นกะก้า จนรู้สึกว่ามันล่นอยู่ทั้งหลัง คั่นอีพ่อเหลียวไปทั้งหลัง โกะ โกะ โกะ ม้าอะยังบ่ารู้ ตัวใหญ่เก้งหนึ่งเป็นคนแหมเก้งหนึ่งเป็นม้า ขนยาว หน้ายาว เขี้ยวก็ใหญ่ อีพอกแล้วพอดิตายนะ (กลัว เกือบตาย)...

ผีอีกลักษณะหนึ่งที่คงอยู่และเห็นได้ชัดเจนในสังคมล้านนายุคปัจจุบัน คือผีที่คอยดูแลปกปักรักษามนุษย์และบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นผีเจ้านาย ผีอารักษ์ ผีปู่ย่า ผีผด และผีเม็ง ในทุกปีจะมีการสักการบูชา เพื่อแสดงความเคารพหรือร้องขอสิ่งต่างๆ

จากความหมายที่ปรากฏในเอกสาร การสัมภาษณ์ ผนวกกับการศึกษานิทานเรื่องผีของล้านนา ทำให้ผู้ศึกษาสามารถให้คำจำกัดความและลักษณะของนิทานผีล้านนาได้ว่า นิทานผีล้านนา คือ เรื่องเล่าที่ผู้เล่ามักเชื่อว่ามีเค้ามูลความจริง โดยมีตัวละครเป็นผีหรือวิญญาณที่ปรากฏในถิ่นล้านนา ซึ่งมีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความความเกรง ความกลัว หรือความศรัทธาต่อผีหรือวิญญาณนั้นๆ และสามารถสรุปลักษณะนิทานผีล้านนาได้ดังนี้

๑. เป็นเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดโดยมุขปาฐะ ต่อมาจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร
 ๒. เนื้อหาที่ปรากฏในนิทานผีล้านนา มี ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบของเหตุการณ์ที่มีโครงเรื่อง ตัวละคร และสถานที่ และรูปแบบของการอธิบาย
 ๓. เนื้อหาจะมีขนาดสั้นหรือเรียกว่าเป็นนิทานก๊อม นิทานย่อย
 ๔. ชื่อเรื่องมักจะเป็นชื่อของผีชนิดนั้นๆ หรือมีคำว่าผีประกอบอยู่
 ๕. ตัวละครเป็นผี วิญญาณ หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่มีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความกลัว
 ๖. เป็นเรื่องเล่าที่ผู้เล่าเชื่อว่ามีเค้ามูลความจริง หรือ เล่าจากประสบการณ์จริงที่ผู้เล่าบอกว่าได้เคยประสบด้วยตนเองมาแล้ว
 ๗. การเล่านิทานผีมักจะมีวัตถุประสงค์แอบแฝงในการเล่า
 ๘. เป็นเรื่องที่สามารถทำให้ผู้ฟังเชื่อถือ ศรัทธา คล้อยตาม หรือเกิดความกลัวได้
- นอกจากนี้ยังพบว่าผู้เล่านิทานผีมักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้ใหญ่ในครอบครัว และมักจะเล่าในยามค่ำคืน เพราะเป็นเวลาที่ว่างจากการทำงานเช่นเดียวกับการเล่านิทานประเภทอื่นๆ

ซึ่งมนตรี ตราโมท(อ้างใน วิเชียร ณ นคร, ๒๕๒๓: ๒๓) ได้กล่าวถึงความเชื่อที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการเล่านิทานในเวลากลางคืนของคนไทยว่า

...เคยมีคติอยู่อย่างหนึ่งที่ผู้เฒ่าผู้แก่พูดกันอยู่เสมอว่า ถ้าเล่านิทานในเวลากลางวัน เทวดาแข่ง เห็นจะเป็นเพราะเทวดาชอบฟังนิทานเหมือนกับมนุษย์เรา เพราะกล่าวว่าในเวลากลางวัน พวกเทวดามีกิจธุระที่จะต้องไปเฝ้าพระอิศวรหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่งเสีย ถ้ามนุษย์เล่านิทานในเวลากลางวันเทวดาก็ไม่มีโอกาสได้ฟัง เธอจึงสาปแช่งด้วยเหตุนี้มนุษย์เราโดยเฉพาะชาวไทยจึงมีประเพณีเล่านิทานฟังกันกันแต่ในเวลากลางคืน...

อีกลักษณะหนึ่งของวาระการเล่านิทานผีล้านนา คือเล่าในขณะที่ต้องการจะหลอกหรือสั่งสอนลูกหลานเพื่อให้มีพฤติกรรมตามที่ผู้ใหญ่ต้องการ เช่น ไม่ไปเล่นไกลบ้าน ไม่ละเลยหน้าที่ที่ต้องกระทำ ไม่อแง หรือไม่ไปเที่ยวในยามค่ำคืน ผู้ใหญ่จะเล่าให้ลูกหลานเกิดความกลัวเพียงครั้งหรือสองครั้ง หลังจากนั้นเพียงแค่กล่าวถึงชื่อ หรือพาดพิงถึงเรื่องที่เคยเล่า ลูกหลานก็จะกลัวและมีพฤติกรรมตามที่ผู้ใหญ่ประสงค์ ดังที่มาลา คำจันทร์(๒๕๓๘: ๑๑๑) กล่าวว่า “เด็กๆ สมัยก่อนได้รับการอบรมด้านนิสัยใจคอจากนิทาน เด็กยุคผมและยุคก่อนหน้านั้นจึงมีน้อยนักที่จะเป็นคนก้าวร้าว หรือประพฤตินอกกลุ่มนอกทางที่สังคมต้องการ” ไม่เพียงแต่เด็กเท่านั้นที่จะเป็นผู้ได้รับการอบรมบ่มนิสัยจากการฟังนิทานเรื่องผี แม้แต่ผู้ใหญ่เองก็ได้รับการกล่อมเกลาคความประพฤติดด้วยนิทานเรื่องผีเช่นกัน เช่นนิทานเรื่อง“ผีเผด” (ผีเปรต) (คมเนตร เศษฐพัฒนวนิช, ๒๕๔๖: ๑๑๕) ที่กล่าวว่า ผีเผด คือคนที่ขโมยของที่เป็นสมบัติของวัด เมื่อตายไปก็ต้องกลายเป็นผีเผดมาดูแลวัด นอกจากนี้ผีเผดยังมีหน้าที่ในการทำร้าย และหลอกหลอนคนที่เข้ามาในบริเวณวัดแล้วกระทำการลบหลู่ ไม่ปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม หรือคนที่แอบลักขโมยทรัพย์สินของวัด

นอกจากนี้นิทานผีล้านนาในแต่ละเรื่องยังปรากฏเป็นหลายๆ สำนวน ซึ่งในแต่ละสำนวนนั้นย่อมมีความแตกต่างกันบ้างไม่มากนัก บางเรื่องนั้นแม้จะมีชื่อเรื่องเหมือนกัน แต่มีเนื้อหาเรื่องราวที่มีความแตกต่างกันออกไป ส่วนบางเรื่องแม้ชื่อเรื่องจะมีความแตกต่างกัน แต่ก็มีโครงเรื่องที่เหมือนกัน

สำนวน (Version) เป็นคำศัพท์ที่ใช้กับนิทานพื้นบ้านเรื่องเดียวกัน แต่เก็บจากที่ต่าง ๆ กัน หรือเก็บจากผู้เล่าคนเดียวกันแต่ต่างเวลากัน นิทานที่เก็บได้จากผู้เล่าคนหนึ่งหรือครั้งหนึ่ง ถ้าเก็บจาก ๕๐ แห่ง ก็ถือว่าเป็นนิทานเรื่องนั้น ๕๐ สำนวน (ประคอง นิมมานเหมินท์, ๒๕๒๓: ๓๓) ซึ่งนิทานเรื่องเดียวกัน แต่ต่างสำนวนเช่นนี้ อาจมีลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างกันมากบ้าง

น้อยบ้างขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นความจำ เพศ วัย ของผู้เล่าและผู้ฟัง รวมถึง สังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่มีการเล่าด้วย เช่นเดียวกันกับที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๒๗: ๓๗-๓๘) ได้กล่าวถึงนิทานเรื่องเดียวกัน แต่ต่างสำนวนกันนั้นขึ้นอยู่กับสาเหตุ เช่น

ความจำของผู้เล่า ผู้เล่าบางคนความจำดี สามารถถ่ายทอดเรื่องราวได้ใกล้เคียงกับ เรื่องที่ฟังมา แต่ผู้เล่าบางคนอาจลืมบางส่วนของนิทาน ก็อาจทำให้เรื่องที่เล่ามีขนาดสั้นไปจากเดิม

เพศและวัยของผู้เล่า ก็มีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะเรื่องที่เล่าด้วย ผู้เล่าแต่ละคนอาจมี ความสนใจไม่เหมือนกัน เช่น คนแก่สนใจธรรมะ เวลาเล่าก็จะเน้นคติธรรมคำสอน เด็กผู้ชาย ชอบความตื่นเต้น ก็อาจเล่าโดยเน้นความสนุกสนาน น่าตื่นเต้น เด็กผู้หญิงอาจเน้นความสวยงาม ความใจดีของนางฟ้า เป็นต้น

ผู้ฟัง ก็มีส่วนทำให้เรื่องที่เล่ามีลักษณะแตกต่างกัน มุขตลกบางเรื่องจะเล่าก็ต่อเมื่อมี ผู้ฟังเป็นผู้ชายล้วน หรือถ้ามีผู้ฟังเป็นผู้หญิงวิธีการเล่าก็อาจแตกต่างไป มีการขัดเกลาให้เรื่อง สุกภาพหรือนุ่มนวลขึ้น

นิทานสำนวนที่เล่าในถิ่นหนึ่ง อาจต่างจากสำนวนที่เล่าในอีกถิ่นหนึ่ง เพราะผู้เล่า ปรับเนื้อความบางตอนให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรมของตน นิทานเรื่องหนึ่งอาจแพร่กระจาย ไปสู่ที่ต่างๆ ทั้งในชาติเดียวกันและต่างชาติ ทำให้นิทานเรื่องนั้นๆ มีมากมายหลายสำนวนขึ้น เช่น เรื่องรามายณะ หรือรามเกียรติ์ มีเล่ากันแพร่หลายในอินเดีย ชวา เขมร ลาว และไทย เราอาจเรียกสำนวนที่เล่าเรื่องนี้แพร่หลายในท้องถิ่นต่าง ๆ เราจึงมีรามเกียรติ์สำนวนล้านนา สำนวนอีสาน และสำนวนใต้ ถ้ามีการเก็บนิทานเรื่องนี้จากตำบลหรือหมู่บ้านใด ก็อาจจะระบุว่า เป็นสำนวนของตำบล หรือหมู่บ้านนั้น

นิทานผีที่ปรากฏทั้งในลักษณะของการอธิบาย และในลักษณะที่มีโครงเรื่อง เหตุการณ์ ตัวละคร สถานที่ ส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องที่ซ้ำ ๆ กัน แต่ถือว่าเป็นคนละสำนวนเพราะ มีเนื้อหาหรือรายละเอียดที่แตกต่างกัน เช่นเรื่อง “ผีเสื้อ” ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้สามารถเก็บรวบรวม ได้จำนวน ๘ สำนวน ในแต่ละสำนวนนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง มีทั้งชื่อ เรื่องที่ใช้ชื่อ “ผีเสื้อ” เป็นชื่อเรื่อง และนำชื่อผีเสื้อรวมเข้ากับผีโพง เป็นเรื่อง “ผีเสื้อ” และ “ผีเสื้อ ผี โพง” แต่ส่วนใหญ่แล้วก็จะใช้ชื่อเรื่องว่า “ผีเสื้อ”

สำนวนที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๑๑๑) กล่าว เพิ่มเติมว่าผู้ที่จะมาสืบความเป็นผีเสื้อนั้น จะเป็นลูกของผีนั้นชั่วละคน อย่างเช่นพ่อแม่มีบุตร ๕ คน จะมีคนหนึ่งชั่วชั่วอ่อน ตาโต หน้าแดง และเก็บตัวไม่สูงส่งกับคนอื่น เมื่อผีเสื้อรุ่นพ่อ แม่ตายลง คนดังกล่าวก็จะสืบทอดความเป็นผีแทน แต่ในสำนวนนี้จะกล่าวต่างจากสำนวนอื่น ๆ ทั้งหมดในเรื่องของการระบุเพศของผี ว่าผีเสื้อหรือผีกระสือเป็นผีที่แฝงอยู่ในตัวผู้ชาย ส่วนผีโพง

จะแฝงตัวอยู่ในเพศหญิง ซึ่งตรงข้ามกับสำนวนอื่นๆ ที่ระบุว่าผีเสื้อเป็นผีเพศหญิง และผีโพงเป็นผีเพศชาย แต่ลักษณะอาการ พฤติกรรมต่าง ๆ จะเหมือนกัน ต่างกันตรงไฟที่จุมูกของผีเสื้อเป็นสีเขียวหรือขาวอมเขียว ส่วนผีโพงจะเป็นสีแดง

ในสำนวนที่ปรากฏในหนังสือนิทานพื้นบ้านล้านนา ชุดที่ ๑ (๒๕๔๘: ๕๓) ได้กล่าวถึงลักษณะที่มาของผีเสื้อแตกต่างจากสำนวนอื่นๆ กล่าวคือ ผีเสื้อมาจากคนที่ไร้ศีลธรรม บางครั้งก็เป็นคนคมีศีลธรรมเช่นคนธรรมดาทั่วไป แต่เกิดกิเลสตัณหาภายหลังทำให้ความชั่วร้ายเข้ามาครอบงำจิตใจ บ้างก็เป็นคนที่ทำผิดไปจากคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ บ้างก็ถือคาถามากเกินไป หรือเป็นคนที่กระทำผิดโดยไม่รู้ตัว เช่นเอาไม้ที่ผีเสื้ออาศัยมาสร้างบ้านหรือเอามาทำของใช้ เพราะเวลากลางคืนจะมีแสงออกจากไม้ และลอยไปตามขี้ตามแปะ ทำให้เจ้าของบ้านเจ็บป่วยและกลายเป็นผีเสื้อได้ในที่สุด

ส่วนเนื้อหาในนิทานก็จะมีเรื่องราว เหตุการณ์ และตัวละครที่แตกต่างกันออกไป เช่น เรื่องผีเสื้อที่ปรากฏในเรื่องเล่าจากดงลึก โดย มาลา คำจันทร์ (๒๕๓๘: ๑๓๕) เป็นเรื่องราวเล่าถึงผีเสื้อแม่ลูกอ่อน จากความทรงจำของย่า ซึ่งเป็นสำนวนที่มีเนื้อหาเป็นที่น่าสนใจ และแตกต่างกับสำนวนอื่นๆ เพราะไม่ได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่น่าหวาดกลัวของผีเสื้อ แต่เล่าถึงผีเสื้อที่หอบลูกน้อยออกมาด้วยยามหากบเขียดกิน นางจึงสอดลูกเข้าไปในครุที่อยู่กลางทุ่งเพราะเห็นว่าครุใบนั้นอบอุ่นและปลอดภัย ขณะที่นางผีเสื้อเที่ยวจับกบเขียดกินไถลออกไป ไม้คำครุก็ล้ม ครุคว่ำลงมาครอบดินสนิท ส่วนลูกน้อยของนางถูกขังอยู่ใต้ครุนั้น นางพยายามยกครุแต่ยกไม่ขึ้น ชาวบ้านที่ได้ยินเสียงร้องของนางจึงรีบมาช่วย และทักว่านางเป็นผีเสื้อใช่หรือไม่ นางไม่หนีและยอมรับพร้อมขอร้องให้ชาวบ้านช่วยชีวิตลูกของนาง ครั้นชาวบ้านยกครุขึ้นนางก็เอาลูกมากินนมแล้วฝากลูกไว้กับชาวบ้านก่อนที่นางจะจากไป อยู่ต่อมาสองสามวันนางก็ตายจากไป นิทานเรื่องผีเสื้อสำนวนนี้มีเนื้อเรื่องที่แสนเศร้า ผู้เขียนจึงตั้งชื่อนิทานเรื่องผีเสื้อสำนวนนี้ว่า “ผีเสื้อแม่ลูกอ่อน” เพื่อทำให้นิทานเกี่ยวกับผีเสื้อสำนวนนี้เป็นที่น่าจดจำทั้งชื่อและเรื่องราว

ฉะนั้นนิทานแต่ละสำนวน แม้จะเป็นชื่อเรื่องเดียวกัน หรือชื่อเรื่องคล้ายกัน แต่ก็มี ความแตกต่างในเนื้อหาที่สามารถนำมาเติมเต็มให้เป็นเรื่องที่สมบูรณ์ และชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาได้ถือว่านิทานหนึ่งสำนวนคือ นิทานหนึ่งเรื่องตามกฎของข้อมูลทางคติชนวิทยาซึ่งการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลนิทานผีล้านนาได้ทั้งหมด ๒๓๑ เรื่อง และเมื่อนำมาศึกษาแยกแยะจำนวนสำนวนในแต่ละเรื่องพบว่านิทานบางเรื่องมีจำนวนสำนวนมาก เช่น นิทานเรื่องผีม้าบ้องมี ๑๑ สำนวน นิทานเรื่องเสื้อเย็นมีจำนวน ๑๑ สำนวน (และยังมีนิทานที่เกี่ยวข้องกับเสื้อเย็นอีกคือ เสื้อมิงของไทใหญ่) นิทานเรื่องผีโพงมี ๗ สำนวน นอกจากนี้มีนิทานเกี่ยวกับผีโพงอีกหลายสำนวนเช่นเรื่อง ผีโพงดง ผีโพงกินปัสสาวะ ผีโพงไปจับสาว ผีเสื้อ-ผีโพง นิทานเรื่องผีปก

กะโหล่งมีจำนวน ๕ ล้านวน นิทานเรื่องผีกะมีจำนวน ๕ ล้านวน และนิทานเกี่ยวกับการสร้างโลกมีถึง ๓๔ ล้านวน ซึ่งนิทานที่มีหลายล้านวนเหล่านี้ เป็นเรื่องที่มี “ตัวผี” ที่เป็นที่ยึดกันอย่างกว้างขวางในสังคมของชาวล้านนา เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีเหล่านี้จึงปรากฏในหลายถิ่น แต่อาจจะมีเนื้อหาเรื่องราวและลักษณะของผิวนั้น ๆ แตกต่างกันไปบ้าง

นอกจากนี้ยังมีนิทานอีกจำนวนไม่น้อยที่ไม่ปรากฏล้านวนมากเท่ากับนิทานในกลุ่มข้างต้น เช่น เมืองลับแล ๔ ล้านวน ผีสองนาง ๓ ล้านวน ผีอ้อย ๓ ล้านวน ผีกองหลัว ๒ ล้านวน ผีป่า ๒ ล้านวน ผีเงือก ๓ ล้านวน เป็นต้น และอีกหลายเรื่องที่ปรากฏเพียงล้านวนเดียว เช่น เมืองของน้อย ผีบอกสมบัติ คนได้เมียผี ผียากจน ผีกองก้อย หมาและไก่เห็นผี เปรตหุยม พระเป็นผี เรื่องขง ผีจุง ผีบิน ผีหักขา ผีบอกเงิน ผีไก่ ผีหมู ผีบอกเงิน เป็นต้น จะเห็นว่าชื่อเรื่องของนิทานที่มีเพียงล้านวนเดียวนั้น จะมีทั้งการตั้งชื่อโดยใช้ชื่อผิวนั้น ๆ และตั้งโดยอาศัยลักษณะหรือพฤติกรรมของผีประกอบการตั้งชื่อ

นิทานในกลุ่มที่มีล้านวนเดียวบางเรื่องจะมีเนื้อเรื่องคล้ายนิทานผีในถิ่นอื่น เช่น เรื่อง ผีจุงซึ่งเก็บรวบรวมโดย เว้น เพลงเออ กับเรื่องแม่นาคพระโขนง ในเรื่องผีจุงนั้นได้กล่าวถึงหนุ่มสาวคู่หนึ่งที่รักกันมาก ฝ่ายชายไปเรียนหนังสือ ส่วนฝ่ายหญิงได้เสียชีวิตลง เมื่อชายหนุ่มกลับมาพ่อแม่บอกว่าฝ่ายหญิงตายแล้ว แต่เขาไม่เชื่อ พอดตึกก็ไปเที่ยวที่บ้านหญิงสาวและได้พบพูดคุยกับนาง เมื่อแน่ใจว่าหญิงที่ตนรักตายจริง ๆ เขาจึงแกล้งทำลู่ตกลใต้ถุนบ้าน ฝ่ายหญิงจึงแลบลิ้นยาวไปเก็บขลุ่ยมาให้ ซึ่งอนุภาคนี้นี้คล้ายกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องแม่นาคพระโขนง ในขณะที่นางนาคกำลังดำน้ำพริกและมะนาวหล่นลงไปใต้ถุนเรือน นางจึงเอื้อมแขนที่ยืดยาวลงไปเก็บมะนาวใต้ถุนเรือนขึ้นมา นิทานเรื่องขงที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านล้านนาก็คล้ายคลึงกับนิทานเรื่องแดร์กิวลา ซึ่งมีตัวละครเอกเป็นผีดูดเลือดเหมือนกัน

๒.๒ รูปแบบของนิทานผีล้านนา

นิทานเรื่องผีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้มีทั้งหมด ๒๓๗ เรื่อง ซึ่งผู้ศึกษาอาศัยหลักเกณฑ์สำคัญในการคัดเลือกคือ นิทานเรื่องนั้นๆจะต้องมีตัวละครเป็นผี ไม่ว่าตัวละครนั้นจะเป็นตัวละครหลักหรือตัวละครประกอบก็ตาม หรืออาจจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลให้มนุษย์เกิดความกลัว ประสพภัยอันตราย หรือได้รับความสุขสมหวังต่างๆ ซึ่งนิทานผีล้านนาที่นำมาศึกษานั้นสามารถจำแนกลักษณะการนำเสนอออกเป็น ๒ ลักษณะ ซึ่งผู้ศึกษาจะใช้อักษร ก. ระบุไว้ท้ายชื่อเรื่องนิทานเรื่องผีที่มีโครงเรื่อง เหตุการณ์ ตัวละคร และสถานที่ และอักษร อ. ระบุไว้ท้ายชื่อเรื่องนิทานเรื่องผีที่นำเสนอในลักษณะการอธิบาย ดังนี้

๒.๒.๑ นิทานเรื่องผีที่มีโครงเรื่อง เหตุการณ์ ตัวละคร และสถานที่

นิทานเรื่องผีของล้านนาที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบของนิทาน ที่มีทั้งโครงเรื่อง เหตุการณ์ ตัวละคร และสถานที่นั้น ถือว่าเป็นข้อมูลหลักที่ผู้ศึกษานำมาในการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งสามารถรวบรวมได้ทั้งหมด ๑๖๒ เรื่อง (ดังปรากฏในภาคผนวก)

ดั่งนิทานเรื่องผีป่า (ด้วยปัญญาและความรัก) มีเนื้อหาในนิทานเล่าว่า ชายคนหนึ่งเป็นพ่อค้ามักไปค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ เสมอ ครั้งหนึ่งเขาเดินทางไปค้าขายพร้อมกับลูกหาบหลายคน เมื่อเดินทางไปเกิดไปมีดกลางป่า ก็ต้องหยุดพักที่ในป่านั้น ตกกลางคืน ขณะที่ทุกคนกำลังนั่งฟังไฟกันอยู่นั้นก็มีหญิงสาวคนหนึ่งเดินเข้ามาและขอไฟด้วย พวกลูกหาบต่างก็ดีใจที่มีสาวมาคุยด้วย เขาถามว่านางมาจากไหน มาอยู่ในป่าคนเดียวอย่างนี้ นางก็ว่า นางเดินทางมากับพวกแต่ตัวเองเดินไม่เก่งจึงร้องท้ายเพื่อน เดินไม่ทันเพื่อน นางก็จะมาขออาศัยไปกับพวกนี้ด้วย พวกลูกหาบต่างก็เชื่อนาง แต่ชายเจ้าของนั้นแน่ใจว่านางต้องเป็นผีป่า จึงแอบเอาดาบเผาไฟให้ร้อนจนแดงแล้วก็เอามาแทงนางจนนางวิ่งหนีไป และพวกนั้นต่างก็ได้ยินเสียงได้ตอบว่า นางขอให้ผีตัวอื่นๆ นี่มาช่วย แต่พวกผีถามว่าดาบที่เขาเอาแทงนั้นเป็นดาบดิบหรือดาบสุก (ดาบร้อนหรือดาบเย็น) นางตอบว่าเป็นดาบสุก พวกนั้นก็ตอบว่าเป็นดาบสุกนั้นตนมาช่วยมิได้เพราะตนก็กลัวดาบสุกเหมือนกัน แล้วผีนางนั้นก็ตายไป

เรื่องผีคู่น้อย (ด้วยปัญญาและความรัก) มีเนื้อเรื่องเล่าว่า เดิมทีเดียวบรรดาคนเมืองต่างไม่มีผีที่เขาสร้างบ้านเล็กๆ ให้อาศัยอยู่เหมือนเดี๋ยวนี้ แต่มาเริ่มมีเมื่อครั้งหนึ่ง ชายเฒ่าคนหนึ่งมาเล่นการพนันกับพวกคนเมืองและเสียเงินไปจนหมด เขาจึงไม่มีเงินที่จะเดินทางกลับบ้าน เขาจึงเอาผีที่เขาเอาใส่หาบมาจากบ้านเมือง โดยบอกว่าผีเหล่านี้สามารถช่วยให้ร่ำรวยได้ พวกคนเมืองจึงได้เชื่อไว้และได้สร้างบ้านเล็กๆ ไว้ให้ผีอยู่มาจนเดี๋ยวนี้ ตัวอย่างนิทานทั้ง ๒ เรื่อง ที่ยกมาจะเห็นได้ว่า มีองค์ประกอบของเรื่องเล่าครบทั้งโครงเรื่อง เหตุการณ์ ตัวละครและสถานที่

๒.๒.๒ นิทานเรื่องผีที่นำเสนอในลักษณะการอธิบาย

นิทานที่นำเสนอในลักษณะการอธิบายมีจำนวน ๑๕ เรื่อง (ดังปรากฏในภาคผนวก) นิทานเหล่านี้ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารพบว่ามีการกล่าวถึงทุกเล่ม ไม่ว่าจะเป็นด้วยปัญญาและความรัก: นิทานชาวเมืองเหนือ เรื่องเล่าจากดงลึก เล่าเรื่องผีล้านนา นิทานพื้นบ้านล้านนา ชุดที่ ๑ และนิทานประจำถิ่นล้านนา เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายถึงลักษณะต่าง ๆ ของผี โดยไม่มีโครงเรื่อง เหตุการณ์ บทสนทนา หรือสถานที่ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นข้อมูลส่วนสำคัญที่จะทำให้เข้าใจในลักษณะของผีชนิดต่าง ๆ ทำให้การศึกษานี้มีความครอบคลุม และชัดเจนมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาลักษณะของนิทานโดยทั่วไปหรือที่ผ่านมานักการศึกษาล้วนให้ความหมายและชี้ให้เห็นลักษณะของนิทานว่าเป็นเรื่องที่เล่ากันมา และประกอบด้วยโครงเรื่อง ตัวละคร เหตุการณ์ และสถานที่เสมอ แต่ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาพบว่านิทานพื้นบ้านนอกจากจะประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในลักษณะของการอธิบายลักษณะต่าง ๆ ของผี ซึ่งผู้ศึกษาถือว่าลักษณะเช่นนี้เป็นรูปแบบการนำเสนอหรือเล่านิทานที่ดั้งเดิม และมนุษย์ก็นำการอธิบายเหล่านี้มาเป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์นิทานในลักษณะที่ยึดถือกันอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นนิทานเรื่องผีสองนางเล่าว่าเป็นผีประจำต้นไม้ที่มี “สองนาง” คือต้นไม้ที่แตกออกเป็นสองลำเติบโตคู่กันตั้งแต่จากระดับดินขึ้นไป กล่าวกันว่าผีสองนางจะเป็นผีผาแผดหรือเป็นผีสาวผาแผด ในคืนเดือนดับเดือนเพ็ญจะออกจากต้นไม้ขึ้นมาเดินเล่น ผีดังกล่าวมักจะมากุมเอาตัวชายหนุ่มไปเป็นสามี โดยการทำให้ชายหนุ่มโดยเฉพาะหนุ่มรูปงามหรือหนุ่มคนองที่ว่าจะเอาผีสองนางเป็นเมีย หลงเมียน้อยนั้นเจ็บป่วยจนเสียชีวิต (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, ๒๕๔๒:๔๑๑๐) เป็นต้น ลักษณะการอธิบายที่ปรากฏในนิทานเรื่องผีกลุ่มนี้มี ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑. อธิบายการกำเนิด

นิทานที่มีลักษณะอธิบายการกำเนิด จะเป็นการกล่าวถึงที่มาของมนุษย์ โลก หรือพืชชนิดต่างๆ ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร หรือมีที่มาอย่างไร ตัวอย่างเช่น นิทานเรื่องผีเผด ลำานของสถาบันวิจัยสังคม (๒๕๔๗: ๑๑๕) ได้กล่าวถึงต้นกำเนิดของผีเผดว่า เกิดจากคนเฒ่าคนแก่ที่อาศัยอยู่ในวัดมานาน จนเกิดความผูกพันกับวัด ครั้นเมื่อตายไปแล้วจึงกลับมาดูแลรักษาวัดอีก และอีกสาเหตุหนึ่งเชื่อว่าผีเผดเกิดจาก คนที่ชอบลักขโมยของวัดเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตายก็ต้องกลับมาชดใช้กรรม โดยมาทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพย์สินสมบัติของวัด

นิทานอธิบายเรื่องกำเนิดผีค้างพอนที่ปรากฏในเล่าเรื่องผีล้านนา (๒๕๔๔: ๕๕) กล่าวว่าผีค้างพอนเกิดจากพืชชนิดหนึ่งเรียกว่าต้นค้างพอน ซึ่งเป็นพืชเถา ฝังหัวในดิน มีผิวตะปุ่มตะป่ำไม่เรียบเกลี้ยง สีดำคล้ำ งอกต้นเป็นเถาเลื้อยพาดพันไปตามไม้อื่น ใบเหมือนใบกลอย ต่างแต่ยางต้นค้างพอนมักเป็นสีแดงเหมือนเลือด และในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๐๘๘) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่าหากต้องการให้ผีค้างพอนดูมากกว่าปกติแล้ว ให้ดอกไข่ไก่ลงบนหัวค้างพอน บ้างก็ว่าให้เชือดไก่เอาเลือดรดหัวค้างพอน แล้วผีค้างพอนจะแสดงอิทธิฤทธิ์ได้มากกว่าปกติ

นิทานอธิบายกำเนิดผีม้าบ้องกล่าวว่า ผีม้าบ้องนั้นเป็นผีที่เชื่อกันว่าเป็นผีที่แยกออกมาจากผีกะ หรือจัดอยู่ในตระกูลเดียวกับผีกะ (สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๔๗: ๑๑๓) ส่วนนิทานการอธิบายการกำเนิดของมนุษย์ และโลกนั้นปรากฏในนิทานเรื่องผีสาวเทวดา, กำเนิดโลก, ปู่สังกะสา ย่าสังกะลี, ปู่สองลี ย่าสองลี, ปู่สังสา ย่าสังลี, ปู่สองลี ย่าสองลี เป็นต้น

ส่วนผีที่คอยปกป้องคุ้มครองมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นผีป่วน ผีคำ ผีเจ้านาย ผีวิรูปบุรุษ ผีเจนบ้านเจนเมือง มักจะเป็นผีของผู้ซึ่งเมื่อยังเป็นคนมีชีวิตอยู่ เป็นบรรพบุรุษของครอบครัว หรือวงศ์ตระกูล หรือเป็นคนเก่งกล้าสามารถจนเป็นที่น่าเกรงขาม หรือเป็นคนที่ชั่วร้าย มีคนครั่นคร้ามเกรงกลัวมาก เมื่อคนผู้นั้นตายไป แต่คนยังเคารพบูชากลัวเกรงอยู่ ก็ไปปลุกศาลแล้วเชิญให้มาอยู่ เพื่อคอยปกป้องคุ้มกันตราภัยทั้งปวง นิทานที่อธิบายการกำเนิดนี้มีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงที่มา เพื่อจะนำไปสู่ความเข้าใจในพฤติกรรมหรือบทบาทของผีแต่ละชนิดมากยิ่งขึ้น

๒. อธิบายรูปร่าง ลักษณะนิสัย

รูปร่างและลักษณะนิสัยของผีล้านนานั้น มีความหลากหลาย ผีบางประเภทก็มีความแตกต่างจากผีในถิ่นอื่นอย่างสิ้นเชิง และอีกหลายประเภทก็มีความคล้ายคลึงกัน เช่น ผีปกกะโหล่ง และผีม้าบ้อง ซึ่งเป็นผีที่ปรากฏในถิ่นล้านนาเท่านั้น ถือว่าเป็นผีที่มีเอกลักษณ์ประจำถิ่น ผีปกกะโหล่งเป็นผีที่เป็นเพศชาย ไม่นุ่งเสื้อผ้า ผมหงอกและหนวดเครายาวกระเซอะกระเซิงเหมือนฝอยรากไหม บนหัวไม่มีเหา แต่จะมีงู หนอน แมลงไต่คลานยั้วเยี้ย (มาลา คำจันทร์, ๒๕๔๔: ๒๓) ลักษณะเด่นของผีปกกะโหล่งที่ปรากฏในทุกสำนวน และเป็นที่บ่งบอกว่าผีชนิดนี้เป็นผีปกกะโหล่ง คือ เสียงร้องดัง...ปึก...ปึก...กะโหล่ง...ปึกกะโหล่ง...อย่างโหยหวน

ส่วนผีม้าบ้องเป็นผีอีกชนิดหนึ่งที่ปรากฏเฉพาะในถิ่นล้านนา ลักษณะรูปร่างจะเป็นผู้ชายที่มีอายุมาก ผีม้าบ้องจะเอามือทั้งสองสานกันไว้ที่ศีรษะด้านหลัง แล้วเอาด้านข้อศอกยื่นออกมาไว้ด้านหน้าคล้ายๆ กับหูกม้า แล้วมันจะวิ่งออกไปตามซอยเล็กซอยน้อยที่เรียกว่า กองหน้อย จนเกิดเป็นเสียงดัง (สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๔๖: ๑๑๘) จากการสัมภาษณ์มีคนหลายคนเคยเห็นผีม้าบ้อง แต่ก็ไม่เคยเห็นหมดทั้งตัว บางคนจะเห็นด้านข้าง บางคนเห็นแต่ส่วนก้นมีสีขาวหม่น บางคนว่าเป็นม้าสีดำตัวสูงใหญ่ บางคนก็ว่าผีม้าบ้องมีร่างกายเป็นคนแต่ศีรษะเป็นม้า หรือตัวเป็นม้า แต่ศีรษะเป็นคน แต่ส่วนมากเคยได้ยินเสียงม้าเดินหรือวิ่งเท่านั้น ผีที่มีลักษณะเป็นม้าหรือคล้ายม้านี้ปรากฏเป็นจำนวนมากในนิทานและตำนานของชาติต่างๆ เช่น Centaur (เซนทอร์) เป็นอมมนุษย์ในตำนานเทพของกรีก ซึ่งเป็นเทพที่มีครึ่งบนเป็นมนุษย์ และร่างกายครึ่งล่างเป็นม้า มีอุปนิสัยชั่วร้าย อาศัยอยู่บนภูเขาสเวติ หรือม้า Grant (แกรนด์) ในตำนานพื้นบ้านของชาวอังกฤษ ซึ่งมีลักษณะเป็นลูกม้า มีตาเป็นประกายลุกเป็นไฟ โดยจะออกมาวิ่งเล่นเฉพาะในเวลาหลังเที่ยงคืนเมื่อผู้คนหลับใหลแล้ว มันจะกระโดดไปด้วยขาหลัง สุนัขมักจะเห่าหอนเมื่อมองเห็นมัน และจะวิ่งไล่ตามมันไปเรื่อย ๆ แต่คนไม่กล้าที่จะออกไปดู เพราะหากใครพบหน้าของแกรนด์แล้ว จะต้องพบกับความโชคร้าย เป็นต้น

ฝีกชนิดหนึ่งที่มีลักษณะแปลกและน่าสนใจคือ ฝี้อ้อย ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๑๑๖) ได้อธิบายว่า ฝี้อ้อยมีลักษณะคล้ายลิงสีดำ ตัวสูงขนาดเอวของคน ฝีชนิดนี้จะปรากฏตัวพร้อมกับนกขี้งอย (บางท่านว่านกกิ้งกอย) และจับบนหลังเสือ ฝีชนิดนี้จะทำร้ายคนด้วยการดูดเลือด

ส่วนลักษณะของฝีที่มีความเหมือนกับฝีในถิ่นอื่น ๆ ปรากฏหลายชนิด เช่น ฝีลูกกรอกที่ปรากฏในภาคกลาง ซึ่งฝีลูกกรอกนี้คือเด็กที่มีอวัยวะครบถ้วนทุกประการ แต่มีขนาดเล็ก เสียชีวิตเมื่ออยู่ในท้อง เมื่อคลอดออกมาจึงเรียกว่า “ลูกกรอก” บ้านใดถ้ามีลูกกรอกก็จะนำเอาผ้าขาวมาพันลูกกรอกไว้ แล้วนำไปตากให้แห้ง และเก็บรักษาเลี้ยงดูอย่างดี ฝีลูกกรอกนี้ไม่เหมือนกับกุมารทองของภาคกลางแม้จะเป็นฝีเด็กเหมือนกัน เช่นเดียวกับฝีสองนางที่มีลักษณะรูปร่างเป็นหญิงสาว เหมือนฝีนางไม้ นางตะเคียน และนางตานี เพียงแต่ฝีสองนางที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้เป็นฝีสาวฝาแฝด นางตะเคียนสิงสู่ในต้นตะเคียน นางตานีสิงสู่ในต้นกล้วย หรือฝีเปรตซึ่งมีขนาดตัวสูงใหญ่ ปากเล็กแหลม มีขนาดเท่ารูเข็ม (สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๔๖: ๑๑๕) เหมือนกับลักษณะของฝีเปรตในถิ่นอื่น ๆ

๓. อธิบายถิ่นที่อยู่

การอธิบายถิ่นที่อยู่ของฝील้านนา มักจะบอกกล่าวอย่างตรง ๆ ส่วนใหญ่เป็นฝีที่คอยปกป้อง ดูแล รักษา สถานที่หรือสิ่งของนั้น ๆ เช่นเรื่องฝีเรือน ฝีเสื่อนา ฝีเสื้อห้วย ฝีเจนบ้าน เจนเมือง ฝีเจ้าที่ ฝีฝาย ฝีน้า ฝีขุนน้ำ ฝีโป่งค้าง ฝีโป่ง ฝีป่า ฝีเจ้าป่าเจ้าเขา ฝีดอน ฝีดอย ฝิดง ฝีก้อนเสา ฝีฟ้า ฝีเหล่านี้ล้วนมีถิ่นที่อยู่ในบริเวณที่ปรากฏอยู่ในชื่อของผืนนั้น ๆ

อีกลักษณะหนึ่งเป็นฝีที่มีที่สิงสถิตปรากฏอยู่ในชื่อเช่นกัน แต่ไม่ได้มีหน้าที่คอยปกป้องรักษาสิ่งนั้น ๆ เท่านั้น แต่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ด้านอื่นๆด้วย เช่น เรื่องฝีย่าหม้อหนึ่ง ฝีไหข้าว ฝีกะลา ฝีกะโหล่ง เป็นฝีที่ใช้ในการทำนายทายทัก หรือฝีนางด้ง ฝีบักวก เป็นฝีที่เชิญมาเพื่อการละเล่น

นอกจากนี้ยังมีนิทานอธิบายที่เป็นการบอกถิ่นที่อยู่ของฝี โดยการอธิบายในเนื้อหา เช่น เรื่องฝีเผด ซึ่งปรากฏในหนังสือความเชื่อพื้นบ้านล้านนา (๒๕๔๖: ๑๑๕) กล่าวว่า ฝีเผดเป็นฝีที่อาศัยอยู่ตามวัดวา หรือฝี้อ้อยในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๑๑๖) อธิบายว่าฝี้อ้อยเป็นฝีชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในป่า ส่วนนิทานเรื่องฝีสองนางซึ่งเป็นฝีสาวฝาแฝดนั้นมีหลายสำนวน อธิบายถิ่นที่อยู่ต่างกัน ได้แก่ อาศัยอยู่ประจำต้นไม้ที่แตกออกเป็นสองลำเติบโตคู่กันตั้งแต่จากระดับดินขึ้นไป บ้างก็ว่าฝีสองนางมักอาศัยอยู่บริเวณที่มีลำห้วยสองสายไหลมาบรรจบกัน หรืออยู่ตรงบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ที่ส่วนบนของลำต้นแตกออกเป็นสองกิ่ง ส่วนฝีปกกะโหล่ง เป็นฝีที่อาศัยอยู่ร่องห้วยรูหิน ลำห้วยนั้นเป็นลำห้วยที่รก น้ำไม่แห้ง แต่ก็ไม่ไหล เป็นต้น

๔. อธิบายลักษณะพิเศษ และความสำคัญ

ลักษณะพิเศษของผีล้านนาที่ปรากฏนั้น มักจะปรากฏในลักษณะการอธิบายถึงความพิเศษเช่น สามารถแปลงกายได้ สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้แก่มนุษย์ สามารถทำร้ายมนุษย์ด้วยพลังหรืออำนาจลึกลับ เช่น ผีค้ำพอนเป็นผีที่คนที่เลี้ยงไว้และมีคาถาอาคมสามารถเรียกผีออกมาจากดินค้ำพอนได้ หากมีขโมยเข้ามาผีค้ำพอนก็จะแสดงตัวเป็นคนแก่รูปร่างดำดำทำที่เป็นกวาดลานบ้านถอนหญ้า หรือเดินไปเดินมาอยู่บริเวณนั้น ๆ และถ้าเป็นเด็กเข้ามาลบกวาดผีค้ำพอนมักจะแปลงกายเป็นไก่ดำวิ่งกระโดดกระดิกเพื่อขับไล่ หรือผีตามอย ที่สามารถลักพาตัวมนุษย์ไปได้ โดยทำให้มนุษย์ผู้นั้นอยู่ในภาวะครึ่งหลับครึ่งตื่น และว่ากันว่าหากผีตามอยต้องการใครแล้วเพียงแค่มุขคนนั้นคลาดจากสายตาจากคนในกลุ่มเท่านั้น ผีตามอยก็สามารถเอาตัวไปได้แล้ว (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, ๒๕๔๒: ๔๐๕๔) ส่วนผีปกกะโหล่งนั้น สามารถบันดาลเจ็บทอนให้กับเด็กที่ใจกล้าไม่วังหนีมัน (มาลา คำจันทร์, ๒๕๔๔: ๑๑๔) และผีเสื้อ หรือ ผีกระสือของภาคกลาง ที่มักจะหากินของสกปรกตามใต้ถุนบ้าน หรือเก็บเขี่ยตามทุ่งนา แต่หากมีผู้ใดพบเห็นมันเข้า ผีเสื้อก็บันดาลให้บุคคลนั้นร่ำรวยได้ โดยมีข้อสัญญาว่าคนที่พบเห็นมันจะต้องไม่เอาเรื่องที่พบนี้ไปบอกกล่าวแก่ผู้อื่น หากว่าคนนั้นผิดสัญญา ผีเสื้อจะทำร้ายบุคคลผู้นั้นจนถึงแก่ความตาย ลักษณะพิเศษเช่นนี้เป็นพฤติกรรมที่มนุษย์ปกปิดกระทำไม่ได้

ส่วนความสำคัญของผีที่ปรากฏในการอธิบายนั้น มักปรากฏในนิทานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนิทานผีที่คอยปกป้องรักษามนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นผีเจ้าที่ ผีปู่ย่า ผีเสื้อ ผีอรัญญ์ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น

๕. อธิบายพฤติกรรม

พฤติกรรมของผีในนิทานพื้นบ้านล้านนาปรากฏเป็นจำนวนมากและหลายด้าน เช่น พฤติกรรมของผีในการควบคุมศีลธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการลักขโมย การพูดจาต่อเสียด การมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม การบุกรุกเคหาสถานของผู้อื่น การเคารพบรรพบุรุษ การรักษาสุขภาพและความปลอดภัยของตนเองและผู้อื่น และการควบคุมพฤติกรรมในส่วนของตัวเอง เช่น ความสามัคคีในหมู่ญาติพี่น้อง การเคารพธรรมชาติ เป็นต้น ดังปรากฏในกลุ่มเรื่องผีเปรตว่าจะคอยหลอกหลอนผู้ที่เข้าวัดแล้วไม่สำรวม หรือลักขโมยข้าวของวัด หรือเรื่องผีสองนางก็เป็นการสอนให้มนุษย์รู้จักการเคารพธรรมชาติ เพราะหากชายคนใดพูดจาจะนองทำนองว่าจะเอาผีสองนางเป็นเมียหลวงเมียน้อย ก็จะเจ็บป่วยจนเสียชีวิต

ตัวอย่างพฤติกรรมของผีในการปกป้องรักษาสถานที่ต่าง ๆ เช่น ผีค้ำพอนที่มีหน้าที่ดูแลบ้าน ตลอดจนถึงทรัพย์สินต่าง ๆ โดยจะแปลงกายเป็นชายแก่กวาดลานบ้านเพื่อไม่ให้ผู้ร้ายเข้ามาลักขโมยหรือบุกรุก หากเป็นเด็กก็จะแปลงกายเป็นไก่ด้วยจุดประสงค์เดียวกัน เป็นต้น

๒.๓ การจำแนกกลุ่มนิทานผีล้านนา

นิทานผีล้านนาที่นำมาศึกษาทั้ง ๒๓๗ เรื่อง (ดังปรากฏในภาคผนวก) เป็นนิทานที่มีเนื้อเรื่องหลากหลาย ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า การจำแนกกลุ่มนิทานจะทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย และเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

การจำแนกกลุ่มนิทานผีล้านนาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาอาศัยการจัดกลุ่มผีในล้านนาโดยอาศัยพฤติกรรมหลักของผีที่แสดงออกในนิทาน ซึ่งนิทานบางเรื่องมีลักษณะคาบเกี่ยวกันระหว่างกลุ่ม ผู้ศึกษาจึงพิจารณาแบ่งกลุ่มโดยคำนึงถึงพฤติกรรมที่เด่นชัดที่สุด ในการศึกษครั้งนี้สามารถแบ่งกลุ่มนิทานผีล้านนาออกเป็น ๕ กลุ่มใหญ่ คือ

๒.๓.๑ กลุ่มนิทานผีบรรพบุรุษ แบ่งกลุ่มย่อยได้อีก ๓ กลุ่ม คือ

๒.๓.๑.๑ กลุ่มนิทานผีสร้างโลก

๒.๓.๑.๒ กลุ่มนิทานผีปู่ย่า

๒.๓.๑.๓ กลุ่มนิทานผีผีบ้านผีเรือน

๒.๓.๒ กลุ่มนิทานผีอารักษ์และผีเจ้านาย

๒.๓.๓ กลุ่มนิทานผีสิง

๒.๓.๔ กลุ่มนิทานผีป่าผีห้วย

๒.๓.๕ กลุ่มนิทานผีขี้โลกขี้ลัก

๒.๓.๖ กลุ่มนิทานผีทำนายนและการละเล่น

๒.๓.๗ กลุ่มนิทานผีงวอดคนหลีก (ผีโง่และคนฉลาด)

๒.๓.๘ กลุ่มนิทานผีอธิบายเหตุ

๒.๓.๙ กลุ่มนิทานผีตัวผีเมีย

๒.๓.๑ กลุ่มนิทานผีบรรพบุรุษ นิทานในกลุ่มนี้เป็นนิทานที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมของผีบรรพบุรุษในลักษณะต่าง ๆ เช่น ปกป้อง คุ้มครอง ดูแล บันดาลทรัพย์สิ่ง หรือความอุดมสมบูรณ์ให้แก่มนุษย์ ผีเหล่านี้นอกจากจะมีพฤติกรรมที่ดีดังกล่าวแล้ว แต่หากมนุษย์ทำผิดหรือลบหลู่ดูหมิ่นไม่ให้ความเคารพ ผีเหล่านี้ก็สามารถลงโทษได้เช่นกัน นิทานผีในกลุ่มนี้แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มคือ

๒.๓.๑.๑ กลุ่มนิทานผีสร้างโลก

ผีที่มีพฤติกรรมในการสร้างโลก ถือว่าเป็นบรรพบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของมนุษย์โลก สำหรับนิทานสร้างโลกของชาวล้านนาที่ผู้ศึกษานำมาศึกษาครั้งนี้ทั้งหมด ๓๕ เรื่อง ซึ่งนำมาจากหนังสือตำนานผีไทย ภาคที่ ๒ แก์ผีล้านนา จำนวน ๒๒ เรื่อง ด้วยปัญญาและความรัก ๖ เรื่อง

และสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ๕ เรื่อง นิทานพื้นบ้านล้านนา ๒ เรื่อง อันได้แก่ ตำนานการเกิดมนุษย์ ค., ปู่สองศรีย่าสองไส้ ค., ปู่จางสักย่าจางสัก ค., ปู่สังสะย่าสังไส้ ค., ปู่สังกะสาย่าสังไส้ ค., กำเนิดโลก ค., ปู่สองสี่ย่าสองไส้ ค., ประวัติการกำเนิดมนุษย์ ค., ตำนานปู่สังสี่ย่าสังไส้ ค., ผีสาวเทวดา ค., ปู่สังสี่ย่าสังไส้ (๑-๓) ค., ตำนานการเกิดโลกเกิดคนเรื่องที่ ๑ ค., ตำนานการเกิดโลกเกิดคนเรื่องที่ ๒ ค., ตำนานการสร้างโลก ค., ปู่สร้างสี่ย่าสร้างไส้ ค., ส่องแกน ค., ปู่แกนย่าแกน (๑-๕) ค., กำเนิดโลกและมนุษย์ ค., ปู่ต่างสี่ย่าต่างไส้ ค., ปู่หมักปป (๑-๔) ค., ปู่สังกะสี่ย่าสังไส้ ค., ย่าสังกัสสี่ ค., ผีแกน อ., ปู่ละหึ่ง ค., ผีปู่ละหึ่ง ค., ย่าลื้อเฮิง-ปู่ลื้อเฮิง ค.

จากการศึกษาการวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไทย ของ ศิริพร ณ ถลาง (๒๕๓๕) โดยใช้วิธีการทางคติชนวิทยาและมนุษยวิทยาในการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของ ตำนานสร้างโลก พบว่าตำนานสร้างโลกแบ่งออกเป็น ๓ แบบเรื่อง คือแบบเรื่องประเภทปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี่สร้างโลก แบบเรื่องประเภทมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน เมื่อผู้ศึกษาพิจารณาเนื้อหาในนิทานสร้างโลกตามแนวทางการศึกษาของศิริพร ณ ถลางแล้ว พบว่านิทานสร้างโลกของล้านนาที่ผู้ศึกษานำมาศึกษาจำนวน ๓๕ เรื่อง (ในการศึกษาของศิริพร ณ ถลาง ใช้ข้อมูลที่นิทานสร้างโลกของชาวไทยวน-ล้านนาจำนวน ๒๐ เรื่อง) ปรากฏทั้ง ๓ แบบเรื่อง กล่าวคือแบบเรื่องที่พบมากที่สุดคือ แบบเรื่องประเภทปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี่สร้างโลก

แบบเรื่องประเภทปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี่สร้างโลก เนื้อหาเล่าถึงไฟม้างกัลป์ และเกิดมีปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี่ (อาจเรียกชื่อต่างๆกันไปดังชื่อข้างต้น) เป็นมนุษย์คู่แรก อยู่กันเป็นคู่เป็นเมียสืบลูกสืบหลาน มีทั้งแม่หญิง (ผู้หญิง) พ่อชาย (ผู้ชาย) และกระเทย ปู่-ย่าป็นรูปสัตว์ ๑๒ ตัวให้เป็นของเล่น (ต่อมาคือ ๑๒ นักษัตร) ลูกหลานก็แยกย้ายกันไปมีลูกมีหลานลูกจนกลายเป็นคนหลายชนเผ่าเช่นในปัจจุบัน ในตำนานเค้าผีล้านนาปฐมมูลมูลี ปรึวรรตโดยอนาโตน เป็ลติเยร์(๒๕๓๔) ซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ได้กล่าวเพิ่มเติมเนื้อหาหลังจากสร้างโลกแล้วว่า มนุษย์เริ่มเห็นแก่ตัว ทำชั่วกระทำความบาปมากมายจนทำให้ปู่-ย่า ต้องให้ช่างมโนศิลา (ลมหายใจของโลก) หยุดหายใจ มนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลกตายหมดสิ้น แล้วปู่-ย่าก็สร้างโลกใหม่ขึ้นมาอีก

ในนิทานเรื่องปู่จางสักย่าจางสักเล่าโดยพระภิกษุเตง เจ้าอาวาสวัดบ้านจอง (ตำนาน ผีไทย) นอกจากจะมีเนื้อหากล่าวถึงปู่-ย่าผู้เป็นปฐมแห่งมนุษย์แล้ว ยังกล่าวถึงพระอินทร์ว่าเป็นผู้สร้างปู่-ย่าขึ้นมา เพื่อให้มาเกิดบนโลกมนุษย์และสืบลูกหลานกันต่อ ๆ มา และแทรกเรื่อง พระอินทร์สั่งให้ควายลงมาบอกคนว่า

...หื้อกินข้าวคาบหนึ่งหื้อกุ่มสามวัน ควายลงมาโลกมะนุด แล้วจะเป็นเพราะลิมหรืออะหยังบะฮู้ ชำมาบอกคนว่าหื้อกินข้าว วันหนึ่งสามคาบเหี้ย เมื่อปิกไปพญาอินทร์ก่อถามว่าไปบอกคนว่าไค ควายก่อตอบว่าหื้อคนกินข้าววันสามคาบ เมื่อพญาอินทร์ได้ยินจะอัน ก่อโจคควายขนาดเลยไล่ควายหื้อมาเยาะการหื้อคนเหี้ย...

เรื่องแทรกที่ปรากฏในตำนานสร้างโลกเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงกันกับตำนานกำเนิดมนุษย์ของชาวเข่า พุเย-เขี้ยวหม่วย ที่เล่าโดยเจ้าเงินหนั้น ซึ่งปรากฏในการศึกษาของสุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร (๒๕๔๒: ๕๒) แต่ความแตกต่างอยู่ที่สัตว์ที่มาบอกให้กินข้าววันและสามคาบนั้นคือ สุนัขและสุนัขก็ถูกลงโทษโดยการให้กินอาจมนที่คนถ่ายออกมา

นอกจากนี้ในเนื้อหาในแบบเรื่องที่ ๑ ยังพบว่ามีกรกล่าวถึงแกน ซึ่งตามคติความเชื่อของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว แกนเป็นเทพผู้เป็นใหญ่บนสรวงสวรรค์ เป็นปฐมกษัตริย์และเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งบนโลกนี้ดังปรากฏในวรรณกรรมลาวเรื่องพื้นชนบรมราชาธิราช ท้าวสูงขุนเจือง พระยาคันคาก และหน้าผากไกลกะคั่น (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ๒๕๔๒: ๑๕๐) แต่เมื่อพิจารณาถึง “แกน” ในนิทานสร้างโลกของล้านนาแล้ว ผู้ศึกษาพบว่าแกนอยู่ในฐานะของพ่อเกิดแม่เกิด บางครั้งเรียกปู่แกนย่าแกน ในนิทานมักกล่าวว่าปู่แกนย่าแกนเป็นผู้ที่เกิดมาภายหลังปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี แกนเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์กำหนดว่าอายุเท่าไรนั้นเท่านี้จะเกิดสิ่งใดขึ้น หรือจะสิ้นอายุขัยเมื่อใด ดังนั้นเมื่อไม่สบายชาวล้านนาจึงมีพิธีกรรมส่งปู่แกนย่าแกน

นายเม็ค สุโข (ตำนานผีไทย) เล่าว่า ...ปู่แกนย่าแกนเป็นป้อแก้วแม่แก้ว เป็นส่งมาเกิด... ส่วนนายมา คำดี (ตำนานผีไทย) กล่าวว่า

...ปู่แกนย่าแกนนี้มันมาโดยหลังปู่สร้างสี่ขาสร้างได้ ปู่แกน ย่าแกน ปั้นส่งอุปคนวางไว้บนหัวป้อ ๗ วัน แล้วก็เข้าข้างแม่ แม่หญิงเข้าซ่ายป้อายเข้าขวาได้ ๗ วัน ก็เข้าอยู่ในท้องกายเป็นลูกขึ้นมา ปู่แกนก็แจ้งว่าถ้าอายุได้เท่าอันหื้อมึงกลับมา คนเฮาเลยส่งอุปปั้นขึ้นดินไปหื้อปู่แกนป้อายนุ่งเตี๋ย แม่หญิงนุ่งขึ้นส่งหื้อปู่แกนก็พันสิ่งอุปทาวะกังวล...

ส่วนนายศรีวงศ์ ชัยคำกุล (ตำนานผีไทย) ได้กล่าวถึงเครื่องที่ใช้ในการส่งแกนว่า

...ปู่แกนย่าแกนเป็นคนดีส่งเฮามาเกิด หรือฮ้องอีกอย่างว่าป้อแม่ตังบน ถึงเวลามันจะมาจับเฮาอะหื้อเฮาบ่สบาย ต้องส่งแกนด้วยเครื่อง ๑๒ มีเงิน ๑๒ ไร่ ถ้วยกระเบื้องสีขาว คำ ๑๒ ไร่ดินก็แล้วจิ้นป้า อาหาร ข้าวต้ม ข้าวหนม อย่างละ ๑๒ เวลาเข้าปะ

สาออกปะสาหรือปี่ใหม่ เขาต้องตานขันเข้าไปหือเป็น เวลาดีเฮา
หมคอายุเป็นฮ้องว่า ป้อแมต้งบนมาดวยเอา ถ้าต่ายก่อนเป็นว่า
หนีป้อแมต้งบนมาเกิดเป็นตวยมาปะก็เลยเอาคินไป ใผดีเจ็บไข
หมั่น ๆ เป็นว่า ป้อแมต้งบนหรือปู้แกนย่าแกน มันแสง ต้องทำพิธี
เพื่อผ่อนหนักหือเป็นเบา อายุจะยาวขึ้น...

จะเห็นได้ว่าในทัศนะของชาวล้านนา “แกน” มีตัวตนที่แตกต่างกับ “แกน”
ของชาวชาติพันธุ์ไท-ลาว แกนหรือปู้แกนของชาวล้านนาไม่ได้หมายถึงผู้สร้างโลก หรือสรรพสิ่ง
แต่หมายถึงผู้เป็นเจ้าของชีวิตและกมุขชะตาชีวิตของมนุษย์ว่าจะให้ดำเนินไปอย่างไร เมื่อใดเป็น
เวลาที่ต้งกินชีวิตให้กับผู้เป็นเจ้าของ นั่นคือปู้แกนย่าแกน แต่หากต้องการต่อรองกับผู้เป็นเจ้าของ
แห่งชีวิตก็ต้งเตรียมเครื่องเช่นต่าง ๆ ให้ครบถ้วนโดยเฉพาะรูปปั้นต่างตัว เพื่อเป็นการแสดงถึง
ความเคารพ และยอมรับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เมื่ออำนาจนั้นพอใจมนุษย์ก็จะพ้นต่อภัยอันตราย ผู้ศึกษา
เห็นว่าแกนหรือปู้แกนย่าแกนเป็นสิ่งที่มืบทบาทต่อชาวล้านนามากกว่าปู้สังกะสา-ย่าสังกะลี เพราะ
แกนเป็นรูปธรรมที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของปัจเจกชนแม้จะไม่มีเรื่องราวเล่าขานเป็นตำนานเอกเช่น
ตำนานปู้-ย่าสร้างโลกก็ตาม

ส่วนแบบเรื่องประเภทมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้านั้น ปรากฏในนิทานสร้างโลก
ของล้านนาเพียงเรื่องเดียว คือตำนานการสร้างโลก ค. เล่าโดยพระครูพรหมธรรมคุณ วัดกลาง
(ตำนานผีไทย) เนื้อหาในเรื่องนี้ไม่กล่าวถึง ปู้สังกะสา-ย่าสังกะลีแม้แต่เน้อย กลับกล่าวถึงพระยา
แกน ปู้ตางเซิง ขุนเด็กขุนคาน และเล่าถึงประเด็นมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้าว่าพระยาแกนให้ความ
แก่คนทั้งหลาย ต่อมาควายนันตายและโครงกระดูกนั้นมีน้ำเต้าอยู่เมือลัดหนึ่ง ท้าวสิปิงเอามาเล็ด
น้ำเต้านั้นไปปลุกลูกโตเท่าภูเขา และบนลูกน้ำเต้านั้นมีโพรงเล็ก ๆ และในโพรงเล็ก ๆ นั้นปรากฏ
เสียงอื้ออึงไม่ขาด สุดท้ายพญาแกนฟาดสายฟ้าลงไป ทำให้น้ำเต้าแตกออกคนทั้งหลายไหลล้ง
ออกมานานชั่วสามวันสามคืน และแยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานเป็นไทยลุม ไทยลี ไทยเจิง ไทยล่อ
ไทยควาง จากตำนานการสร้างโลกนี้ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า ตำนานเรื่องนี้ได้รับมาจากกลุ่มชาติ
พันธุ์ไท-ลาว เพราะทั้งชื่อตัวละครและเนื้อหาในนิทานเป็นสิ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “น้ำเต้า
ปุง” ทั้งสิ้น และดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าแกนในความหมายและความเชื่อของชาวล้านนาไม่ใช่
ผู้สร้างโลก แต่เป็นผู้สร้างและกำหนดชะตาชีวิตของแต่ละบุคคลเท่านั้น ดังนั้นนิทานเรื่องนี้จึงเป็น
เรื่องเล่าที่ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมของชาติพันธุ์อื่นเท่านั้น ไม่ใช่เรื่องที่ได้รับการถ่ายทอด
จากบรรพบุรุษชาวล้านนา

และแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน ปรากฏในนิทานสร้างโลกของชาว
ล้านนาจำนวน ๗ เรื่อง คือ ตำนานการเกิดมนุษย์ ค., ปู้สองศรีย่าสองไส้ ค., กำเนิดโลกและ

มนุษย์ ค., ปู่ต่างสี่ย่าต่างใส ค., ปฐมกัป (๑-๓) ค. เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงเมื่อไฟล้างโลกและน้ำท่วมโลกแล้ว ดินก็ส่งกลิ่นอายหอมฟุ้งลอยไปถึงชั้นฟ้า ครั้นชาวฟ้าได้กลิ่นพากันเหาะมากินจวนดินยังพื้นโลก เมื่อเสพจนอิ่มแล้วไม่สามารถกลับไปยังสวรรค์ได้ เพราะเทวดาเหล่านี้ นับเป็นผู้ที่มีกิเลสกุญใจ จนที่สุดก็แตกลูกออกกลานมาจนทุกวันนี้

ผู้ศึกษาเห็นว่าแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดินนี้ ไม่ใช่ตำนานการกำเนิดโลกของชาวล้านนาโดยแท้ แต่เป็นเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งแทรกซึมอยู่ในชีวิตวัฒนธรรมของคนไทยในฐานะเป็นบ้านเมืองพุทธ เพราะในเรื่องมักจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้า พรหม และเทวดา (ศิราพร ณ ถลาง, ๒๕๓๕: ๕๓) แบบเรื่องนี้จึงเป็นแบบเรื่องที่สามารถอธิบายได้ว่าเป็นแบบเรื่องที่สร้างขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับเรื่องราวทางพุทธศาสนา เพราะในอดีตสังคมล้านนาเป็นสังคมที่นับถือศาสนาดั้งเดิม คือผีเพียงอย่างเดียว ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจึงต้องปรับเปลี่ยน ผสมผสานทั้งศาสนาดั้งเดิมและศาสนาใหม่เข้าด้วยกันจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวล้านนา คือรวมเอาทั้งผี พุทธ และพราหมณ์เข้าด้วยกัน โดยสร้างให้ผีเป็นฝ่ายรองรับและเสริมส่งพระพุทธศาสนา

ส่วนเรื่องปู่ละหึ่ง ค., ฝิปู่ละหึ่ง ค., ย่าลือเอ็ง-ปู่ลือเอ็ง ค. อาจจะไม่ใช่เรื่องที่รู้จักกันดีในฐานะผู้สร้างโลก เพราะมีฐานะเป็นชื่อบุคคลในนิทานสร้างโลกของชาวไทลื้อ (อุดมรุ่งเรืองศรี, ๒๕๔๒: ๔๑๐๑) ฝิปู่ละหึ่งนี้บางครั้งเรียกอ้ายปู่คำฟ้า เหตุที่เรียกว่าปู่ละหึ่งหรือปู่ลือเอ็งนี้น่าจะเป็นเพราะรูปร่างที่ใหญ่โตมากจนศีรษะสูงคำฟ้า ส่วนย่าลือเอ็งมีรูปร่างเท่านุชย์ (ในย่าลือเอ็ง-ปู่ลือเอ็งกล่าวว่าย่าลือเอ็งมีรูปร่างใหญ่โตเท่าปู่ลือเอ็ง) เนื้อหามักเล่าโดยเกี่ยวพันกับพื้นที่ต่าง ๆ ในดินแดนล้านนา เช่น พื้นที่นาไร่หลวงในจังหวัดน่าน เล่าว่าปู่ลือเอ็งและย่าลือเอ็งช่วยกันหาปลา โดยที่ปู่ลือเอ็งใช้อวัยวะเพศของคนแทงลุ่มไปในน้ำเพื่อไล่ปลาให้ตกใจ จะได้หนีเข้าอวัยวะเพศของย่าลือเอ็งที่นั้งอ้ารอรับอยู่ กล่าวกันว่าเมื่อเทออกมาแล้วได้ปลามากถึงขนาดเต็มบริเวณท้องนาแห่งหนึ่งในเมืองน่าน ที่เรียกกันว่านาไร่หลวงในปัจจุบัน หรือครั้งเมื่อจะสร้างคอยหนอกว้าที่อำเภอถ้ำ จังหวัดลำพูน ปู่ละหึ่งได้กอบดินจากคอยอินทนนท์ไปสร้างโดยไม่ได้ก้าวหา การสร้างคอยครั้งนั้นมีเศษดินบางส่วนหลุดจากมือตกลงใกล้แม่น้ำปิงฝั่งตะวันตกกลายเป็นคอยน้อย ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุคอยน้อย ในอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบัน เป็นต้น

นิทานผีสร้างโลกนี้แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นแบบเรื่องใด ล้วนแต่มีจุดประสงค์เดียวกันคืออธิบายความเป็นมาหรือปฐมเหตุของโลกและสรรพสิ่ง ส่วนพฤติกรรมของผีสร้างโลกนั้นนอกจากจะเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์โลก หรือสถานที่ต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นการสร้างรากเหง้าแห่งมั่นคงทางจิตใจให้แก่หมู่ชาวมลายูชาติได้อีกประการหนึ่งด้วย กล่าวคือเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีความรู้สึกหวาดกลัวอันเกิดขึ้นจากเหตุแห่งความไม่รู้ เมื่อไม่รู้ว่โลกและธรรมชาติที่ตนต้อง

ฟังฟังรอบตัวเหล่านี้อุบัติขึ้นมาได้อย่างไร จะวางใจสิ่งใดโดยไม่รู้ที่มาที่ไปย่อมเป็นไปได้ โดยเฉพาะยามต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้องคำราม ฟ้าแลบ ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว น้ำท่วม ฝนตกหนัก พายุพัดกระหน่ำรุนแรง เป็นต้น (ลิขิต ลิขิตานนท์, ๒๕๔๓: ๑๘) ยิ่งทำให้มนุษย์รู้สึกโดดเดี่ยวและหวาดกลัวเป็นที่ยิ่งเสมือนเด็กน้อยหลงทางและไม่รู้ว่่าพ่อแม่ของตนเป็นใครอยู่ ณ ที่แห่งใด การมีนิทานกลุ่มสร้างโลกนี้เปรียบได้กับพ่อแม่ที่สามารถให้ความอุ่นใจ เป็นหลักประกันอันมั่นคงและสร้างความเชื่อมั่นว่าตนมีที่มา ที่สามารถหยิบยกขึ้นมาอธิบายแหล่งกำเนิดของตนให้แก่กลุ่มชนอื่น และเล่าสืบทอดเพื่อให้เป็นมรดกสู่ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ ไป

นอกจากนี้ยังปรากฏนิทานเกี่ยวกับการกำเนิดผีแล่นในสำนวนของสังฆะวรรณสัย ซึ่งต่อมา อุดม รุ่งเรืองศรี ได้เรียบเรียงไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒) เนื้อหาเล่าถึงเหตุกำเนิดของแล่น ซึ่งผู้ศึกษาได้จัดให้อยู่ในกลุ่มนิทานอธิบายเหตุ และจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป

๒.๓.๑.๒ กลุ่มนิทานผีปู่ย่า

ผีปู่ย่าเป็นผีชนิดหนึ่งที่จัดอยู่ในกลุ่มผีบ้านผีเรือน ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้แยกผีปู่ย่ามาศึกษาในแง่ของผีบรรพบุรุษ ร่วมกับผีผด ผีเมง และผีผดซอนเมง ซึ่งประกอบไปด้วยนิทานจำนวน ๘ เรื่อง คือเรื่องผีปู่ย่า (๑-๒) ค., อ., กินก่อนทาน มานก่อนแต่ง ค., ผีดำ อ., ผีผดซอนเมง อ., ผีเมง อ., ผีผด อ., ผีผดผีเมง อ.

ผีปู่ย่าเป็นผีที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อชาวล้านนามาก เพราะถือว่าเป็นผีประจำตระกูล ที่มีหน้าที่ในการปกป้องดูแลหรือเรือน และลูกหลานในสายตระกูลให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุกภายใต้จารีตประเพณีที่ถูกต้องดีงาม ลูกหลานจะทำกิจการงานใด ๆ ก็ต้องบอกกล่าวผีปู่ย่าให้รับทราบ เช่นกินแขกแต่งงาน ไปต่างบ้านต่างเมือง เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความเคารพและตระหนักถึงการมีอยู่ของผีปู่ย่า นอกจากนี้ยังสร้างความอุ่นใจให้แก่เหล่าลูกหลานว่าหากมีเคราะห์หรืออันตรายใด ๆ ผีปู่ย่าจะคอยดูแลคุ้มครอง ในขณะที่เดียวกันการมีสำนึกลักษณะนี้จะช่วยให้เกิดความเกรงกลัวในการประพฤติปฏิบัติที่ผิด นอกเหนือจากนี้ เพราะผีปู่ย่าจะคอยดูรู้เห็นอยู่ตลอดเวลา เข้าทำนองคนไม่เห็นผีเห็น คนไม่รู้ผีรู้ เพราะผีปู่ย่าอยู่ในใจจะคิดเห็นเป็นอยู่อย่างไรผีปู่ย่าก็รับรู้

ผีปู่ย่านี้ไม่เพียงแต่มีอิทธิพลกับความประพฤติดของปัจเจกบุคคลเท่านั้น ยังเป็นผีที่สร้างสำนึกรักสามัคคีในหมู่เครือญาติสายตระกูล ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าจะคอยสลายความขัดแย้ง ผิดข้อหมองใจ โดยการจัดพิธีกรรมการพ้อนผี เพื่อให้เหล่าลูกหลานมาพบปะและร่วมกันประกอบกิจกรรมต่าง ๆ พิธีกรรมพ้อนผีปู่ย่านี้เป็นพิธีกรรมที่แฝงไปด้วยคติความเชื่อ อุดมการณ์

และวิธีการหาทางออกสำหรับความขัดแย้งต่าง ๆ โดยเฉพาะในหมู่ญาติพี่น้องที่เรียกว่า “สายผีเดียวกัน”

นอกจากนี้ผีป๋วยยังมีบทบาทสำคัญมากเกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมทางเพศโดยเฉพาะเพศหญิง ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องมาจากวัฒนธรรมการแ偶สาวของชาวล้านนา เมื่อหนุ่มติดสะลื้อซอซึ่งเป็นเพื่อนร่วมทางมาแ偶หาสาวที่กำลังทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อรอหนุ่มมาแ偶หา(เที่ยว) ฝ่ายพ่อแม่ของสาวจะไม่นั่งรอกันทำไฉน เพราะถือว่าผีป๋วยคอยสอดส่องดูแลให้อยู่แล้ว ผีป๋วยนี้จะดำรงคงอยู่ในจิตสำนึกของหญิงสาวอย่างเหนียวแน่น หากเกิดการล่วงละเมิดใดๆ ตั้งแต่การจับมือถือแขน จนถึงการล่วงละเมิดได้เสียเป็นผิวเมีย ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า “ผิดผี” จะเกิดเหตุร้ายถึงขั้นวิบัติกับฝ่ายหญิงสาวและครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในบ้าน ทำกิจการงานใดๆ ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งเมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายต่างๆ ขึ้น คนในบ้านก็จะรู้โดยอาศัยคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ว่าลูกหลานฝ่ายหญิงคนใดคนหนึ่งประพฤติปฏิบัติผิดผี ขึ้นแรกก็จะถามไถ่ก่อน หากยังไม่ยอมรับก็อาจจะลงผีเพื่อถามมัจจุ จากนั้นฝ่ายชายต้อง “ไล่ผี” เพื่อขอมมาผีป๋วย

นิทานในกลุ่มผีป๋วยนี้มักจะกล่าวถึงเรื่องราวของชายหญิงที่มีพฤติกรรมเป็นที่น่ารังเกียจและไม่พึงประสงค์ของสังคมล้านนา เช่นเรื่องกินก่อนทาน มานก่อนแต่ง ค. เล่าถึงพฤติกรรมที่ฝ่ายหญิงต้องรับอย่างแสนสาหัสไว้ว่า ที่บ้านป่าแห่งหนึ่งยังมีหนุ่มสาวคู่หนึ่งแอบคบหากัน ฝ่ายชายนั้นเป็นคนขี้เกียจเกาะกินอยู่กับพ่อแม่ เป็นเหตุให้พ่อแม่ทางฝ่ายหญิงไม่อยากจะยกให้แก่ฝ่ายชาย สองหนุ่มสาวจึงหนีเข้าป่าไปอยู่ด้วยกัน จนฝ่ายสาวคลอดลูกก็ยัง ไม่กลับมาขอมาคารวะผีอยู่มาวันหนึ่งฝ่ายชายถูกงูกัดตาย ฝ่ายหญิงไม่รู้จะทำอย่างไรก็หอบลูกน้อยกลับมาหาพ่อแม่ ด้วยแรงแห่งกรรมทำให้นางตกลงไปในผาคอขวด (เหวปากแคบก้นกว้างอย่างขวด) ลูกน้อยลงไปตกตาย นางไม่บาดเจ็บแต่เสียสติให้ ๆ หุ ๆ (ร้องไห้และกรีดร้อง) ไม่หยุด เวลาผ่านไปหลายวันหลายคืนจนซากลูกเน่านางจึงกินลูกของตนเอง และเป็นบ้าตายลงในที่สุด ส่วนเรื่องผีป๋วย (๑) แม้เรื่องราวจะไม่น่าหวาดกลัวเช่นเรื่องแรก แต่ก็สามารถชี้ให้เห็นถึงผลของการผิดผี โดยกล่าวถึงชายหญิงคู่หนึ่งมาพักอยู่ที่บ้านของญาติในจังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาไม่กี่วันเจ้าบ้านฝ่ายหญิงล้มป่วยเป็นไข้รากสอกลองคือทั้งไข้ทั้งราก อาการรุนแรงเจียนตาย จนเจ้าบ้านฝ่ายชายเอะใจว่าอาจถูกผีป๋วยลงโทษ จึงเรียกหนุ่มสาวมาถาม ได้ความว่าทั้งสองเป็นคู่ชู้กัน เจ้าบ้านฝ่ายชายจึงบังคับให้ทั้งคู่ขอขมาผีป๋วย ต่อมาไม่กี่วันความเจ็บไข้ทั้งหลายก็หายравกับปลิดทิ้ง

การสร้างนิทานให้มีเนื้อหารุนแรง น่ากลัวเป็นสิ่งที่สามารถใช้ควบคุมพฤติกรรมทางเพศของหนุ่มสาวได้อย่างดียิ่ง โดยเฉพาะฝ่ายหญิงเพราะหากพิจารณานิทานในกลุ่มนี้ทุกเรื่องบทบาทสำคัญอยู่ที่เพศหญิง แม้แต่การถูกลงโทษจากการผิดผี ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายที่ถูก

ลงโทษอย่างสาหัส ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นเพราะสังคมล้านนาเป็นสังคมที่สืบสายโคตรวงศ์ทางแม่ ดังนั้นเพศหญิงจึงเป็นเพศที่สังคมล้านนาปกป้อง ให้ออกจากภัยอันตรายทั้งหลาย โดยเฉพาะในเรื่องเพศ ความเชื่อเรื่องผีป๋วยมีส่วนป้องกันให้ไม่เกิดการล่วงละเมิดทางเพศ และเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมให้เพศชายให้เกียรติ ยกย่องและเห็นคุณค่าเพศหญิงมากยิ่งขึ้น เพราะนอกจากกิจกรรมการติดต่อสัมพันธ์กับบรรดาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับแล้ว กิจกรรมอื่นๆ ในสังคมบทบาทของเพศหญิงก็ตกเป็นรองฝ่ายชาย ไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนาผู้หญิงมีหน้าที่เพียงผู้สนับสนุน จะเป็นผู้กระทำหรือสืบทอดพิธีกรรมใดๆ ไม่ได้ ด้านการบ้านการเมืองก็ผู้ฝ่ายชายไม่ได้ทั้งสังคมยังไม่ให้โอกาส เป็นต้น

ส่วนเรื่องฝัมด ฝัเมง และฝัมดซอนเมง เป็นเรื่องที่เล่าถึงขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมของแต่ละสายผี ซึ่งการศึกษาเรื่องพิธีกรรมการพ่อนผีบรรพบุรุษที่ผ่านมา มีผู้ศึกษาไว้จำนวนมากและหลายท้องถิ่นทั้งในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เป็นต้น ดังนั้นผู้ศึกษาจึงจะกล่าวไว้เป็นสาระพอสังเขป ดังนี้

ฝัเมงคือผีบรรพบุรุษของชาวล้านนาประเภทหนึ่ง จากคำว่าเมงทำให้ชาวล้านนาโดยทั่วไปเข้าใจว่า ชาวล้านนาสืบทอดผีชนิดนี้มาจากชนเผ่าเมง (มอญ) ซึ่งสังเกตได้จากเครื่องแต่งกายของฝัในยามเข้าทรงที่มีลักษณะคล้ายกับการแต่งกายของชาวมอญโบราณ กล่าวคือนิยมนุ่งผ้าโสร่งใส่เสื้อแบบมอญ มีผ้าโพกหัวและพาดบ่า ส่วนฝัมดนั้นก็ผีสายผีบรรพบุรุษหนึ่ง สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๑๐๕) สันนิษฐานว่า “มด” คำนี้อาจแปลได้ว่าระวังรักษา ดังเช่นคำว่า “มดลูก” และผู้รู้อีกหลายท่านสันนิษฐานว่าอาจหมายถึงผู้เชี่ยวชาญหรือมีความสามารถ ดังคำที่มักกล่าวว่า “มดหมอ” หรืออาจมีความหมายว่า คืบคลานดุจ ดังสำนวนว่า แม่มดแม่หมอน ซึ่งแปลว่า ทวด เป็นต้น และฝัมดซอนเมงคือ การแต่งงานระหว่างสายฝัมดและฝัเมง

ประเพณีการเช่นสรวงบูชาฝัมดนั้นมีลักษณะคล้ายกันกับฝัเมง คือเหล่าลูกหลานร่วมกันจัดอาหารคาวหวานรวมทั้งผลไม้มาเซ่นไหว้ แต่อาหารที่จะขาดไม่ได้ในพิธีเช่นฝัมดคือ ปลาไร่ ซึ่งจะใส่ไว้ในกระบอกไม้ไผ่แขวนไว้ที่หน้าปะรำ ในส่วนของการพ่อนฝันั้นจะต้องมีการสร้างปะรำ หรือ “ผาม” ซึ่งผามของฝัมดเป็นผามที่มีหลังคาเรียบเรียกว่า “ผามเปียง” ส่วนผามฝัเมงหลังคาเป็นยอดสอบขึ้นไปเรียกว่า “ผามจ้อง” และในผามฝัเมงจะมีผ้าห้อยยาวลงมาให้คนโหนดเพื่อลงผี และร่วมกันพ่อนระหว่างฝัสายตระกูลเดียวกันหรือฝัที่ได้รับการเชิญให้มาร่วมในพิธี การพ่อนฝันั้นเป็นประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดมาแต่โบราณ เชื่อกันว่าการพ่อนฝัเป็นการเช่นดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่ได้ช่วยปกป้องคุ้มครองรักษาลูกหลานได้อยู่อย่างผาสุก และเป็นการเชิญวิญญาณของบรรพชนให้มาร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในกลุ่มคนที่นับถือผีเดียวกัน

๒.๓.๑.๓ กลุ่มนิทานผีบ้านผีเรือน

กลุ่มนิทานผีบ้านผีเรือนหรือผีหอผีเรือน เป็นกลุ่มนิทานที่เล่าถึงผีที่มีหน้าที่โดยตรงในการปกป้องคุ้มครองบ้านเรือน สมาชิกในครอบครัว ศัตรูเลื่อง รวมถึงทรัพย์สิ่งทั้งหลาย โดยทั่วไปแล้วคำว่า “ผีบ้านผีเรือนหรือผีหอผีเรือน” นี้จะหมายรวมถึงผีปู่ย่าตายาย แต่ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าควรแยกผีปู่ย่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งร่วมกับบรรดาผีผด ผีเมง และผีผดซอนเมง ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มผีบรรพบุรุษดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ส่วนผีบ้านผีเรือนหมายถึงกลุ่มผีมิใช่ผีคนใดคนหนึ่ง แต่หมายถึง เทวดารักษาเรือน ผีก่อนเสา ผีหม้อข้าวเตาไฟ ผีหัวกระได รวมถึงสิ่งที่ยกย่องปกป้องคุ้มครองหรือดูแลบ้านเรือน เป็นต้น

กลุ่มนิทานผีบ้านผีเรือนนี้ปรากฏ ๗ เรื่องประกอบด้วย ผีเรือน(๑) ก., ผีเรือน (๒) อ., ผีป่ากับผีเรือนต่อสู้กัน ก., อภินิหารผีเรือน ก., ผีปู่ย่าตายาย อ., ผีก่อนเสา อ., ผีขึ้นไค อ.

เรื่องราวในนิทานมักชี้ให้เห็นความสำคัญของผีเรือนในการปกป้องรักษาบ้านเรือนให้พ้นจากสิ่งชั่วร้าย อัปมงคล หรือผู้ร้ายนายโจรทั้งหลาย รวมถึงการปฏิบัติตนของคนในบ้าน นิทานเรื่องผีเรือน (๑) ผีป่ากับผีเรือนต่อสู้กัน เล่าถึง ผีป่า ผีห้าผีโง่ ผีร่อนเร่กว๊านพรากทั้งหลายจะขึ้นเรือนมาทำร้ายคนในบ้าน ผีเรือนก็เล่นริบออกไปขวาง ซึ่งในนิทานดังกล่าวได้อธิบายลักษณะของผีเรือนว่า “ทันใดนั้นก็มีคนแก่หนุ่มผ้าหัยกรัง หัวล้านเถิกผู้หนึ่งลงมาจากกระบอกผีมัดติดเสาเรือน มือถือหอกลูกปืนไฟ” หรือ “ผีเรือนแปลงตัวเป็นควายเขาเหล็กเขาทองแดงไล่ขวิดผีป่า” ส่วนลักษณะของผีป่าเล่าไว้ว่า “ผีนอกบ้านเป็นตัวเป็นตนดำคิมมิมเหมือนหมึกควาย” ลักษณะดังกล่าวแม้จะเป็นสิ่งที่มนุษย์จินตนาการขึ้นมา แต่ก็อยู่บนรากฐานของความเชื่อที่แฝงอยู่ในตัวละคร กล่าวคือตัวละครผีเรือนที่มีลักษณะเป็นคนแก่ ลงมาจากกระบอกผีมัดติดเสาเรือน เพราะความมนุษย์เชื่อว่าผีเรือนนี้เฝ้าบ้านเรือนมาเป็นเวลายาวนานเป็นร้อย ๆ ปี จึงจินตนาการให้เป็นคนแก่ ทั้งยังเป็นคนแก่ที่ไม่มีสง่าราศีไม่มีเรียวมีแรง เนื่องจากแม่เรือนไม่ให้บูชา แต่อย่างไรเมื่อมีภัยมากล้ากราชสถานที่อันอยู่ในหน้าที่รับผิดชอบของตน ก็ต้องเล่นออกมาจากกระบอกผีที่มัดติดอยู่กับเสาเรือนเพื่อต่อสู้ ส่วนลักษณะของผีเรือนที่ได้รับการบูชาเป็นประจำแสดงให้เห็นถึงความมีพละกำลัง ความยิ่งใหญ่ กล้าหาญ เหมือนควายวิเศษที่มีเขาเป็นเหล็กเป็นทองแดง ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะของผีป่าที่ถึงแม้จะแสดงให้เห็นถึงความบึกบึนแข็งแกร่งแต่ก็เปี่ยมไปด้วยความดำมืด นั่นคือความชั่วร้าย อัปมงคล

การต่อสู้ของผีเรือนและผีป่าจบลงด้วย “สู้กันอยู่นาน ต่างฝ่ายต่างมีบาดแผลเหวอะหวะ สุดท้ายผีป่าเป็นฝ่ายชนะ ผีเรือนร้องให้ฝ่ายหนี” และ “ผีเรือนไล่ขวิดผีป่าห้าโง่

พวกนั้นจนกระเจิดกระเจิง” เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะแม่เรือน “ก่อนหนีกี่หันมาบอกแม่เรือนว่า เป็นเพราะนางปฏิบัติบูชาไม่ดี แรงผีเรือนมีน้อยจึงสู้ผีป่าไม่ได้”

นอกจากนี้ยังมีนิทานที่เล่าถึงสิ่งของครัวใช้ต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นส่วนหนึ่งของผีเรือน อันได้แก่ ผีหม้อข้าวเตาไฟ ผีปูดำผีปูขาว ผีก้อนเส้า นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของแม่เรือนทั้งสิ้น การบูชาเช่นพลีสิ่งเหล่านี้นอกจากจะเป็นการแสดงเคารพ รู้คุณแล้ว ยังเป็นเครื่องเตือนใจให้ระมัดระวังยามใช้เครื่องใช้ไม้อย่างต่างๆ ที่อยู่ใครวไฟ (ห้องครัว) เพราะสังคมของชาวล้านนาเป็นสังคมเกษตร รายได้น้อยต้องรู้จักกินรู้จักใช้ หากสิ่งใดสามารถแลกได้ด้วยผลผลิตที่มีอยู่ก็จะนำไปแลก น้อยนักที่จะใช้เบียดเบียนซื้อหา หากเกิดความเสียหายแล้วย่อมทำให้เกิดความเดือดร้อนและสิ้นเปลืองไม่น้อย

นิทานเรื่องผีหัวกระไดหรือผีขึ้นไค อ. เล่าถึงผีที่มีหน้าที่คุ้มครองดูแลบริเวณหัวกระไดหรือขึ้นไค ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญของบ้านเรือน เรือนล้านนาจะยกสูงพื้นเรือนหรือได้ถุนบ้านจะเป็นใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเลี้ยงสัตว์ ทอหูกทอผ้า ส่วนกระไดจะอยู่นอกตัวเรือน หลบอยู่ใต้ชายคา แต่ไม่ติดอย่างถาวรกับตัวเรือน สามารถยกขึ้นยกลงได้ เช่นในตอนกลางคืนหากสมาชิกในบ้านขึ้นเรือนหมดแล้ว ก็สามารถยกกระไดนั้นขึ้นเก็บได้ ถือว่ากระไดเป็นส่วนเชื่อมระหว่างพื้นดินกับตัวบ้าน ดังนั้นใครจะไปจะมาก็ต้องขึ้นทางบันไค ทั้งยังเป็นส่วนที่ห่มเหม่ หากไม่ระมัดระวังก็จะเกิดอันตรายได้ อีกประการหนึ่งคือหากมีโจรร้ายจู่โจม ส่วนที่คนร้ายจะสัมผัสเรือนเป็นอันดับแรกคือบันไค การสร้างผีหัวกระไดขึ้นมาก็เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันเกี่ยวกับโจรร้ายอย่างที่ว่านี้ด้วย คือขอให้คนบนเรือนอย่าตกกระได ขอให้คนร้ายหมายร้ายพ่ายแพ้ต่ออำนาจของผีหัวกระได ให้มันตกไปแข่งขาคัก อย่าให้มันได้ทันเข้าเรือน (มาลา คำจันทร์, ๒๕๔๔: ๑๐๕)

ในเรื่องเกี่ยวกับกระไดนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความน่าสนใจอยู่อีกประเด็นหนึ่งคือ กระไดเป็นสิ่งที่สามารถช่วยมนุษย์หลีกเลี่ยงหนีภัยจากผีได้ ซึ่งปรากฏในนิทานเรื่องผีม้าบ้องผีเสื้อ (๑) และเรื่องผีโพงไปจับสาว เล่าว่าขณะที่ผีกำลังวิ่งไล่ฆ่าคนอยู่นั้น คนมีวิธีเอาตัวรอดโดยการพลิกบันไคเอาบนลงข้างล่าง หรือเปลี่ยนเอาบันไคบ้านคนอื่นมาเป็นของตน หากทำเช่นนี้แล้วผีจะเกิดความไม่แน่ใจว่าใช้บ้านของคนที่คุณกำลังไล่ฆ่าหรือไม่ ทำให้คนนั้นรอดพ้นจากความตายไปได้

หากพิจารณาถึงเหตุการณ์ดังกล่าวแล้วสามารถอธิบายได้ว่า ผีที่สิงสถิตอยู่ในหัวกระไดบ้านไคก็ต้องประจำและดำรงอยู่อย่างถาวรในกระไดนั้น ไม่สามารถจะเปลี่ยนย้ายถ่ายเทได้ และผีเองเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ถึงภาวะความสมดุลนี้ เมื่อเกิดความผิดปกติขึ้นย่อมสร้างความลังเลไม่แน่ใจให้กับผี จนทำให้มนุษย์พ้นจากภาวะอันตรายนั้นได้

๒.๓.๒ กลุ่มนิทานผิอาร์กซ์และผิเจ้านาย

นิทานในกลุ่มผิอาร์กซ์และผิเจ้านาย ที่ผู้ศึกษานำมาศึกษาในครั้งนี้มีจำนวน ๓๕ เรื่อง เนื้อหาและตัวผิในนิทานกลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับนิทานในกลุ่มอื่น ๆ บ้าง เช่นกลุ่มผิเจ้านาย นอกจากนี้นิทานกลุ่มผิอาร์กซ์ที่ปรากฏมักจะกล่าวถึงตัวผิที่มีหน้าที่ในการคุ้มครองสถานที่ตามธรรมชาติ สิ่งของ รวมถึงมนุษย์ ดังต่อไปนี้ ผิครู อ., ผิเจ้าที่ อ., ผิอาร์กซ์ (๑,๒) อ., ผิเตาเต่า อ., ผิปู่ดำย่าดำ อ., ผิก้อนเส้า อ., ผิเสนเมือง อ., ผิเสนบ้าน อ., ผิเลื้อบ้าน อ., ผิเลื้อวัด อ., ผิเลื้อนา อ., ผิทางนา อ., ผิเลื้อ อ., ผิปู่สะย่าสะ ค., ย่าสะ อ., ผิเจ้าที่ (พ่อคำโตน, แมงขาลาย) ค., ผิขุนน้ำ (๑) ค., ผิขุนน้ำ (๒) อ., ผิฝาย อ., ผิลูกกรอก อ., เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง ค., เจ้าหลวงคำแดง ค., เจ้าพ่อขุนตาน ค., เจ้าหลวงผาตูป ค., เจ้าพ่อคำปวน ค., พ่อผ้าขาวเป้ง ค., เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ค., ท้าวขาก่าน ค., เจ้าหลวงเมืองลำ ค., เจ้าพ่อม้าขาว ค., เจ้าพ่อประตูลา ค., ผิเลี้ยง เมือง อ., พ่อผิ ค., ลงเจ้านาย หรือพิธีทรงเจ้า ค.

นิทานกลุ่มผิอาร์กซ์และผิเจ้านาย เป็นกลุ่มผิที่มีตัวตนอยู่ครอบคลุมอาณาเขตของวิถีชีวิตของชาวล้านนาทั้งในบ้าน นอกบ้าน ดังได้กล่าวไว้ในข้างต้น พฤติกรรมโดยตรงของผิเหล่านี้คือการปกป้องคุ้มครองสถานที่และมนุษย์ แต่ถ้ามมนุษย์ไม่เคารพยำเกรงหรือขาดการเช่น สรวงบูชา ผิอาร์กซ์และผิเจ้านายเหล่านี้ก็สามารถกลับกลายแปรเปลี่ยนมีพฤติกรรมที่ทำร้ายมนุษย์ได้เช่นกัน ดังปรากฏในนิทานเรื่องผิเจ้าที่ (พ่อคำโตน, แมงขาลาย) เป็นเรื่องที่กล่าวถึงพ่อคำโตน (พ่อคำคนเดียวไม่มีพวก) เดินทางมาค้าขาย กลางทางพบพวกพ่อคำเงี้ยวจึงขอเดินทางไปด้วย แต่เหล่าพ่อคำเงี้ยวปฏิเสธ ครั้นเมื่อพ่อคำโตนและพ่อคำเงี้ยวเดินทางผ่านเข้าป่าเป็นเวลาค่ำแล้ว จึงต้องค้างแรมในป่า พ่อคำโตนนั้นเมื่อจะทานอาหารเย็นก็ได้วางข้าวปลาอาหารบนใบตอง และวางไว้กับดินพร้อมกล่าวบอกขอพักอาศัยกับเจ้าที่ขอให้ช่วยคุ้มครอง ส่วนเหล่าพ่อคำเงี้ยวพอผูกมัดต่างแล้วก็พากันกินดื่มอย่างสนุกสนาน

ในคืนนั้นเมื่อทุกคนหลับ พวกผิป่า อาร์กซ์ ผิเจ้าที่เจ้าฐานต่างพากันออกมา ผิป่าเหล่านั้นจับพ่อคำเงี้ยวกินจนหมด เหลืออยู่แต่พ่อคำโตนเพราะผิอาร์กซ์เจ้าที่ต่างก็ช่วยกันปกป้องให้พ้นจากผิป่า นอกจากนี้ในนิทานเรื่องผิขุนน้ำ (๑) เป็นเรื่องที่กล่าวถึงพญาอาษาธาราชบุรีบำรุงก้านันดาบทรายมูล อำเภอสันกำแพง ที่เป็นหัวหน้าในการประกอบพิธีเลี้ยงผิขุนน้ำแม่ออนตามแต่โบราณกาลชาวบ้านจะเลี้ยงผิขุนน้ำในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เหนือของทุกปี โดยใช้วัวดำ หมูดำ และไก่ดำฆ่าเลี้ยง เนื้อวัวทำแกงอ่อม หมูทำลาบ ไก่ทำไก่ย่าง จะสลับสับเปลี่ยนกันไม่ได้ แต่ก้านันผู้นี้กลับสลับสับเปลี่ยนเนื้อ ไม่ทำตามที่เคยทำกันมาก่อน ผิขุนน้ำเกิดความไม่พอใจบันดาลให้ฝนตกฟ้าร้องหนักจนน้ำท่วม ท้ายที่สุดเขาก็จมน้ำตาย

ส่วนเรื่องผีครู ก., ผีเจ้าที่ อ., ผีอารักษ์ (๑,๒) อ., ผีฝ่าย อ., ผีเตาเสา อ., ผีปู่ย่าดำ อ., ผีก้อนเสา อ. ล้วนเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผีเหล่านี้ในการเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์มีจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความเคารพและสำนึกในบุญคุณของบุคคลที่ตายไปแล้ว เทพเทวดา รวมถึงวัตถุที่เอื้อประโยชน์ให้แก่การดำเนินชีวิตของมนุษย์ ส่วนเรื่องผีลูกกรอกนั้น ผู้ศึกษาเห็นควรนำมารวมอยู่ในนิทานกลุ่มนี้ เพราะผีชนิดนี้มีพฤติกรรมที่คอยปกป้องคุ้มครองและบันดลข้าวของเงินทองแก่ผู้เลี้ยง ในนิทานกล่าวถึงลักษณะของลูกกรอกว่า

...คือเด็กที่มีอวัยวะครบถ้วนทุกประการ แต่มีตัวเล็ก เสียชีวิตเมื่ออยู่ในท้อง บ้านใดมีลูกกรอกให้นำเอาผ้าขาวมาพันลูกกรอกไว้ แล้วนำไปตากแห้งเก็บรักษาเลี้ยงดูอย่างดี...

ชาวล้านนาเชื่อว่าลูกกรอกนี้มีชีวิตจิตใจ ดังนั้นเมื่อจะกินข้าวก็จะเรียกให้มากิน คอยซื้อเสื้อผ้าของเล่นให้เหมือนกับการเลี้ยงเด็กคนหนึ่ง แต่หากไม่ดูแลหรือนำลูกกรอกไปให้ผู้อื่นเลี้ยง ผีลูกกรอกจะโกรธและ “มาค่า” หรือกลั่นแกล้งต่าง ๆ นานา ซึ่งก็เป็นพฤติกรรมหลักของผีอารักษ์โดยทั่วไป ผีลูกกรอกของชาวล้านนามีลักษณะเหมือนกับทางภาคกลางแต่ไม่ใช่กุมารทอง เพราะกุมารทองไม่ปรากฏในสังคมล้านนา

จากการศึกษาในหนังสือ “ผีในล้านนา” เรียบเรียงโดยมาลา คำจันทร์ (๒๕๕๑) พบผีอีกชนิดหนึ่งมีชื่อว่า “ผีเซียงเหมียง” อ. พังซื่อผีแล้วอาจเข้าใจว่าผิตนนี้将会有ความเกี่ยวพันกับตัวละครเซียงเหมียงในวรรณกรรมล้านนาเรื่องเซียงเหมียงคำพระญา กระทำปลาคำฐ และปู่เสียดำชะ เพราะนอกจากผีเซียงเหมียงแล้ว ยังปรากฏชื่อผีปู่เสียดำเสียด และผีกระทำปลา เพียงแต่ผีสองชนิดหลังนี้ไม่ปรากฏเนื้อเรื่องใด ๆ ส่วนผีเซียงเหมียงมีนิทานประกอบเล่าว่าผีเซียงเหมียงเป็นผีเจ้าที่อยู่ในป่าช้า คอยปกป้องรักษา ดูแลความสงบเรียบร้อย อุดม รุ่งเรืองศรี (สัมภาษณ์, วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๑) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณกรรมล้านนา ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการผูกโยงตัวละครเซียงเหมียงกับความเป็นผีป่าช้าว่า เซียงเหมียงเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉียบแหลมและกล้าหาญ ดังนั้นเมื่อตายไปจึงทำให้ผู้คนหวาดกลัวว่าจะมาหลอก หรือกระทำการใดโดยใช้สติปัญญา ซึ่งยอมทำให้มนุษย์ไม่สามารถป้องกันหรือรู้เท่าทันได้ จึงพากันเชื่อบางวิญญาณของผีเซียงเหมียงไปเป็นผีอารักษ์ป่า บุคคลผู้ใดไม่กระทำตามจารีตที่วางไว้ ผีเซียงเหมียงก็จะบันดลให้เกิดเหตุร้ายในพิธีศพ เช่นเกิดพายุฝนตกหนัก สฟลุกขึ้นนั่งกลางกองไฟ เป็นต้น

นอกจากนี้ผีกลุ่มนิทานผีอารักษ์ยังหมายรวมถึงนิทานเรื่องผีเสื้อต่าง ๆ หรือบางครั้งเรียกผีเซน (ออกเสียง “เจน”) ซึ่งหมายถึงผีที่คอยปกป้องคุ้มครองสถานที่นั้น ๆ นิทานเหล่านี้มีลักษณะเนื้อ

เรื่องที่เป็นการอธิบายทั้งสิ้น เช่นเรื่องผีเสื้อบ้านหรือผีเสนบ้าน หมายถึงผีที่มีหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้าน ไม่ใช่บ้านเป็นหลังคาเรือนเพราะชาวล้านนาเรียกหมู่บ้านว่าบ้าน เรียกบ้านเป็นหลังว่าเรือน ผีเสื้อเมืองหรือผีเสนเมือง ผีเสื้อวัด ผีเสือนา ก็มีหน้าที่ต่อสถานที่นั้น ๆ ผีเสื้อเหล่านี้อาจหมายถึงผีตนใดคนหนึ่ง เช่นผีเสื้อวัดเป็นผีของเจ้าอาวาสที่ตายไปแล้วกลับมาคุ้มครองดูแลวัด หอผีเสื้อวัดนี้จะตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดทุกวัด เช่นวัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีหอผีเสื้อวัดตั้งอยู่ทางขวามือของประตูวัด ซึ่งลักษณะเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงการจัดระบบความเชื่อระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาดั้งเดิม (ผี) ของชาวล้านนาให้คงอยู่อย่างหนึ่งเดียวกัน ส่วนผีเสือนา เป็นวิญญาณที่ดูแลรักษานา มักสร้างหอผีเสือนาไว้ที่ดอนหว่าน ทำหิ้งติดไว้กับต้นไม้ เมื่อถึงเวลาเริ่มไถนาชาวบ้านจะกระทำพิธีเช่นไหว้ผีเสือนา เพื่อวิงวอนให้ผีช่วยรักษาดูแลต้นข้าวและให้ได้ผลผลิตดีมีคุณภาพ

นอกจากนี้ผีเสื้อยังหมายถึงกลุ่มผี เห็นได้จากเรื่องราวของผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ซึ่งอธิบายว่า ผีชนิดนี้มีหน้าที่ปกป้องดูแลเมือง ซึ่งประกอบด้วยผีประจำเมือง ประจำสถานที่ต่าง ๆ เช่น ขุนหลวงวิรังคะ ท้าวขอมเชียงราย พระเมืองแก้ว ศรีสองเมือง เจ้าช้างเผือก เจ้ามหาเสถียร ท้าวอ้าย ท้าวลก ผาบ่อง ปู่สะย่าสะ พระแม่กุ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าหลวงเมืองลำ เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง เจ้าพ่อขุนตาน เจ้าหลวงผาตุบ เจ้าพ่อคำปวน พ่อผ้าขาวเป้ง ท้าวขาก่าน เจ้าหลวงเมืองลำ เจ้าพ่อม้าขาว เจ้าพ่อประตูลา เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาของนิทานที่ปรากฏในเรื่องข้างต้น มักจะเล่าถึงประวัติและวีรกรรมอันหาญกล้าที่ได้รับการยกย่องจากชาวบ้าน

ในรายชื่อผีเสื้อเมืองเหล่านี้ เจ้าหลวงคำแดงถือว่าเป็นหัวหน้าผีอารักษ์ของเมืองเชียงใหม่ เจ้าหลวงคำแดงสถิตอยู่ที่คอยหลวงเชียงดาว เมื่อยังเป็นมนุษย์เจ้าหลวงคำแดง เป็นนักรบที่มีความกล้าหาญ เจ้าหลวงคำแดงคุมทหารไปรักษามืองพะเยาจากศัตรูผู้รุกราน ระหว่างนั้นเจ้าหลวงได้พบกับหญิงสาวนางหนึ่งที่มีความงามยากจะหาคนเปรียบได้ จึงได้ติดตามนางไปพบว่านางแปลงกายเป็นกวางทอง โดยมุ่งไปทางทิศตะวันตกไปสู่เขาสูงหนึ่งซึ่งเป็นเขาที่ถ้ำเชียงดาวตั้งอยู่ปัจจุบัน กวางทองนั้นแปลงกายเป็นสาวงามวิ่งหายเข้าไปในถ้ำ เจ้าหลวงคำแดงติดตามนางเข้าไปและไม่ได้ออกมาอีกเลยตราบนานเท่าทุกวันนี้ และกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาถ้ำเชียงดาวอยู่ ปัจจุบันชาวบ้านได้สร้างศาลไว้ชื่อว่า “ศาลเจ้าพ่อหลวงคำแดง”

ปู่สะย่าสะเป็นอารักษ์ที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่เช่นกัน ในนิทานเล่าว่าปู่สะย่าสะเป็นยักษ์คู่สามภรรยา อาศัยอยู่บริเวณเชิงคอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ โดยปู่สะดูแลรักษา คอยเหนือ (คอยสุเทพ) ย่าสะดูแลคอยใต้ (คอยคำ) ปู่สะย่าสะมีนิสัยดุร้าย ชอบกินเนื้อคนเป็นอาหาร ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงบริเวณนั้น ยักษ์ทั้งสองพร้อมบุตรอีก ๓๒ คน พยายามจะจับพระพุทธเจ้ากิน แต่ในที่สุดก็ต้องยอมแพ้พระพุทธเจ้า และหันมาถือศีล ต่อมาปู่สะย่าสะ

ขออนุญาตพระพุทธเจ้ากินเนื้อคนเป็นอาหารแต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอม ปู่และย่าและจึงขอกินควาย เขาคำหรือควายรุ่นที่มีเขาเพียงหูแทน ส่วนลูกของปู่และย่าและเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงขอบวช พระพุทธเจ้าจึงให้บวชเป็นฤาษีชื่อ สุเทวฤาษี อันเป็นที่มาของชื่อคอยสุเทพ

ส่วนพระเมกุฏ แม่กุ หรือแม่กุเสื้อเมืองอีกองค์หนึ่งที่นอกจากจะเป็นเสื้อเมือง เชียงใหม่แล้ว ยังถือว่าเป็นนั้ติ หรือฝัอรักรัษณ์ตนหนึ่งของพม่าอีกด้วย พระแม่กุหรือพระเมกุฏ เป็นกษัตริย์ครองเมืองเชียงใหม่อ้อมมาเสียมเมืองให้แก่พม่า พระแม่กุจึงถูกจับไปเป็นตัวประกันอยู่ที่ พม่าจนตายด้วยโรคบิดและได้รับการยกย่องให้เป็นนั้ติ ซึ่งชาวพม่าให้ความหมายว่า “วิญญาณ ศักดิ์สิทธิ์ของผู้ตายร้าย”

พระเจ้าเมกุฏ เมกุ หรือแม่กุ เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์มังราย ครองราชย์ อยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๕๔-๒๑๐๓ แม้ว่าพระเมกุฏ เมกุหรือแม่กุนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นนั้ติ หรือ ฝัอรักรัษณ์ของชาวพม่า แต่สำหรับการรับรู้และความนึกคิดของชาวล้านนาแล้ว ส่วนหนึ่งปรากฏ ในแง่ของการเลื่อมสรัทธาและเห็นว่าเป็นฝัร่าย ผู้ศึกษาเห็นว่าเนื่องจากในระหว่างที่ครองราชย์นั้น พระเจ้าบุเรงนองได้ยกกองทัพพม่ามาล้อมเมืองเชียงใหมในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ โดยใช้เวลาเพียงสาม วัน ก็สามารถยึดเมืองเชียงใหมได้อย่างง่ายดาย (สุรพล คำวิหักุล, ๒๕๔๕: ๔๓-๔๘) ชาวล้านนา จึงเห็นว่าการเสียมบ้านเมืองให้แก่พม่าในครั้งนั้น เหตุเพราะที่พระเมกุฏไม่มีความสามารถในการ ปกป้องบ้านเมืองให้พ้นการรุกราน เมื่อตายไปในขณะที่ยังอยู่ในดินแดนพม่า ทั้งยังถูกยกย่องให้เป็นนั้ติ หรือฝัอรักรัษณ์ของชาวพม่าแล้ว ยิ่งทำให้ชาวล้านนาเกิดความรู้สึกว้าพระเจ้าเมกุฏ เมกุ หรือแม่กุ เป็นพรรคพวกเดียวกันกับพม่า จึงทำให้เกิดความคิดที่ว่าพระองค์เป็น “ฝัร่าย”

นอกจากนี้มีฝัเสื้อเมืองเป็นจำนวนมากที่บ่งถึงความรักพัวพันกับสถานที่ต่างๆ เช่น เจ้าพ่อขุนตาล เจ้าพ่อประคูลา เจ้าหลวงเมืองลำ เป็นต้น ในนิทานเล่าถึงประวัติเจ้าพ่อขุนตานว่า

...เมื่อพระเจ้ายี่บาผู้ครองนครหริภุญชัยถูกทัพพญามังรายโจมตี ก็ได้หนีทัพเข้าศึกไปอยู่กับพญาเบิกเจ้าเมืองลำปางผู้เป็นโอรส เมื่อเวลา ล่วงไป ๑๔ ปี พญาเบิกจึงยกทัพเมืองลำปางไปหมายจะชิงเมืองหริภุญ ชัยกลับคืนให้พระบิดา พญามังรายให้เจ้าขุนสงครามราชบุตรออกมารับศึก ทั้งสองทำยุทธหัตถีที่บ้านจ๋วมุง พญาเบิกถูกหอกแทงบาดเจ็บแต่ฝัฝั วงล้อมออกมาได้ จึงถอยมาตั้งรับอยู่ที่ตำบลแม่ตาดนเขตเมืองลำปาง เจ้าขุนสงครามตามมาสู้รบกันอย่างทรหด แต่ผลที่สุดทัพลำปางก็แพ้ทัพ เจ้าขุนสงครามราชบุตร พญามังรายจับกุมตัว พญาเบิกได้และปลงพระ ชนม์ ณ ที่นั้น ดวงวิญญาณอันกล้าหาญเปี่ยมไปด้วย ความกตัญญู

กตเวทีของพญาเบิกโอรสพระเจ้ายี่บา จึงได้รับการขนานนามว่า “เจ้าพ่อขุนตาน” ปัจจุบันมีศาลอยู่ที่หน้าอุโมงค์ขุนตาน อำเภอแม่ทา...

ส่วนใหญ่แล้วดวงวิญญาณที่ถูกยกย่องให้เป็นเสื้อบ้านเสื้อเมืองนั้น จะเป็นผู้ที่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ได้สร้างวีรกรรมอันกล้าหาญและก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชาวบ้าน เมื่อตายไปดวงวิญญาณยังต้องการบำเพ็ญบารมี ชาวบ้านจึงสร้างศาลไว้เป็นที่เคารพบูชา ดังเจ้าพ่อขุนตานที่มีความกล้าหาญต่อสู้ปกป้องบ้านเมืองจากข้าศึกศัตรูและมีความกตัญญูต่อผู้เป็นบิดา ยิ่งแม้จะตายร้ายด้วยการถูกลงพระชนม์ ผู้ที่เดินทางผ่านศาลของเจ้าพ่อขุนตานในปัจจุบันนี้มักจะแสดงความเคารพท่านโดยการกดแตรรถและอธิษฐานขอพรต่างๆ ส่วนใหญ่จะขอให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ รอดพ้นจากอุบัติเหตุเพศภัยต่างๆ เพราะศาลของท่านตั้งอยู่บนถนนชลประทานไฮเวย์สายเชียงใหม่-ลำปาง

ส่วนเจ้าหลวงเมืองลำเป็นเสื้อเมืองที่มีความสำคัญต่อชาวไทลื้อ จังหวัดน่าน เพราะในครั้งเมื่อมีชีวิตอยู่นอกจากท่านจะเป็นนักรบผู้กล้าหาญแล้ว ท่านยังปกครองราษฎรด้วยจิตใจเปี่ยมไปด้วยความเมตตา เมื่อมีข้าศึกมาประชิดบ้านเมืองท่านได้นำชาวไทลื้อเมืองลำต่อสู้ แต่เพราะพลเมืองของชาวไทลื้อมีน้อยกว่าจึงพ่ายแพ้จึงแตกถอยหนีกันไปคนละทิศละทาง ส่วนเจ้าหลวงเองก็ลี้ภัยในสนามรบ ชาวไทลื้อได้อัญเชิญดวงพระวิญญาณของท่านคุ้มครองปกป้อง และถอยร่นลงมาตั้งรกรากถิ่นฐานที่บ้านหนองบัว บ้านดอนมูล และบ้านด้นฮ่าง ทุก ๓ ปีจะมีการบวงสรวงดวงวิญญาณของท่าน และได้ปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน การบวงสรวงและรำลึกสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นหลานนั้น นอกจากจะเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อบรรพบุรุษผู้หาญกล้าแล้ว หากมองในแง่กฎหมายวิทยาย่อมเห็นว่าเป็นกระบวนการผลิตซ้ำวัฒนธรรมที่เป็นพลวัติ อันก่อให้เกิดความรักสามัคคี เหนียวแน่นในกลุ่มชน และยังก่อให้เกิดความมั่นคง ภาควิมิ อึกเหิมในจิตวิญญาณ ทดแทนความรู้สึกพลัดถิ่น โดยมีตัวนิทานเป็นเครื่องชักจูงชี้้นำให้เกิดพิธีกรรมและความรู้สึกนั้น เป็นต้น

นิทานที่กล่าวถึงผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองเหล่านี้ บางส่วนนั้นถือได้ว่าเป็นนิทานผีเจ้านาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเจ้าพ่อหมอกมุงเมือง ค., เจ้าหลวงคำแดง ค., เจ้าพ่อขุนตาน ค., เจ้าหลวงผาตูบ ค., เจ้าพ่อคำปวน ค., พ่อผ้าขาวเป้ง ค., ท้าวขาก่าน ค., เจ้าหลวงเมืองลำ ค., เจ้าพ่อม้าขาว ค., เจ้าพ่อประดู่ผา ค., เจ้าข้อมือเหล็ก ค. ชีววรรณ บายศรี (สัมภาษณ์, วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๑) ม้าขี่ของเจ้าพี่แสงจัย เจ้าลุงคอน เจ้าพี่ธรรมรงค์ กล่าวว่า “เจ้า” เหล่านี้หากมีม้าขี่ (คนทรง) ก็ถือว่าเป็นผีเจ้านายได้ทั้งสิ้น เช่นเจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อขุนตาน เจ้าพ่อประดู่ผา เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก จะเป็นที่รู้จักเพราะมีม้าขี่หลายคน เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะดวงวิญญาณของเจ้าเหล่านี้ประกอบหลายด้วย “จิตญาณ” แต่ละจิตญาณสถิตอยู่กับม้าขี่แต่ละคน หากมีม้าขี่มากก็จะสร้างบารมีโดยการช่วยเหลือมนุษย์ได้มากเช่นกัน นิทานเรื่อง “เจ้า” ต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีเนื้อเรื่อง

เกี่ยวกับประวัติและวีรกรรมอันหาญกล้าต่าง ๆ ของท่าน เมื่อพิจารณาถึงลักษณะเด่นของแต่ละ “เจ้า” ที่นิทานนำเสนอ ก็พบปัจจัยอันเป็นเหตุแห่งการได้รับยกย่องให้เป็นผีเจ้านายหลายประการดังจะกล่าวต่อไป และเนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาที่เน้นข้อมูลที่เป็นนิทานหรือเรื่องเล่า ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการต่างๆ และพิธีกรรมนั้นเป็นเพียงข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์ จึงทำให้ผู้ศึกษามองประเด็นเกี่ยวกับภูมิหลังหรือเหตุปัจจัยที่ปรากฏในนิทานมากกว่าประเด็นอื่น จากการศึกษาสามารถแบ่งเหตุปัจจัยได้ ๓ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้มีความสามารถในการรบ สามารถสละชีพตนเพื่อปกป้องบ้านเมือง เช่น เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อประดู่ผา เจ้าพ่อขุนตาน เจ้าหลวงเมืองลำ เจ้าขอมือเหล็ก เป็นต้น
- ๒) เป็นผู้มีความดีสูง เช่น เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง เจ้าพ่อม้าขาว พ่อผ้าขาวเป้ง เป็นต้น
- ๓) เป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา รวมถึงมีความรู้ความสามารถทางด้านไสยเวทย์ เช่น พ่อผ้าขาวเป้ง เจ้าพี่แสนแสน เป็นต้น

ส่วนสถานภาพก่อนการมาเป็นผีเจ้านายส่วนใหญ่เป็นนักรบมากกว่ามากกว่าสถานภาพอื่น รองลงมาเป็นผู้นำชุมชน นักบวช นายพราน และชาวบ้าน ดังนั้นผีเจ้านายส่วนหนึ่งจึงเป็นผีอารักษ์จำพวกเสื้อบ้าน เสื้อเมือง และบางส่วนเป็นผีบรรพบุรุษของตระกูลที่อยู่ในเมือง เนื่องจากเป็นผีของคนที่มีเชื้อสายมาจากตระกูลเจ้านายและขุนนาง ผู้ศึกษาจึงเห็นว่านอกจากคำว่า “ผีเจ้านาย” จะหมายถึงผีเจ้าทำนาย คือมีหน้าที่ในการพยากรณ์หรือรักษาแล้ว ยังหมายถึงผู้เป็นใหญ่ เป็นเจ้าเป็นนายได้อีกประการหนึ่ง เพราะผีเจ้านายส่วนใหญ่ชาติก่อนเคยเป็นคนที่เปี่ยมไปด้วยบุญบารมี เป็นเจ้าคนนายคน เช่นเป็นกษัตริย์ ไอรส หรือแม่ทัพนายกอง ซึ่งสอดคล้องกับพื้นฐานของการเป็นผีเจ้านายที่กล่าวไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๐๘๕-๔๐๘๖) ความว่า

...ในชาติก่อนนั้นจะต้องเป็นวีรบุรุษหรือนักรบ ซึ่งมีกรรมบางอย่างทำให้ไม่อาจไปเกิดเสวยภพภูมิอื่นได้ เมื่อมีผู้สร้างศาลให้ก็มาสถิตอยู่ที่ศาลนั้นและช่วยเหลือชาวบ้าน ด้วยการเข้าสิงม้าจี่ (คนทรง) และทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเมื่อผีเจ้านายเข้าประทับทรงแล้ว ม้าจี่หรือคนทรงจะเปลี่ยนเครื่องแต่งกายพร้อมกับปรับภาษาพูดและสำเนียงให้สอดคล้องกับยุคและความเคยชินในขณะที่เป็นเจ้านายนั้น ๆ มีชีวิตอยู่...

การยึดถือคติว่าภูมิหลังของผีเจ้านายมักเป็นวีรบุรุษหรือนักรบนั้น เป็นการให้ความสำคัญกับผู้อยู่ในฐานะนั้น ในขณะที่เดียวกันเป็นการปลูกฝังลักษณะของผู้นำที่สังคมล้านนา

คาดหวัง โดยนำหลักที่ว่านี้เป็นแรงจูงใจ เมื่อตายไปแล้วก็จะได้รับการยกย่องเป็นผีเจ้านาย และเมื่ออยู่ในฐานะผีเจ้านาย ดวงวิญญาณนั้นก็จะได้รับความศรัทธาเชื่อถือ รวมถึงสามารถสร้างบุญบารมีด้วยการ “โปรคนุญย์” ผ่านทางม้าขี่เมื่อบุญบารมีที่สั่งสมไว้มากพอก็จะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรืออาจหลุดพ้นจากวัฏสงสารไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ในจุดนี้จะเห็นถึงลักษณะการผสมผสานระหว่างผีกับพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ผีเจ้านายรวมถึงม้าขี่จะต้องปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลในธรรมตามหลักศาสนาพุทธ เพื่อให้สะอาดทั้งกายและใจจึงจะสามารถช่วยเหลือมนุษย์ในลักษณะต่างๆได้ พฤติกรรมหลักของผีเจ้านายหากมองในแง่ของพิธีกรรมแล้วผีเจ้านายมีหน้าที่ในการพยากรณ์และทำนายทายทักอนาคตหรือโชคชะตา นอกจากนี้ยังช่วยรักษาความเจ็บป่วยทั้งทางกายและใจให้แก่ลูกเลี้ยง (ผู้ที่มาขอให้รักษาหรือทำนาย)

ในที่นี้ผู้ศึกษาจะยกตัวอย่างผีเจ้านายที่มีบทบาทในสังคมล้านนามาจวบจนปัจจุบัน ๒ องค์ คือ เจ้าข้อมือเหล็ก และเจ้าพี่แสนแสน ประวัติของเจ้าข้อมือเหล็กและเจ้าแสนแสนที่ผู้ศึกษาจะนำมากล่าวถึง นำมาจากการศึกษาเรื่องผีเจ้านาย โดยฉลาดชาย รมิดานนท์ (๒๕๔๕: ๔๖-๔๘) เพราะโดยมากแล้วประวัติและเรื่องราวของผีเจ้านายองค์ต่าง ๆ ไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จะรู้ก็เพียงแต่ตัวม้าขี่เองและเหล่าลูกเลี้ยงผู้มีจิตศรัทธาเท่านั้น

ประวัติของเจ้าข้อมือเหล็กนั้นปรากฏ ๓ ส่วน ส่วนแรกส่วนต้นถ่ายทอดโดยตัวม้าขี่เอง ส่วนอีกหนึ่งส่วนเป็นคำบอกเล่าของลูกเลี้ยงคนหนึ่ง ซึ่งแต่ละส่วนได้กล่าวถึงความสามารถในการรบและการเสียสละของเจ้าข้อมือเหล็ก “เจ้าข้อมือเหล็กเป็นทหารของเมืองเชียงใหม่ ครั้งสุดท้ายไปทำสงครามที่บ้านสบเตงรบกับพม่าหนึ่งวันกับหนึ่งคืน จนตายโดยยังถือดาบในมืออยู่หน้ากองทัพ แม้แต่ทหารพม่าไม่กล้าเข้าใกล้” และเหตุที่ทำให้เจ้าข้อมือเหล็กต้องกลายมาเป็นผีเจ้านายก็เพราะตอนเป็นทหารเป็นคนที่มีจิตใจเข็มโหดแต่รักบ้านเมือง จึงทำให้จิตกังวลจนไม่สามารถหลุดพ้น ดังนั้นเลยไม่ยอมไปผูกไปเกิด ยังคงเป็นผีอยู่ จึงต้องมาสร้างบุญ “โปรคนุญย์” โดยการช่วยเหลือมนุษย์ เช่นเดียวกับเจ้าพี่แสนแสนที่ต้องสร้างบุญเพื่อสร้างบารมีและหลุดพ้นเช่นกัน เพียงแต่เมื่อยังเป็นมนุษย์เจ้าพี่แสนแสนไม่ไช้่นกรบผู้กล้า แต่เป็นลูกของเจ้าเมืองสุโขทัย เป็นหลานเจ้าพ่อศาลพระกาฬ ลพบุรี ต่อมาเมื่อเติบโตได้เป็นโอรสของเจ้าสามฝั่งแกนเจ้าเมืองเชียงใหม่ และออกบวชเมื่ออายุ ๓๐ ปี ในสมัยเมื่อเป็นหนุ่มเจ้าพี่แสนแสนเป็นคนรูปงาม ต้องดาต้อใจบรรดาสาวแก่แม่หม้าย ประกอบกับเจ้าพี่เป็นคนเจ้าชู้อยู่แล้ว จึงเป็นโอกาสให้ยุ่งกับลูกเมียผู้อื่นมากหน้าหลายตา สิ่งเหล่านี้เองเป็นปัจจัยให้ต้องมาสร้างบารมีโดยการช่วยเหลือมนุษย์ โดยเฉพาะผู้ที่มีปัญหาเรื่องธิดา เจ้าพี่จะช่วยแต่ฝ่ายเมียหลวง ไม่ช่วยเมียน้อยเพื่อเจ้าพี่จะได้ไปเกิดในภพที่ดี และลบล้างความผิดบาปให้ลดน้อยลงไปบ้าง

ดังนั้นจะเห็นว่านอกจากนิทานผีเจ้านาย จะนำเสนอพฤติกรรมของผีเจ้านายในแง่ของการพยากรณ์ทำนายและรักษาแล้ว จากการศึกษาที่ผู้ศึกษามองในแง่ของปัจจัยอันนำไปสู่การเป็นผีเจ้านายที่ปรากฏในนิทานที่กล่าวถึงประวัติของเจ้าแต่ละองค์พบว่า นิทานเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึงหลักปฏิบัติของผู้นำหรือนักรบที่ดี รวมถึงหลักของกฎแห่งกรรม เพื่อให้บุคคลได้ระลึกถึงคุณของการปฏิบัติความดีและละเว้นความชั่ว เพื่อผลของความดีที่ได้กระทำนั้นจะได้ส่งผลให้เป็นผู้ที่ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในบ่วงกรรมอีกต่อไป

นิทานในกลุ่มผีอารักษ์และผีเจ้านายนี้แม้จะมีความหลากหลายในด้านของตัวผี แต่มีพฤติกรรมหลักเดียวกันคือ ปกป้องคุ้มครองมนุษย์ ทรัพย์สิน และสถานที่ รวมถึงช่วยเหลือและบันดาลสิ่งต่างๆ ตามความปรารถนาของมนุษย์ เนื้อหาของนิทานยังเป็นสิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงความจำเป็นในการเคารพและเช่นสรวงบูชาให้ถูกต้องตามกาละ และกระบวนการตามวิถีประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว จะเห็นถึงนัยที่แฝงอยู่ในนิทานกลุ่มนี้หลากหลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นการประนีประนอมและการขัดแย้งกันระหว่างพุทธศาสนากับผี การใช้ผีเป็นเครื่องมือต่อรองประโยชน์ต่างๆ หรือใช้เป็นเหตุผลเพื่ออธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่นในสมัยพระเมกุฎี หรือพระแม่กุเซียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ประชาชนได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยากเนื่องจากถูกพม่ากดขี่ข่มเหง ชาวเมืองเชื่อกันว่าเกิดจากเจ้าเมืองไม่เช่นไหว้ผีปู่แสะย่าแสะ หรือในสมัยเจ้าแก้ววันรัฐผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย มีประชาชนทำหนังสือร้องเรียนว่าเจ้าเมืองไม่ใส่ใจในพิธีเช่นไหว้ผีปู่แสะย่าแสะเกรงว่าจะเกิดเหตุภัยร้ายแก่บ้านเมืองขึ้นอีก ตั้งแต่นั้นมาในทุกปีจะมีการเช่นไหว้ผีปู่แสะย่าแสะหรือเรียกว่า “เลี้ยงคง” ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เหนือที่บริเวณป่าเชิงวัดพระธาตุดอยคำทางทิศตะวันออก เป็นต้น

๓.๒.๓ กลุ่มนิทานผีสิง

รูปแบบหนึ่งที่ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่ออธิบายความเป็นผีนั้น คือความสามารถในการเข้าสิงหรือแฝงร่างอยู่ในสิ่งที่เป็นรูปธรรมได้ ในการศึกษาครั้งนี้จะหมายรวมถึงภาวะการจำแลงแปลงกายเป็นสัตว์หรือสิ่งต่างๆ เพื่อทำร้ายมนุษย์ จะไม่รวมถึงผีที่สิงในคนหรือสิ่งของเพื่อการทำนายหรือการละเล่น ปรากฏในนิทานจำนวน ๔๕ เรื่อง เช่น ผีพราย (๑) ค., ผีโพง (๒) ค., ผีลื้อ (๑) ค., ผีลื้อแม่ลูกอ่อน ค., ผีลื้อผีโพง (๑) ค., ผีกะ (๒) ค., ผีกะหงอน อ., ผีหมู อ., ผีม้าบ้อง (๕) ค., เลือสมิงของไทยใหญ่ ค., เลือเย็น (๕) ค. เป็นต้น

นิทานกลุ่มผีสิงนี้ผู้ศึกษาแบ่งศึกษา ๓ กลุ่มย่อย ได้แก่ ผีสิงคน ประกอบด้วยนิทานจำนวน ๒๕ เรื่อง ผีสิงสัตว์รวมถึงผีที่สามารถจำแลงเป็นสัตว์จำนวน ๒๒ เรื่อง ผีสิงต้นไม้และสิ่งของ จำนวน ๔ เรื่อง

ผีสิงคนพบในนิทานเรื่องผีโพง ๓ ส่วน ผีเสื้อ ๓ ส่วน ผีเสื้อผีโพง ๔ ส่วน ผีกะ ๕ ส่วน ผีพราย ๔ ส่วน เรื่องผีโพง (บางแห่งใช้ผีโพรง) นั้นมักจะเป็นเรื่องที่เล่าถึงคนที่เป็นผีโพงว่ามักเที่ยวหากินของคาวของสกปรก เช่นเมื่อกวาดกวาดบ้าน น้ำนอง คนตาย ปัสสาวะ หรือแม้แต่เลือด หากใครพบเข้าผีก็จะเอาทรัพย์สินต่างๆ ให้เพื่อเป็นสินบนไม่ให้บอกใคร แต่พอกลับทรัพย์สินเหล่านั้นจะกลายเป็นเศษใบไม้ เศษกระเบื้องซึ่งเป็นของไร้ค่าไปเสีย เช่นในเรื่องผีโพง(๒) ก. เล่าถึงผีโพงตัวหนึ่งออกไปหากิน ระหว่างที่จับเข็ดเข็ดกินคาวเมื่อก่อนนั้น บังเอิญมีคนหาปลาพบเข้า มันจึงเอาแก้วแหวนเงินทองจ้างไม่ให้ชายหาปลาบอกคนอื่น ๆ พอรุ่งขึ้นแก้วแหวนเหล่านั้นกลายเป็นก้อนกรวด ใบไม้ ขี้วัวขี้ควาย และในส่วนอื่นก็จะเล่าต่อไปว่าหากมีคนล่วงรู้ว่าผู้นั้นเป็นผีโพง หรือเกิดสำนึกว่าตนเป็นผี ผีนั้นก็จะตายทันที ดังปรากฏในเรื่องผีโพง(๓) ก. และผีโพง(๔) ก. เล่าว่าผีโพงนางหนึ่งออกไปหาอาหาร ได้ปลาช่อนมาตัวหนึ่งจึงเอาไปขังในหม้อ ไว้ที่นอกชานบ้านแล้วจึงเข้านอน รุ่งเช้าลูกสาวตื่นก่อนก็ไปนึ่งข้าว เมื่อข้าวสุกแล้วจึงไปถามแม่ว่าจะเอาอะไรมาทำกับข้าว แม่ตอบว่ามีปลาช่อนอยู่ในหม้อ ลูกสาวไปดูกลับเห็นก้อนขี้ควายรูปร่างคล้ายปลา จึงบอกแม่ว่าไม่มีปลา มีแต่ขี้ควาย แม่ได้ยินเช่นนั้นก็ออกไปดู ครั้นเห็นปลาที่ตนจับมากลายเป็นขี้ควายก็ล้มลงเสียชีวิตทันที การตายของแม่มีนางนี้เป็นการตายด้วยสำนึกว่าตนเป็นผีโพง

อีกเรื่องหนึ่งที่มีเรื่องราวต่างจากที่กล่าวข้างต้นอย่างสิ้นเชิง คือเรื่องผีโพงไปจับสาว เรื่องนี้มีเนื้อหาลักษณะนิทานเรื่องผีม้าบ้อง กล่าวคือมีชายหนุ่ม ๒ คนเป็นเพื่อนกัน ต่อมาชายคนนั้นรู้ว่าเพื่อนของตนเป็นผีโพง และรู้ว่าเพื่อนมักจะแอบไปเลียหัวควายแห้ง จึงแกล้งเอาพริกมาทาหัวควายนั้น พอผีรู้ว่าตนถูกแกล้งก็โกรธ และตามทำร้ายชายผู้นั้น

ส่วนเรื่องผีเสื้อหรือทางภาคกลางเรียกว่า “กระสือ” ส่วนมากมักมีเรื่องราวที่คล้ายคลึงกับนิทานเรื่องผีโพง(๒) และเรื่องผีเสื้อ(๑) มีเรื่องราวคล้ายผีโพงไปจับสาว ส่วนเรื่องที่มีความแตกต่างจากเรื่องอื่นๆ คือผีเสื้อแม่ลูกอ่อน เรื่องนี้เล่าถึงพฤติกรรมของผีในด้านที่น่าสงสารไร้ทางสู้ใด ๆ อันเนื่องมาจากความรักลูก ดังได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องในข้างต้นแล้ว แต่ไม่มีเรื่องใดที่กล่าวถึงผีเสื้อที่ลอยมาแต่หัวกับไส้เหมือนท้องถิ่นอีสาน ส่วนร่างกายทิ้งไว้ที่บ้าน เมื่อลอยไปจะเห็นเป็นดวงไฟสีเขียวดวงโตวาบๆ อยู่ กระสือนี้นชอบกินของดิบของคาว อาจมีได้ถุนบ้าน ดังนั้นชาวอีสานจึงสะ (พอก) บริเวณนั้นด้วยหนามพุทรา กระสือจะไม่กล้าเข้าไปใกล้เพราะกลัวหนามเกี่ยวไส้ และมูลเหตุที่มักทำให้เกิดผีชนิดนี้ขึ้นมาคือ การสืบทอดทางเครือญาติ เมื่อผีกระสือใกล้จะตายต้องคายน้ำลายของตนใส่ปากลูกหลานคนใดคนหนึ่งไว้ เพื่อให้เป็นกระสือตัวต่อไป

จากเรื่องราวและพฤติกรรมของผีโพง ผีเสื้อ ผีกระสือ ที่มีความคล้ายคลึงกันและชื่อของ “ผีเสื้อ” กับ “ผีกระสือ” ผู้ศึกษาเห็นว่าผีเหล่านี้เป็นผีชนิดเดียวกันและแต่เดิมชาวอีสานน่าจะ

เรียกผีประเภทนี้ว่า “ผีโพง” เนื่องจากแสงไฟที่สว่างวาบ ๆ ลูกโพงเป็นช่วง ๆ ส่วนชื่อผีสื่อนั้นน่าจะเป็นชื่อที่รับมาจากผีกระสือคำกร่อนไปกลายเป็นผีสือ และเนื่องจากเป็นผีชนิดเดียวกันจึงเรียกควบคู่กันไปว่า “ผีสือผีโพง” ซึ่งปรากฏนิทานในชื่อผีสือผีโพง (๑) ค. ซึ่งกล่าวถึงวิธีการพิสูจน์ว่าใครเป็นผีสือหรือผีโพง โดยการหาไม้คานแม่หม้ายผัวตายซึ่งที่ตัวผีที่เราเห็น แล้วหักไม้ นั้นเผาไฟเสีย รุ่งเช้าคนที่เป้นผีสือผีโพงจะรีบมาขอยืมไม้คานเป็นอันรู้ว่าคนนั้นเป็นผี เหตุที่มันต้องการไม้คานนั้นเพราะมันจะเอาพุ่งข้ามหลังคาบ้านของคนที่เราเห็น (บ้างก็ว่าคานกล้วยที่เลาะใบออกหมด) แล้วจะก่อวิบัติต่าง ๆ นานากับคนนั้นและครอบครัว ด้วยเหตุนี้คนล้านนาสมัยก่อนเวลาตัดเอาใบตองใบกล้วยแล้ว ก็จะตัดคานกล้วยเป็นท่อน หรือไม้คานที่ผูกพังใช้การไม่ได้แล้วก็หักเป็นท่อน ๆ เช่นกัน เพื่อกันไม่ให้ผีสือผีโพงใช้พุ่งข้ามหลังคาบ้าน และน่าจะเป็นกุศโลบายหนึ่งในการเก็บกวาดของเหลือใช้หรือไม่ใช้แล้วไม่ให้รบกวนบริเวณบ้าน เพราะบริเวณบ้านไม่กว้างขวางมากนักและทุกตารางของบ้าน ไม่ว่าจะเป็นช่วงลาน หรือพื้นเรือน (ใต้ถุน) เป็นที่ใช้ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน

หากพิจารณาจากเรื่องราวในนิทานอาจเกิดความสับสนว่าผีโพงและผีสือเป็นผีชนิดเดียวกันหรือไม่ จากการศึกษาในประเด็นนี้พบว่ารูปลักษณะและพฤติกรรมไม่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่สามารถแยกผีโพงออกจากผีสือคือเพศของผี สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (๒๕๔๒: ๔๑๐๓) กล่าวว่าผีโพงจะสิงอยู่กับคนเพศหญิง ส่วนผีสือสิงเพศชาย ส่วนมาลา คำจันทร์ (๒๕๔๔: ๑๑๓) กล่าวว่าจากประสบการณ์ที่ได้พบปะและเรียนรู้พบว่าผีโพงเป็นผีเพศชาย ผีสือเป็นเพศหญิง นอกจากนี้มีผู้รู้อีกหลายท่านที่ยังมีความคิดที่แตกต่างกันอยู่ในกรณีนี้ แต่สำหรับผู้ศึกษาเมื่อหียบยกรวบรวมนิทานที่เก็บรวบรวมเกี่ยวกับผีโพงและผีสือแล้ว พบว่า นิทานเรื่องผีโพงจำนวน ๓ จำนวน กล่าวว่าผีโพงเป็นเพศหญิง ๓ จำนวน เพศชาย ๓ จำนวน และไม่ระบุเพศ ๑ จำนวน ส่วนเรื่องผีสือและผีสือผีโพง ๓ จำนวน พบว่าเป็นเพศชาย ๑ จำนวน เพศหญิง ๒ จำนวน และไม่ระบุเพศ ๔ จำนวน จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าผีโพงผีสือจะเป็นเพศหญิงหรือชายนั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นในดินแดนล้านนา หรืออาจจะเรียกรวมกันว่า “ผีสือผีโพง” เพื่อความสะดวก

ผู้ที่เป้นผีสือผีโพงนี้จะมีลักษณะเด่นคือ ในตอนกลางคืนจะมีแสงไฟออกที่จมูก เพราะก่อนออกไปหากินผีจะเอาจมูกถูกับหัวบันได ๓ ครั้ง ชี้นันได ๓ ครั้ง และเสาเรือนอีก ๓ ครั้ง พอมีแสงแล้วจะออกหากินตามทุ่งนา ถูที่ผีสือผีโพงชอบที่สุดคือฤดูฝนเพราะจะมีกบเจียดให้กินมาก ผีสือผีโพงนี้เป็นผีที่สิงอยู่ในคน แต่จะไม่ออกจากคนที่เป้นผีเพื่อไปเข้าสิงคนอื่น

ส่วนนิทานเรื่องผีกะ เป็นนิทานที่เล่าสืบทอดกันมาโดยมีเนื้อเรื่องที่ชวนขนลุก และยังทำให้รู้สึกว้าผีชนิดนี้ช่างอยู่ใกล้ตัวและสามารถทำร้าย (เข้าสิง) มนุษย์ได้ทุกเวลา ผีคนั้นเป็นผีที่เข้าสิงร่างคนเพื่อเรียกร้องกินอาหาร สาเหตุนี้จึงอาจเป็นที่มาของคำว่าผีกะ ซึ่งมาจากคำว่า

ตะกละนั่นเอง ภาวะที่เกิดขึ้นนี้ทำให้ผู้ที่ถูกสิงเรียกกินแต่อาหารที่ถือว่าอยู่ในระดับชั้นยอดของ ล้านนาทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นลาบ อ่อม หลู้ เหล้า ไม่มีฝีกะตัวไหนที่เรียกกินน้ำพริก ยำเทา แกงผักหละ ลำบ่าเชื้อ ดังเรื่องฝีกะ (๑) ค. เล่าถึงผู้หญิงนางหนึ่งชื่อป้าไหลถูกฝีกะเข้า ร้องกิน จิ้นลาบ แกงอ่อม ยำขึ้นไก่ แกงด้วยเหล้า ระหว่างนั้นป้าไหลก็สำแดงฤทธิ์เดช จนผู้ชายสี่ห้า คนมาช่วยจับไว้ แต่ป้าไหลหญิงวัยกลางคนตัวพอมือดำคล้ำก็เกิดมีพลังกำลังมากมายสามารถสู้ แรงชายหลายคนได้ และในที่สุดป้าไหลก็ได้กินอาหารเลิศรสสมใจ

หากครอบครัวใดเป็นฝีกะ คนแรกที่เป็นคือแม่บ้าน เมื่อแม่บ้านเป็นฝีกะแล้ว คนใน ครอบครัวก็อาจเป็นฝีกะ ไม่ว่าจะเป็นลูก พี่ ลูกเขยลูกสะใภ้ หรือผู้ใดก็ตามที่หลับนอนกับคนที่เป็น ฝีกะ หรือกินข้าวด้วยกันครบ ๓ ไห แต่ผู้ที่สามารถส่งทอดความเป็นฝีกะให้ผู้อื่นได้คือแม่ เรือนเท่านั้น และเวลาฝีกะจะไปไหนจะมีสัตว์ประจำกายคือนกเค้าฝีกะ (นกเค้าแมว) ไปปรากฏ ตัวในที่นั้นล่วงหน้าเสมอ หากหนุ่ม ๆ อยากรู้ว่าสาวที่ตนกำลังจีบอยู่นั้นเป็นฝีกะหรือไม่ ให้ สังเกตว่าหากตนไปไหนมาไหนยามค่ำคืน จะมีนกเค้าฝีกะนี้บินตัดหน้าโฉบไปมา หรือสาวคน ใดที่ตอนกลางวันหน้าตาหาความสวยไม่ได้ แต่กลางคืนหน้าตาก็กลับผ่องใส ยิ่งดียิ่งสวยให้สงสัย ไว้ก่อน ตามความเชื่อกล่าวไว้ว่ามีลิงตัวเล็ก ๆ สองตัวเกาะที่ไหล่ของหญิงนั้นแล้วคอยแลบน ลื่น เลียนแก้ม ซึ่งทำให้ใบหน้าของสาวผุดผ่องมากยิ่งขึ้น

ในประเด็นที่ว่าเหตุใดแม่เรือนจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของฝีกะ ปรากฏในนิทานเรื่อง ฝีกะ (๕,๖) เล่าว่า หญิงแม่เรือนคนหนึ่งไปเยี่ยมครอบครัวหนึ่งเป็นครอบครัวฝีกะ แต่บังเอิญ วันนั้นทุกคนไปนากันหมด หญิงนั้นได้ยินเสียงลูกนกกลูกหนูร้องอยู่บนคั่น (ที่เก็บของใต้เพดาน) ปีนขึ้นไปพบหมีที่มีลูกนกกลูกหนูอยู่ จึงดมน้ำร้อนราดลงไปในหมี ลูกนกกลูกหนูตายกันหมด เหลือรอดตัวเดียว ขณะเดียวกันครอบครัวฝีกะที่อยู่ห่างนาก็ตายกันหมดเหลือรอดเพียงลูกสาวคน เล็ก เธอจึงอาฆาตจองเวรแม่เรือนทุกคนนับแต่นั้นมา ส่วนฝีกะหงอนนั้น เป็นฝีกะที่มีฤทธิ์เดชแก่ กล้า จนมีหงอนขึ้นบนศรีษะ ยามที่หมีฝีกะจับไล่ฝีกะออกจากร่างมนุษย์ ฝีกะนั้นจะออกไม่ได้ เพราะติดหงอน มันจะตะโกนว่า “เท็กหงอน เท็กหงอน” หมีฝีกะจึงใช้มีดหมอดัดหงอนนั้น ก่อน ฝีกะจึงออกจากร่างนั้นได้และสิ้นฤทธิ์ในทันที

นอกจากฝีกะ ฝีกะหงอนแล้ว ในนิทานผีล้านนายังปรากฏฝีกะอีกประเภทหนึ่งคือ ฝีกะยักษ์ ที่เรียกว่าฝีกะยักษ์นี้ไม่ได้เป็นเพราะฝีกะชนิดนี้มีรูปร่างใหญ่โตเหมือนยักษ์ แต่หมายถึง เจ้าอาวาสซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ใหญ่มีอำนาจที่สุดในวัด แต่ไม่ค่อยเคร่งศีลเคร่งธรรม มักประพฤติ ปฏิบัติตนเยี่ยงคนสามัญ เช่นเล่นหวยแทงเบอร์ มักในกาม หลอกลวงญาติโยม ยักยอกของวัด มาเป็นของตน เจ้าอาวาสเหล่านี้เมื่อตายไปจะไม่ได้ไปเกิด ต้องมาใช้กรรมใช้เวรเป็นฝีกะยักษ์เฝ้า รักษาอุลัฏฐ์ แต่เนื่องจากฝีกะชนิดนี้เกิดจากมนุษย์ที่อยู่ในสถานะดังกล่าวจึงยังมีฤทธิ์มีเดชสามารถ

ทำร้ายมนุษย์ได้ เช่นยามคืนเดือนเพ็ญ จะมีเสียงลากไม้กวาดทางมะพร้าวดัง....แซ่ด....แซ่ด....แซ่ด....แซ่ด... แสดงว่าผีกะยักกำลังใช้กรรมอยู่ หากมนุษย์ผู้ใดอาชญาทุกผีจะไม่พอใจทันที และบันดาลให้สับคอตอย่างรุนแรง

นิทานเรื่องผีปอบ อ. สันนิษฐานว่าเป็นชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาคอีสาน เพราะชาวล้านนาเรียกผีชนิดนี้ว่าผีกะไม่เคยใช้ชื่อผีปอบ แต่เนื้อหาในนิทานเรื่องนี้ไม่ได้กล่าวถึงลักษณะรูปร่างว่ามีลักษณะใด เพียงแต่กล่าวถึงพฤติกรรมของผีปอบที่เป็นไปเพื่อเตือนให้ผู้หญิงสำนึกถึงหน้าที่ความรับผิดชอบของตนว่า “เพราะผู้หญิงเป็นคนซักเสื้อผ้าให้กับครอบครัว และเป็นคนคอยเก็บเสื้อผ้าที่ตากไว้ ผู้เฒ่าผู้แก่มักทักว่า พวกเอ็งตากผ้าไว้ หากล้ามีดมาแล้วก็ให้เก็บผ้าเสีย ประเดี๋ยวผีปอบมันจะมาลักผ้าเอ็งไปนุ่ง จะทำให้ป่วยไข้ไม่สบายได้นะ”

ส่วนนิทานเรื่องผีพราย (๑,๒) ค. ที่ปรากฏในนิทานผีล้านนานั้นมี ๒ ลักษณะ กล่าวคือ เล่าว่าผีพรายจะเข้าสิง (บางครั้งเรียกพรายอำหรือพรายทับ) เฉพาะคนแก่ทั้งผู้หญิงผู้ชาย และหญิงแม่เรือนที่เจ็บป่วยออกดอกแดดแสด เช่นพ่อหนานคนหนึ่งถูกพรายสิง กลางวันนอนซมลุกไปไหนไม่ได้ หายแรมบ ๑ ดังจะขาดใจ ร้องเรียกกินแต่ลาบหลู้ ตกกลางคืนแจะลุกเดินไปมา บางครั้งไปทางเล่าไก่จับไก่เป็น ๆ กิน บางครั้งก็ลี้ว่องฮ้า (ไพลาร้า) มากินดิบ ๆ ต่อมาลูกหลานพากันแอบดู พ่อเฒ่าเมื่อรู้ว่ามีคนแอบดู พ่อเฒ่าก็ล้มตึงลงกับพื้น ลูกหลานเข้าไปดูร่าง พ่อพ่อเฒ่าก็เน่าเหม็นทันทีทันใด เพราะที่จริงนั้นพ่อเฒ่าแก่ตายมานานแล้ว เพียงแต่มีพรายเข้าแทรกสิงตัว ครอบงำที่คนอื่นยังไม่รู้ พรายก็จะสิงอยู่ในร่างนั้นตลอดไป พรายหรือผีพรายที่มาเข้าสิงนั้นคือผีในเครือญาติที่ไม่มีคนเอาใจใส่จึงต้องมาแผ่ร่างของญาติเพื่อหากิน

อีกลักษณะหนึ่งผีพรายหมายถึง หญิงที่ตายขณะคลอดลูก คือตายเฉพาะแม่ ลูกไม่ตาย หากตายทั้งแม่ทั้งลูกเหมือนนางนาค เรียกตายนคร ผู้เป็นสามีของหญิงตายพรายนี้ต้องทำพิธีตัดพราย คือตัดขาดจากความเป็นผู้เป็นเมียกัน เพื่อให้เกิดความสบายใจแก่ผู้มีชีวิตอยู่ และตัดห่วงให้แก่ผู้ตาย เพราะคนตายในลักษณะนี้ย่อมเกิดความห่วงอย่างแสนสาหัสต่อลูกและสามี

ผีสังสัตว์รวมถึงผีที่สามารถจำแลงเป็นสัตว์พบในนิทานเรื่องผีม้าบ้อง (๑-๖) ค., ผีม้าบ้อง (๓) อ., เสือสมิงของไทใหญ่ ค., เสือเย็น (๑-๕) ค., และผีหมู อ.

ผีสัตว์หรือผีที่จำแลงร่างจากคนเป็นสัตว์ได้นั้นมีปรากฏนิทานทั่วโลก หากพิจารณาจากดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้านแล้ว ผีสัตว์ที่ปรากฏในนิทานผีล้านนามีความเหมือนและสอดคล้องกันหลายอนุภาค เช่นอนุภาค F ๔๐๑.๑.๓.๑ วิญญาณปรากฏกายในรูปของม้า E ๔๒๓.๑๓ ปรากฏในร่างของม้า E ๔๒๓.๑.๓.๓ ปรากฏกายในลักษณะของหัวที่เป็นม้า E ๔๒๕.๒.๒ ปรากฏกายในร่างของชายที่มีหัวเป็นม้า E ๕๒๑.๑ ผีม้า E ๕๒๑.๑.๒ ผีที่มีหัวเป็นม้า E ๓๓๑.๑๑ วิญญาณในร่างของเสือ เป็นต้น ผีม้าบ้องถือว่าเป็นผีประจำถิ่นล้านนาที่ไม่มี

ปรากฏในท้องถิ่นอื่นของไทย และเป็นผีที่เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวล้านนา เพียงแต่จากประสบการณ์ของผู้พบเห็นมีความแตกต่างกันจึงทำให้ผีม้าบ้องมีรูปร่างที่แตกต่างกันออกไป แต่คงรูปความเป็นสัตว์คือ ม้า จากคัมภีร์อนุภาคนิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณที่ปรากฏกายเป็นม้า หรือปรากฏในลักษณะที่หัวเป็นม้า ซึ่งเป็นอนุภาคที่มีลักษณะตรงกับผีม้าบ้อง ผีม้าบ้องนี้เกิดจากอิทธิฤทธิ์ของผีกะ คือเมื่อผีกะเก่งกล้ำมากเกินไปจะสามารถแปลงกายเป็นผีม้าบ้องได้ ส่วนใหญ่จะเป็นผีกะผู้ชายที่มีอายุมาก ดังได้กล่าวข้างต้นว่ารูปร่างของผีม้าบ้องที่ปรากฏมีความแตกต่างกัน บ้างก็เห็นเป็นม้าสีดำตัวสูงใหญ่ บ้างก็เห็นตัวเป็นม้าหัวเป็นคน บ้างเห็นแต่กันเป็นสีขาวหม่น บ้างว่าเห็นเป็นคนที่ใช้ที่ไ้แซนทั้งสองพับอยู่ข้างหัว เอาศอกยื่นออกมาไว้ข้างหน้าคล้าย ๆ กับเป็นหนูม้า แล้วออกวิ่งไปตามกองหน้อย (ขอยเล็ก ๆ) ในตอนกลางคืน คนจะได้ยินเสียงคล้ายม้าวิ่ง ๆ กับ ๆ หากใครพบผีม้าบ้องจะถูกผีตะครุบจนทำให้คนนั้นไม่สบายและตายได้ในที่สุด

ในนิทานเรื่องผีม้าบ้อง (๓-๗) ก. เนื้อหาหลักส่วนใหญ่มีกล่าวว่ามีชายหนุ่มสองคนเป็นเพื่อนกัน กลางคืนไปแ้วสาว (จีบ) ต่างบ้านด้วยกัน ไปถึงระหว่างทางเพื่อนที่เป็นผีม้าบ้องมักบอกว่าให้ไปก่อนเดี๋ยวคนตามไป เป็นเช่นนั้นทุกคืนจนเพื่อนสงสัยจึงแอบดูเห็นเพื่อนกำลังเลียหัวควายแห้งอยู่ ก็รู้ว่าเพื่อนของตนเป็นผีม้าบ้อง จึงแกล้งด้วยการโยกพริกชี้ฟ้ามาหัวควายนั้นถึงกลางคืนทั้งสองเดินมาแ้ว (เที่ยว) สาวด้วยกัน คนที่เป็นผีม้าบ้องก็บอกให้ไปก่อน เขาวิ่งหนีไปก่อน สักพักได้ยินเสียงม้าควบตามใกล้เข้ามาเรื่อย ๆ พอหันหลังไปดูพบม้าดำตัวสูงใหญ่วิ่งไล่ตามมา เขาจึงวิ่งไปถึงบ้านสาว พ่อของสาวจึงเสกไข่ให้ชายหนุ่มโยนให้ผีม้าบ้องยามกลับบ้าน พอผีม้าบ้องไล่ตามเขาก็โยนไข่ให้หนึ่งใบ วิ่งไปก็โยนไป ผีม้าบ้องหยุดเลียไข่ไปเรื่อย ๆ (ไข่เป็นของควาผีม้าบ้องจึงชอบเลีย) จนถึงบ้านเขาก็รีบขึ้นบ้านแล้วพลิกกระไดเอาข้างบนลงข้างล่าง ผีม้าบ้องวิ่งวนรอบรอบ ๆ พลางพิมพ์้า “เรือนแมน ขึ้นไคบ่แมน เรือนแมน ขึ้นไคบ่แมน” รุ่งเช้าเขาหาเพื่อนที่บ้านก็พบม้าดำเป็นควาไข่นอนตายบนที่นอน

ส่วนผีในร่างเสื้อของชาวล้านนา มีลักษณะเป็นคนที่สามารถจำแลงแปลงกายเป็นเสื้อได้ด้วยการใช้เวทย์มนต์คาถาอันแข็งแกร่งเรียกว่า เสื้อเย็น เสื้อเย็นเป็นเสื้อลายพาดกลอนตัวใหญ่มักเกิดจากคนหรือพระที่เล่นคาถาอาคมเกี่ยวกับเสื้อ อีกลักษณะหนึ่งเชื่อว่าเกิดจากเสื้อที่กินคนมาก ๆ วิญญาณของคนเข้าสิงอยู่ในร่างเสื้อ ซึ่งทำให้มันดุร้ายและสามารถแปลงกายเป็นคนได้ หากพิจารณานิทานเรื่องเสื้อเย็นทั้ง ๕ ค. สำนวน รวมถึงเรื่องเสื้อสมิงของไทยใหญ่ ค. พบว่าเนื้อเรื่องกล่าวถึงเสื้อเย็นที่เกิดขึ้นจากทั้งสองกรณี แต่ส่วนใหญ่เล่าถึง หมู่พ่อค้าวัวต่างเดินทางไปค้าขาย ตกค่ำไหนก็นอนนั้น ครั้งหนึ่งมาถึงที่วัดวัดหนึ่งค้าพอดี จึงขออนุญาตเจ้าอาวาสนอนที่นั่น ตกดึกกำลังจะนอนก็ได้ยินเสียงเจ้าอาวาสตะโกนถามว่า “โยมหลานหลับแล้วกา” เขาก็ตอบว่ายังไม่นอน สักครูก็ตะโกนถามอีก เขาจึงนึกถึงคำที่ชาวบ้านบอกไว้ว่าเจ้าอาวาสวัดนี้เป็นเสื้อ

เย็น พ่อค้าเป็นคนมีคาถาอาคมจึงเสกควายธนู (บ้างว่าวัวธนู) พอเจ้าอาวาสนั้นตะโกนถามอีกเขา จึงเจียบเกลี้ยงทำเป็นว่าหลับแล้ว เจ้าอาวาสจึงจำแลงเป็นเสือกระโดดลงมาจากกุฏิ หมายจะกินหมู พ่อค้า พ่อค้าจึงปล่อยควายธนูออกไปสู้กับเสือเย็น ตอนเช้าพ่อค้าก็พบเจ้าอาวาสนอนตายนอน ตายอยู่หลังวิหาร เนื้อตัวเต็มไปด้วยรอยเหมือนโดนควายขวิด

อีกลักษณะหนึ่งของนิทานเรื่องเสือเย็น กล่าวถึงคนที่เปลี่ยนกายเป็นบุคคลอื่น ๆ เพื่อให้คนที่เขี่ยเข้าใจผิดและกลายเป็นอาหารของตน เช่น เสือเย็นเปลี่ยนกายเป็นคน หมูบ้านมาบอกว่าเมียที่บ้านกำลังคลอดลูก หรือเปลี่ยนกายเป็นพระมาขอบิณฑบาต เพื่อลวงให้นายพรานที่อยู่บนห้างล่าสัตว์ลงมา และจับกินเป็นอาหาร เป็นต้น

ส่วนนิทานเรื่องผีหมู อ. นั้นเป็นเรื่องที่เล่าถึงผีเข้าสิงหมู แล้วทำให้หมูวิ่งพล่านไปทั่ว ไม่ยอมหยุด หากผีออกเมื่อไหร่หมูตัวนั้นจะสงบลงไปเอง แต่ถ้าผีที่สิงหมูไม่ยอมออกจากร่างต้องทำพิธีเลี้ยงส่งหมู เพื่อให้ผีหมูออกจากร่าง เรื่องผีหมูนี้ไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุว่าผีสิงหมูเพราะอะไร ศรีวรรณ ศรีพรหม (สัมภาษณ์, วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐) ได้เล่าถึงผีหมูที่ลุงของตนเองได้พบว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่งขณะที่ลุงกำลังไปตากเพิงที่หัวทุ่ง ขณะที่กำลังผ่านต้นไม้ใหญ่ ก็เห็นหมูตัวใหญ่มาวิ่งผ่านหน้าและหายเข้าไปในต้นไม้ใหญ่นั้น เมื่อกลับถึงบ้านได้เล่าให้ฟังทุกคนในหมู่บ้านจึงรู้จักผีหมู หลังจากนั้นก็มีคนเห็นในลักษณะนี้อีก ผู้ศึกษาเห็นว่าทั้งเรื่องผีหมูที่มีผู้บันทึกไว้ และผีหมูที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น น่าจะเป็นเรื่องราวที่มีความเชื่อมโยงกัน เพียงเพราะมีตัวละครเป็นหมูเหมือนกันเท่านั้น ผีหมูเรื่องแรกเป็นเป็นวิญญาณที่เข้าสิงหมูทำให้หมูมีอาการวิ่ง ไม่หยุด อาการที่เกิดขึ้นอาจเกิดจากภาวะติดเชื่อ ไม่สมดุลบางประการในร่างกาย ซึ่งหากพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นการสอนให้มนุษย์รักและดูแลสัตว์ของตน ส่วนผีหมูประเภทหลังเป็นผีหมูที่สามารถวิ่งหายเข้าไปในต้นไม้ได้ มีพฤติกรรมที่ทำให้มนุษย์ตกใจมิได้ทำร้ายใด ๆ

ผีสิงต้นไม้และสิ่งของ พบในนิทานผีจำนวน ๔ เรื่อง คือ ผีนางไม้ อ., ผีสองนาง (๒-๓) อ., และเรื่องพระเป็นผี ก., ส่วนนิทานที่กล่าวถึงผีที่สิงอยู่ในหม้อหนึ่ง ไหข้าว กระดัง หรือปากวักนั้น ผู้ศึกษาได้จัดให้อยู่ในกลุ่มนิทานผีทำนายและการละเล่น หรือผีสิงในสถานที่ต่าง ๆ หรือสิ่งของบางชนิดก็จัดอยู่ในกลุ่มนิทานผีอารักษ์ เพราะเป็นพฤติกรรมหลักของผีที่เห็นได้ชัดเจนจากนิทานเรื่องดังกล่าว ส่วนนิทานเรื่องผีนางไม้ อ., และผีสองนาง (๑,๒) อ., นั้นเป็นเรื่องที่อธิบายถึงผีที่สิงสู่อยู่ต้นไม้ โดยความหมายนั้นผีนางไม้ประกอบด้วย ๒ นัยด้วยกัน คือ เป็นรุกขเทวดาประจำต้นไม้ นั่น ๆ กล่าวกันว่าหากต้นไม้ยืนต้นที่มีแก่นสูงจากแผ่นดินเกินหนึ่งศอก แล้วจะมีรุกขเทวดาประจำอยู่เสมอ แต่นัยที่สองนั้นหมายถึง ผีที่สิงอยู่ในต้นไม้มักแสดงตัวเป็นหญิงแล้วหลอกล่อชายหนุ่มซึ่งอยู่ตามลำพังใกล้กับต้นไม้ขึ้นมาเป็นสามี หรืออาจถูกผีชักจูงทำให้เจ็บป่วย ส่วนผีสองนางก็มีลักษณะเดียวกัน

สำหรับเรื่องพระเป็นผี ค. เล่าถึงหมู่บ้านหนึ่งที่มีคนตายโดยไม่ทราบสาเหตุหลายศพ แต่ที่น่าสังเกตได้คือ กลางคืนจะมีเสียงคนวิ่งตามถนน หากเสียงนั้นหยุดหน้าบ้านใคร คนในบ้านจะถึงแก่ความตาย คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจึงให้ไปดูที่ป่าช้าว่ามีศพที่ไม่เน่าหรือไม่ หากมีก็เป็นฝีมือของผีตนไหน แต่กลับไม่พบ จึงพากันไปดูที่หลังพระพุทธรูปก็พบว่ามีเลือดและเนื้อคนเปื้อนอยู่ แท้จริงแล้วมีคนเอาวิญญาณผีกะผีปอบมาฝังไว้ จึงเป็นเหตุทำให้เกิดเรื่องนี้ขึ้น

นิทานในกลุ่มผีสิงแม้จะมีความหลากหลายแตกต่างและแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมในด้านร้ายของผีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสิงร่าง ทำร้ายร่างกาย หรือบันดาลให้เจ็บไข้ แต่หากพิจารณาแล้วจะพบว่าท่ามกลางพฤติกรรมร้ายเหล่านี้ แฝงไปด้วยบทบาทยางประการที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

๒.๓.๔ กลุ่มนิทานผีป่าผีห้วย

วิถีชีวิตในอดีตของชาวล้านนาผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นทั้งแหล่งพักอาศัย แหล่งอาหาร ดังนั้นยามเข้าป่าไปเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ มนุษย์ต้องระมัดระวังตนอยู่เสมอ เพราะในป่าเต็มไปด้วยภัยอันตรายที่ไม่สามารถคาดเดาได้ นิทานในกลุ่มนี้ปรากฏจำนวน ๓๕ เรื่อง นิทานกลุ่มผีป่าผีห้วยหมายถึงผีที่มีแหล่งอาศัยอยู่ในสถานที่ธรรมชาติ เช่น ป่า คอย ห้วย หรือแม่น้ำ ซึ่งผีเหล่านี้มักจะมีชื่อที่สอดคล้องกับสถานที่ที่ผืนนั้น ๆ ดำรงตัวตนอยู่ เช่นเดียวกับกับกลุ่มผีอารักษ์ที่โดยมากก็มักจะเป็นชื่อของสถานที่นั้น ๆ เพียงแต่พฤติกรรมของผีในนิทานกลุ่มผีป่าผีห้วยจะคอยทำร้ายหรือหลอกหลอนมนุษย์ให้เกิดความหวาดกลัว ส่วนกลุ่มผีอารักษ์จะช่วยปกป้องรักษาสถานที่นั้น หากมนุษย์ให้ความเคารพยำเกรงผืนนั้นก็จะเป็นความปลอดภัยสวัสดิ์ รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ แต่ในทางตรงกันข้ามหากมนุษย์ทำให้เกิดความไม่พอใจแล้ว ผีเหล่านี้ก็จะลงโทษด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง

นิทานกลุ่มผีป่าผีห้วยทั้ง ๓๑ เรื่อง ประกอบด้วย นิทานเรื่องผีกองกล้วย (๑,๒) ค., ผีโปงดง อ., ผีดง อ., ผีดอน อ., ผีคอย อ., ผีปงดง อ., ผีป่า (๑) ค., ผีป่า (๒) อ., ผีโป่ง อ., ผีโป่งค่าง อ., ผีเงือก (๑-๓) ค., วังเงือก ค., ผีน้ำ อ., ผีเสื้อห้วย (๑-๓) อ., ผีปกกะโหล่ง (๑-๕) ค., ผีปกกะโหล่ง (๖-๕) อ., ผีปกกะโหล่งจำแลง (๑-๓) ค., ผีปงดง อ., ผีอีค้อย (๑) ค., ผีอีค้อย (๒-๓) อ., ผีชะแครง อ., ผีกองก้อย ค., ห้วยถางห้วยอาถรรพ์ ค., ผีโป่งค่างห้วยแม่เต๊ะ ค.

พฤติกรรมร้ายของผีเหล่านี้ มักจะคอยหลอกหลอน เข้าสิงคนขวัญอ่อน ทำร้ายด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบันดาลให้เกิดอาเพศ ฟ้าผ่า ฟ้าร้อง คอยคราง พายุลมแรง หรือเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ ผู้ที่เจ็บป่วยหรือญาติพี่น้องต้องไปหาหมอเมื่อหรือมีผีเจ้านายทรงคุณเพื่อหาสาเหตุของความเจ็บป่วยนั้น หากทราบว่าอาการเจ็บป่วยนั้นเกิดจากผีป่าตนใดแล้ว ก็ให้ไป

เลี้ยงผิคนั้น อาการเจ็บป่วยทั้งหลายก็อาจหายไปได้ ผิที่ทำให้เกิดอาการเช่นนี้ คือ ผิคง ผิคอย ผิคอน ผิโป่ง (โป่งแบ่งออกเป็นสองชนิด คือ โป่งดินเป็นบริเวณที่มีดินเค็มซึ่งสัตว์มักจะไปแทะกิน และโป่งน้ำเป็นที่มีน้ำพุออกมาจากดิน) ผิโป่งค่าง (เป็นผิที่อาศัยบริเวณน้ำจืดคือบริเวณที่มีน้ำจืดและในป่า) ทั้งผิโป่งและผิโป่งค่างจะทำให้เกิดอาการเห็บขา ปวดเจ็บในข้อบริเวณเท้าหรือขา ส่วนผิป่านั้นเป็นคำใช้เรียกผิที่อยู่ในป่าโดยรวมเท่านั้น ไม่ได้เจาะจงว่าเป็นผิคนใด สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๔๐๕๕) กล่าวว่าหากผู้ใดที่เข้าไปในป่าไม่สำรวมกิริยา พูดยาตลกคะนอง หรือกระทำในสิ่งที่ผิดแบบแผนด้วยความคะนองแล้ว ผิป่ามักจะบันดาลให้เกิดความผ่นผวนในธรรมชาติขึ้น เช่น ไฟร้อง ไฟผ่า ท้องฟ้ามีดครีบลงอย่างรวดเร็ว และมีพายุพัดแรงจัด เกิดฝนตกหนักจนน้ำหลาก หากไม่รีบขอขมา ผู้กระทำการอันไม่สมควรนั้นอาจประสบความวิบัติ ซึ่งลักษณะนี้ปรากฏในนิทานเรื่องห้วยฉางห้วยอาถรรพ์ และผิโป่งค่างห้วยแม่เต้าะ เนื้อเรื่องกล่าวถึงมนุษย์ที่มีพฤติกรรมระรานก้าวร้าวต่อธรรมชาติ เช่น ตัดไม้ทรมานสัตว์ สุดท้ายผิป่าทั้งหลายก็บันดาลให้เกิดน้ำป่าไหลหลากคร่าชีวิตผู้คนอย่างน่าหวาดกลัว

ผิป่าส่วนใหญ่เป็นผิที่มนุษย์ต้องให้ความเคารพนับถือเช่นเดียวกับผิในกลุ่มผิอารักษ์ แต่ไม่ต้องเช่นไหว้บวงสรวงบูชา อ่อนวอนขอให้คุ้มครองหรือบันดาลสิ่งใดให้ บางครั้งผิป่าก็ทำร้ายมนุษย์อย่างไร้เหตุผล หรือทำร้ายโดยที่มนุษย์แสดงกิริยาอันไม่เหมาะสม ก็เป็นไปได้ทั้งสองกรณี เช่นนิทานเรื่องผิเสื้อห้วย ผิเสื้อห้วยเป็นผิป่าชนิดหนึ่งที่คอยทำร้ายมนุษย์อย่างไม่มีเหตุผล โดยเฉพาะชายที่พลัดหลงเข้าไปในป่า ผิเสื้อห้วยจะแปลงกายเป็นหญิงสาวสวยหลอกล่อ และทำร้าย โดยปกติแล้วผิเสื้อห้วยจะมีรูปร่างผอมและดูร้ายมาก อีกลักษณะหนึ่งของผิเสื้อห้วยที่ผู้ใหญ่มักนำมาเล่าเพื่อควบคุมพฤติกรรมของลูกหลานในยามคำเตือนว่า กลางคืนที่ฝนตกหนักผิเสื้อห้วยมันจะร้องไห้โหยหวน และมักจะขอมมาชุ่มอยู่แถวใต้ถุนเรือน หากเด็กคนใดไม่หลับไม่นอนหรือได้ยินเสียงแปลกๆแล้วขานรับ ผิเสื้อห้วยมันจะแอบเอาขวัญเด็กไปซ่อนไว้ที่ห้วยน้ำลึกหรืออาจจะแอบเข้ามาซุกผ้าห่มด้วย เห็นได้ว่าพฤติกรรมและลักษณะของผิเสื้อห้วยเป็นผิที่มีความซับซ้อนอยู่ กล่าวคือผิเสื้อห้วยเป็นชื่อที่มีลักษณะเดียวกับผิเสื้อบ้าน ผิเสื้อเมือง หรือผิเสื้อวัดซึ่งเป็นผิที่มีหน้าที่เป็นผิอารักษ์ ปกป้องคุ้มครองสถานที่นั้น ๆ แต่ผิเสื้อห้วยไม่ได้เป็นผิที่มีหน้าที่คุ้มครองห้วย เป็นเพียงผิที่มีแหล่งอาศัยหรือครอบครองห้วยเท่านั้น

ส่วนผิร้ายที่อาศัยอยู่ในน้ำ แล้วคอยทำร้ายคนที่สัญจรไปมา หรือคนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ คนล้านนาเรียกว่า ผิเงือกหรือผิน้ำ หากพิจารณาจากเนื้อเรื่องแล้วพบว่าในทัศนะของชาวล้านนา กำหนดรูปลักษณะของผิเงือกหรือผิน้ำไว้หลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นผิที่มีลักษณะเป็นงูตัวใหญ่เท่าลำตาลมีหงอน เป็นผู้หญิงรูปร่างเล็ก มีตาแดงผมดกยาวมาก และลักษณะที่มีท่อนบนเป็นหญิงสาวส่วนท่อนล่างเป็นปลา ลักษณะหลังสุดนี้น่าสนใจเพราะปรากฏให้เห็นอย่างจินตนาและมักเป็น

จินตนาการร่วมของเหล่านุชชาติต่อผืนนี้ นิทานผีล้านนาเล่าถึงผีเงือกที่มีลักษณะนี้ว่าในวันดีคืนดีโดยเฉพาะคืนเดือนหงาย นางเงือกจะขึ้นมานั่งหวิมด้วยหวิและกระจกทองคำ ที่ที่นางเงือกขึ้นมาแตงตัวมักจะเป็นได้ร่มไม้ใหญ่ใกล้วังน้ำลึก ถ้ามีคนเห็นนางเงือกก็จะกระโจนลงน้ำไปโดยทิ้งกระจกและหวิไว้ หากใครเอาไปเงือกก็จะมาเข้าฝันทวงสิ่งของคน หากไม่คืนมันจะคอยหาโอกาสยามคนคนนั้นอยู่ใกล้น้ำจุ่มลงไปได้น้ำ

นอกจากนี้ยังมีการเล่าเสริมต่อกันยาวออกไปว่าขณะที่ล่องเรือแพ หากผู้ใดประพฤติกไม่สมควร นางเงือกจะเอาผมมาแตะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ทำให้ผู้นั้นเป็นลมหน้ามืดพลัดตกน้ำเนื่องจากถูกเงือกสูบโลหิตไปจนหมด (มาลา คำจันทร์, ๒๕๔๔: ๑๖๑)

เรื่องผีเงือกที่มีลักษณะเป็นงูใหญ่นั้น เป็นเรื่องที่มีความพิสดารกล่าวคือเป็นงูที่มีขนาดใหญ่เท่าถ้ำจมนมนุษย์ไม่รู้ว่พื้นที่ตนเองยืนอยู่นั้นเป็นบริเวณภายในปากของผีเงือก เรื่องเล่าว่าเหล่าพ่อค้าวัวต่างปลงวัวพักในป่าใหญ่ บังเอิญว่าวัวในฝูงตัวหนึ่งตื่นหนีไป พ่อค้าคนหนึ่งตามหาวัวจนพบรอยเท้าวัวเดินเข้าไปในถ้ำ จึงตามเข้าไปพร้อมกับเอาหอกค้าเพดานถ้ำไว้แล้วก่อกองไฟ พอไฟลุกพื้นถ้ำก็เริ่มคืบ พ่อค้าหนุ่มตกใจรีบฉวยหอกที่ค้าเพดานออก แต่กลับมีเลือดทะลักออกมา เขาตกใจกลัวจึงรีบวิ่งหนีไป

อีกเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจได้กล่าวถึงเขื่อนน้อยรูปหนึ่งลงไปเล่นน้ำโขง แล้วมางูหลวงหงอนแดง (ผีเงือก) ตาย ถัดจากนั้นผีก็บันดาลให้ฝนตกหนักจนน้ำท่วมใหญ่ จากจุดนี้ทำให้เห็นว่านอกจากนิทานเรื่องผีเงือกสำนวนต่างๆ มักเล่ากันเพื่อเตือนภัยทางน้ำ หรือสอนให้เคารพเห็นคุณค่าของสายน้ำแล้ว ยังสะท้อนให้คิดถึงการประนีประนอมและความขัดแย้งกันระหว่างศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนา

ส่วนผีป่าอีกชนิดหนึ่งซึ่งเป็นผีป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักเฉพาะถิ่นล้านนาคือ ผีปกกะโหล้ง บางแห่งเรียกผีปกกะโหล้ง เหตุที่มีชื่อนี้เพราะเสียงร้องของมันดัง “ปกๆ ปกกะโหล้ง” หรือ “ปกๆ กะโหล้ง” คล้ายกับผีกองก้อยที่ควงเสียงนำคำว่า “กองก้อย กอง...ก้อย กอง...ก้อย” ผีปกกะโหล้งนี้มีกปรากกายเป็นชายแก่ผมเผ้าและหนวดเครายาวรุงรัง นิทานเกี่ยวกับผิชนิดนี้มีหลายลักษณะด้วยกัน กล่าวคือลักษณะที่คุ้นหูมากที่สุดมักกล่าวถึงสองแม่ลูกพากันไปนอนห้างนา ตกกลางคืนขณะที่ฝ่ายลูกสาวนั่งอยู่ตามลำพัง ก็ได้ยินเสียงคนคิดเบี๊ยะมาแต่ไกล ในใจคิดว่าคงมีหนุ่มมาเฝ้าหา พอเสียงใกล้เข้ามาเรื่อย ๆ นางก็เห็นคนคิดเป็นคนแก่ผมยาวรุงรังหน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว ตาแก่นั้นถามนางด้วยคำถามต่าง ๆ นานา นางก็ตอบด้วยด้วยน้ำเสียงอ่อนหวานเปี่ยมด้วยความเคารพ รุ่งเช้านางก็พบไหที่เต็มไปด้วยเงินและทอง ต่อมาแม่ลูกคู่นี้ได้ยินข่าวนี้ ในใจเกิดความโลภอยากได้เงินทองบ้างจึงไปนอนห้างนา แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

กลับตรงกันข้ามเพราะสาวนางนี้ใช้น้ำเสียงก้าวร้าวและหยาบคายตอบคำถามตาแก่ซึ่งเป็นผีปกกะโหล่ง

นอกจากนี้จำนวนอื่น ๆ เล่าว่ามีเด็กเข้าไปเล่นในป่า แล้วพบกับผีปกกะโหล่งผีจะบังคับให้หาเห็บหาเหาตามหนดคราและผม แท้จริงตามหนดและผมไม่มีเห็บหรือเหา มีแต่จักเข็บ แมงป่อง หนอน แมลงคลานยั้วเยี้ย หากเด็กคนไหนใจกล้ามันก็จะเอาเข็มทองให้ แต่ถ้าเด็กกลัวหรือวิ่งหนีผีจะจับตักเข็งขาและล้วงกินดับไตใส่พุงจนหมด

ส่วนผีป่าผีห้วยที่ไม่เป็นที่รู้จักมากนัก โดยเฉพาะในหมู่ชาวล้านนายุคใหม่รวมทั้งผู้ศึกษาเอง ดังปรากฏในนิทานผีล้านนาคือ เรื่องผีอีค้อย และผีชะแคว

ผีอีค้อยเป็นผีป่าที่มีรูปลักษณะและพฤติกรรมหลากหลาย ลักษณะของผีชนิดนี้จากนิทานทั้ง ๓ จำนวน มีส่วนที่ขัดแย้งกันกล่าวคือในจำนวนที่ ๓ กล่าวว่าผีอีค้อยเป็นผีที่ไม่น่ากลัวแต่อย่างใด เพียงแต่ผีชนิดนี้มีที่มักกลืนปากเหม็นมาก และมักแอบขโมยกินน้ำในบอกลอก (กระบอกไม้ไผ่) จำนวนที่สองเล่าว่าผีอีค้อยเป็นผีผู้หญิงที่มีนิสัยขี้เกียจ ชอบนอนตื่นสาย อยู่มาวันหนึ่งพ่อแม่เหลือนแล้วจึงไล่ไปอยู่ในป่า ผีอีค้อยไปพบผีปกกะโหล่งได้เป็นผัวเมียกัน ซึ่งจำนวนนี้มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องผีปกกะโหล่งจำนวนที่ ๕ เพราะเล่าว่าผีปกกะโหล่งเป็นผีผู้ชาย มีนิสัยเกียจคร้านไม่ทำงาน วันหนึ่งในหมู่บ้านมีการคัดเลือกคนไปเป็นทหารชายที่เป็นผีไปปกกะโหล่งก็หนีเข้าป่า หาเผือกหามันกินไปวัน ๆ นิทานทั้งสองเรื่องนี้เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมต่อการปฏิบัติตนของชาวล้านนาทั้งหญิงและชายในด้านความเกียจคร้าน

ส่วนจำนวนสุดท้ายที่นำมาศึกษาอธิบายได้ค่อนข้างแปลก เล่าว่าผีอีค้อยเป็นผีที่มีพฤติกรรมร้าย คอยกระทำการที่นอนค้างอ้างแรมในป่า ผีตัวนี้มีลักษณะคล้ายลิงสีดำ ตัวสูงขนาดเอวของคน และปรากฏตัวพร้อมกับนกขี้ขอยบินหลังเสือ เมื่อนกขี้ขอยส่งเสียงร้องคนที่ได้ยินก็จะเริ่มเคลิ้มและเกิดอาการตาปรือ ในที่สุดเมื่อคนหลับสนิทแล้วผีอีค้อยก็จะไปกัดที่หัวแม่เท้าเพื่อกินเลือด คนที่ถูกผีอีค้อยกินเลือดจะมีอาการผอมเหลืองซูบซีด จะต้องรอน้ำมนต์จึงจะหาย ผีอีค้อยในจำนวนนี้มีลักษณะคล้ายกับผีชะแคว จักแคว หรือผีจักแคว (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, ๒๕๔๒: ๔๐๘๒) คือมีลักษณะคล้ายลิงสูงประมาณเอว แต่ผีชะแควมีลักษณะเฉพาะที่สร้างความน่ากลัวมากขึ้น เพราะผีชนิดนี้ไม่มีสะด้าหัวเข้ายามเดินทำให้ดูเง้งก้างพิลึกพิลั่น ส่วนมาลา คำจันทร์ (๒๕๕๑: ๒๘๘) ได้กล่าวถึงพระโพธิ์รังษี (เจ้าคุณโพธิ์) ที่เล่าไว้ในเรื่องเล่าเจ้าคุณโพธิ์ว่าในประเพณีเดินขึ้นดอยสุเทพจะมีการจุดบอกไฟบูชาพระธาตุ หากใครไม่จุดจะกลายเป็นผีชะแคว และในงานเขียนของครูบาขาวปีท่านเล่าถึงผีชะแควว่า “ผีชะแควท้าวแล้วลูกไปได้ อะเหล็ดหาเค้าไม้มิแข่งป้องเดียว” ซึ่งหมายความว่าผีชนิดนี้มีขาปล้องเดียวไม่มี

หัวเข้า เวลาหกล้มไม่สามารถลุกขึ้นเองได้ ต้องเขยิบหาดันไม้เพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวและพยุงกายให้ลุกขึ้น

นอกจากนี้ในหนังสือเล่มเดียวกันได้เล่าถึงผีอีค้อยไว้สองสำนวน ซึ่งผู้ศึกษาจะขอยกมาประกอบการศึกษาและรวบรวมไว้ในการศึกษาครั้งนี้ด้วย สำนวนที่หนึ่งกล่าวว่าผีอีค้อยเป็นชื่อที่ได้มาจากชื่อ “หนองอีค้อย” ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านช่างเคียน หมู่ที่ ๑ ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผีตัวนี้ไม่ได้อาศัยอยู่ในหนองอีค้อยเพียงแต่อาศัยอยู่บริเวณรอบ ๆ หนองน้ำ ผีอีค้อยตัวไม่โต รูปร่างหน้าตาเหมือนมนุษย์ทุกประการ แต่มีความสูงแค่ศอกเท่านั้น เคลื่อนไหวได้รวดเร็ว บางครั้งผีอีค้อยก็จะออกมานั่งตากแดดดูคน ดูกันไปมาแต่ไม่ข้องเกี่ยวกับ เมื่อใดที่มนุษย์มีท่าทีคุกคามหรือเข้าใกล้ ผีอีค้อยขยับเขยื้อนตัวก็หายวับไปกับตา การพบกันของผีอีค้อยกับมนุษย์จึงเป็นเรื่องสามัญ ผู้เขียนเล่าว่าผีอีค้อยที่หนองอีค้อยปรากฏตัวให้มนุษย์เห็นเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๘

ส่วนอีกสำนวนหนึ่งผู้เขียนฟังมาจากลูกศิษย์ที่เคยบวชเป็นพระมาก่อน เล่าครั้งหนึ่งตุ้ยเคยธุดงค์ไปในป่าลึกเขตประเทศพม่า ได้พบผีอีค้อยตัวเท่าขวิดน้ำมันก๊าด อาศัยอยู่ในถ้ำ เคลื่อนไหวไปมาคล่องแคล่ว ไม่ชอบพบปะหรือเผชิญหน้ากับมนุษย์ ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับสำนวนข้างต้น

จากลักษณะของผีทั้ง ๒ ชนิดข้างต้น ผู้ศึกษาเห็นว่าหากมองข้ามเนื้อหาที่กล่าวถึงพฤติกรรมต่าง ๆ แล้วพบว่าผีเหล่านี้ไม่มีความแตกต่างอันใดกับคนพิการ ตามวิสัยของความเป็นมนุษย์มักจะแบ่งแยกตนกับสิ่งที่แปลกแยกกับตน โดยกำหนดสถานะของสิ่งนั้นๆ ให้มีความต่ำต้อย หรือน่าเกลียดน่ากลัวสำหรับมนุษย์ คนที่ผิดปกติเหล่านี้เมื่อมนุษย์พบเข้าในสภาพแวดล้อมที่ป่าเขาประกอบกับจินตนาการและพื้นฐานความเชื่อเรื่องผี ทำให้มนุษย์คาดเดาได้ว่าพวกเขาเป็นผีได้ไม่ยากนัก อีกแนวคิดหนึ่งที่ปราชญ์ชาวล้านนาหลายท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ผีเหล่านี้แต่เดิมน่าจะเป็นสัตว์มากกว่า ซึ่งอาจมีความประหลาด ดูร้ายหรือลึกลับมากจึงเรียกว่าผี

๒.๓.๕ กลุ่มนิทานผีขี้โลกขี้ลัก

กลุ่มนิทานผีขี้โลกขี้ลักเป็นกลุ่มนิทานที่ผูกเรื่องขึ้นมาโดยมีผีและคนเป็นตัวละคร ที่แสดงพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ ของสังคม โดยนับแต่นิทานผีกลุ่มนี้สร้างขึ้นมาเพื่อตั้งสอนและเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและสอดคล้องกับสิ่งที่สังคมคาดหวัง จากการศึกษานิทานผีล้านนาพบว่า ความประหลาดที่ชาวล้านนาเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรตระหนักรู้อยู่ตลอดเวลา เพื่อความสงบร่มเย็นของทั้งตนเองและสังคม เช่น ความโลภ การลักขโมย และการเคารพธรรมชาติ ดังปรากฏในนิทานทั้ง ๒๕ เรื่อง ดังต่อไปนี้เรื่อง คนโลกมาก ค. คนกลัวผีกับคนโลกมาก ค., ผีบอกเงิน ค., ผีหักขา ค., ผียืมหม้อ(๑-๓) ค., กล่าวถึงความโลภ เรื่องเปรต

คิบ (๑, ๒) ค., ผีเผด (๑) ค., ผีเผด (๒) อ., ผีไก่ ค., ผีค้ำพอน (๑) ค., ผีค้ำพอน (๒, ๓) อ., ผีวัดผาสามหน้า ค., ผีกะยัก ค., กล่าวถึงการลักขโมย ผีบอกสมบัติ ค., ผียากจน ค., ถือผี ค., ผีเจ้าที่ (พ่อค้าโทน, แมงฆาตาย) ค., ผีสองนาง อ., ห้วยถางห้วยอาถรรพ์ ค., ผีโป่งค่างห้วยแม่เต้า ค., กล่าวถึงการเคารพธรรมชาติ ผีตามอย อ. กล่าวถึงการระวังรักษาตัวให้พ้นภัย

นิทานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความโลภของมนุษย์ปรากฏ ๗ เรื่องดังข้างต้น นิทานมักกล่าวถึงคนที่อยากได้ใคร่มีในทรัพย์สินเงินทอง แล้วอาศัยอำนาจของผีที่มีอยู่ดักดวงเอาสิ่งนั้นจนเกินพอดี เช่น นิทานเรื่องคนโลภมาก ค. กล่าวถึง ผีตัวหนึ่งเดินทางไปเอาทองทุกคืน คืนหนึ่งมีมนุษย์มาพบเข้า จึงขอไปเอาทองด้วย โดยผีมีข้อแม้ว่าหากผีบอกให้กลับต้องกลับทันที ซึ่งเขาก็ปฏิบัติตามข้อเมื่อนั้น กล่าวถึงชายอีกคนหนึ่งที่ไม่ปฏิบัติตามข้อแม้ โลภอยากได้ทองมาก ๆ สุดท้ายเขาก็ถูกแสงอาทิตย์เผาจนตาย เรื่องประเภทนี้ต้องการสื่อสารกับผู้อ่านว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มักจะมีความโลภแฝงอยู่ในตัวตน การบนบานศาลกล่าวไหว้วอนต่อผี จึงเป็นหนทางหนึ่งที่มนุษย์แสวงหาผลประโยชน์และเสริมสร้างกำลังใจด้วยจินตนาการให้แก่ตนเอง แต่มนุษย์ต้องรู้จักความพอดี ความพอเพียง จึงจะทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งดีที่สมควรได้รับ

ส่วนนิทานเกี่ยวกับเรื่องการลักขโมยนั้น ปรากฏในนิทานเรื่องผีเผด (๑) ค., ผีเผด (๒) อ. เป็นเรื่องที่กล่าวถึงการขโมยของวัดไปใช้แล้วไม่นำมาคืน หรือทำเสียหายแล้วไม่ชดใช้ นิทานมักจะกล่าวว่าหากใครมีพฤติกรรมอย่างนี้ตายไปแล้วจะกลายเป็นเปรตเฝ้าวัดไม่ได้ไปไหน คอยหลอกหลอนคนที่เข้ามาในวัดแล้วไม่สำรวมทั้งกาย วาจา ใจ ส่วนเปรตคิบนั้นหมายถึงเปรตที่ยังเป็นคนที่กลายเป็นเปรตทั้งที่ยังไม่ตาย ในนิทานเล่าถึงพ่ออาจารย์ (มัททายก) ที่มีพฤติกรรมเบียดบังของวัด พ่ออาจารย์คนนี้จะมานอนวัดรักษาศีลเหมือนคนแก่ทั่วไป คืนหนึ่งเปรตคิบพ่ออาจารย์ก็ออกมากวาดลานวัด เจ้าอาวาสยังออกไปดูพบใครคนหนึ่งตัวสูงเกือบถึงชายคาวิหารกำลังกวาดวัดอยู่ท่ามกลางสายฝน ร่างนั้นสูงขึ้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงคอต้นตาล สาเหตุที่ทำให้เจ้าอาวาสและคนอื่น ๆ รู้ว่าพ่ออาจารย์เป็นเปรตคิบนั้น เพราะเจ้าอาวาสให้พระเณรนับดูว่าใครขาดหายไป ตั้งแต่นั้นมาครอบครัวของพ่ออาจารย์ผู้นี้ก็อพยพหลบหนีไปจากหมู่บ้าน ไปหาที่ทำกินใหม่อยู่ในที่ที่ไม่มีใครรู้จัก กล่าวได้ว่าเปรตคิบหรือเปรตคิบนี้เป็นผีที่มีเพื่อประจานผู้กระทำความผิดเลวที่เดียว ใครที่เป็นเปรตคิบ ตลอดจนลูกหลานก็จะกลายเป็นที่รังเกียจจนหาแผ่นดินอยู่ไม่ได้ ผีจำพวกเปรตนี้กำเนิดจากวัฒนธรรมของชาวล้านนาที่ผูกติดอยู่กับวัด วัดนอกจากจะเป็นสถานที่ทำบุญทำทานฟังศีลฟังธรรมแล้ว ยังเป็นสถานที่ในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางโลกต่าง ๆ ทั้งจัดงานรื่นเริง ให้การศึกษา และเป็นที่พึ่งยาม หนาว ภัย ช้อน เพื่อใช้ในงานมงคล อวมงคลต่าง ๆ ของชาวบ้าน ตรงจุดนี้ที่เกิดมีผีเปรตและเปรตคิบขึ้น การขโมยของวัดไปใช้เป็นจำนวนมาก ย่อมเสี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดความเสียหายไปบ้าง ที่สำคัญผู้ที่ขโมยไปจะต้องมีความ

รับผิดชอบ ยอมรับและชดใช้ความเสียหายนั้นเสีย เพราะข้าวของเหล่านี้เป็นสิ่งที่หมุนเวียนเปลี่ยนกันใช้ หากต่างคนต่างทำเสียหายและไม่มีผู้รับผิดชอบ ก็จะไม่มีข้าวของเหล่านี้ให้ยืมอีกต่อไป

นอกจากนี้การลักขโมยหรือเบียดเบียนของวัดแล้ว ในชุมชนที่อยู่ร่วมกันของชาวบ้านเองก็สร้างนิทานที่มีตัวละครเป็นผีขึ้นมาใช้ควบคุมพฤติกรรมการลักขโมยด้วยเช่นกัน ดังนิทานเรื่องผีไก่ และผีค้ำพอน (๑-๓) ผีไก่เป็นเรื่องของชายคนหนึ่งได้ขโมยไก่ของเพื่อนบ้าน เพื่อนบ้านคนนั้นไม่รู้ว่าใคร แต่ก็สาปแช่ง แช่งทุกวันทุกวัน ในที่สุดชายคนนั้นก็มิชนไก่ขึ้นตามตัว ส่วนผีค้ำพอนเป็นผีที่ทำหน้าที่เฝ้าบ้านและสัตว์เลี้ยงภายในบริเวณบ้านไม่ให้ขโมยมาลัก หากมีขโมยหรือคนแปลกปลอมเข้ามา ผีค้ำพอนจะแสดงตัวเป็นคนแก่บึ้งผิวดำกาดลานบ้านหรือถอนหญ้า หรือเดินไปมาอยู่ในบริเวณนั้น ๆ ทำให้ขโมยหรือคนแปลกปลอมไม่กล้าเข้ามาในบริเวณบ้าน แต่ถ้าเป็นคนดีหรือเด็กผีค้ำพอนจะจำแลงตัวเป็นไก่ดำวิ่งวนส่งเสียงกระโตกกระตาก

ผีค้ำพอนเป็นผีที่เชื่อว่าเกิดจากพืชชนิดหนึ่งเรียกว่าต้นค้ำพอน เป็นพืชเถา ฝักหว่านในดิน สีดำคล้ำ งอกต้นเป็นเถาเลื้อยพาดพันไปตามไม้อื่น มียางเป็นสีแดงเหมือนเลือด กล่าวกันว่าหากต้องการให้ผีค้ำพอนคุมมากกว่าปกติแล้ว ให้ตอกไข่ไก่ลงบนหัวค้ำพอน บ้างก็ว่าให้เชือดไก่เอาเลือดรดหัวค้ำพอน นิทานผีค้ำพอนเรื่องหนึ่งเล่าถึงพ่ออ้อยแม่อ้อยจี๊ (จี๊เหนียว) คู่หนึ่ง ส่วนของแกมีผลไม้ทุกฤดู พวกเด็กซุกซนทั้งหลายเกิดอยากกินบ่าไก่ (ฝรั่ง) จึงแอบไปที่ริมรั้วแต่ไม่กล้าเข้าไป เพราะรู้ว่าบ้านนี้เลี้ยงผีค้ำพอน แต่เด็กอีกกลุ่มหนึ่งเป็นเด็กต่างบ้านไม่รู้เรื่องนี้ จึงเข้าไปขโมย และพบกับผีค้ำพอนอย่างจัง วิ่งหนีกันไปคนละทิศละทาง (แท้จริงผีค้ำพอนที่เด็กเห็นเป็นยายแก่บึ้งช่นดำเสื้อดำนั้นคือแม่อ้อยเจ้าของบ้านนั่นเอง) ซึ่งนิทานเรื่องนี้ที่ปรากฏในหนังสือผีในล้านนา (๒๕๕๑: ๖๐) ได้กล่าวเล่าต่อไปจากเหตุการณ์นี้ว่า หลังจากแม่เฒ่าผู้นี้ตายได้กลายเป็นผีจี๊จี๊จ๋า หรือผีจี๊เหนียวหวงข้าวหวงของนั่นเอง

ผีไก่และผีค้ำพอนเป็นตัวผีในนิทานที่เป็นเสมือนรั้วกันบริเวณบ้านอีกชั้นหนึ่ง เพราะบ้านเรือนในอดีตของชาวล้านนาไม่มีรั้วรอบขอบชิด เป็นสังคมเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ผักไม้ขอกันกินได้ แต่ห้ามเด็ดขาดไม่ให้ขโมย ผีเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์รู้จักความยับยั้งชั่งใจ และตรวจสอบความประพฤติของตนอยู่ตลอดเวลา

ส่วนนิทานเรื่องผีบอกสมบัติ ผียากจน ถือผี ผีเจ้าที่ (พ่อคำไท่น, แมงขาลาย) และเรื่องผีสองนาง เป็นนิทานที่แฝงไปด้วยคติเกี่ยวกับการเคารพธรรมชาติ เรื่องราวเล่าถึงมนุษย์ที่มีสัมมาคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าที่เจ้าทาง รู้จักบอกกล่าวหากจะกระทำการใดๆ ผีก็จะให้ความเมตตาเอ็นดู ปกป้องคุ้มครอง รวมถึงให้ทรัพย์สินต่าง ๆ แต่ในทางตรงกันข้าม หากมนุษย์ไม่เคารพนับถือ ผีก็จะลงโทษเช่นกัน เช่นในยามเข้าป่าแล้วค้างอ้างแรม ก็ต้องขออนุญาตรวมถึงไหว้วอนขอให้ผีปกป้องคุ้มครอง พ่อคำคนหนึ่งเดินทางไปค้าขาย ระหว่างทางเขาต้องแวะพักแรมในป่า

ร่วมกับพ่อค้าชาวไทใหญ่หลายคน ก่อนนอนเขาได้ไหว้บอกกล่าวผีเจ้าที่ ต่อมาเหล่าผีป่าได้มาขอผีเจ้าที่กินมนุษย์ ผีเจ้าที่ให้กินเหล่าพ่อค้าชาวไทใหญ่ เพราะพวกเขาไม่ได้บอกกล่าว เหลือไว้แต่พ่อค้าไทคนเดียว หรือยามเข้าป่าไม่ควรพูดจาคะนอง ลบหลู่ เชิงจะเอาผีสองนางซึ่งเป็นผีสาวฝาแฝดที่สิงอยู่ในต้นไม้ที่แตกออกเป็นสองลำเคิบโตคู่กัน มาเป็นเมียหลวงเมียน้อย ผีสองนางก็จะทำให้ไม่สบายจนเสียชีวิต ดังนั้นหากรู้ตัวว่าตนได้กระทำการที่ไม่สมควรแล้ว ก็ต้องทำพิธีขอมาเช่นไหว้ผีสองนาง หรือส่งผีสองนาง จึงจะทำให้พ้นภัยได้

ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ผูกพันอย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตของชาวล้านนา ธรรมชาตินี้ให้ทั้งชีวิต อาหาร ที่อยู่อาศัย เมื่อธรรมชาติมีความสำคัญและเป็นเสมือนแม่ผู้ให้กำเนิดเช่นนี้ ธรรมชาติย่อมสมควรได้รับความเคารพยำเกรง อีกทั้งการมี “ตัวผี” แฝงตัวอยู่ในธรรมชาติ ย่อมทำให้มนุษย์เกิดความยำเกรง เกิดความสำนึกเกรง และเคารพมากยิ่งขึ้น

ส่วนเรื่องผีตามอย อ. ได้กล่าวถึงการเดินทางไกลไปในที่ต่าง ๆ ตัวสุดท้ายที่สุดคือจะต้องไม่แตกกลุ่มแตกฝูงแยกไปตามลำพัง เพราะผีตามอยสามารถลักพาตัวมนุษย์ไปได้ โดยทำให้มนุษย์ผู้นั้นอยู่ในภาวะครึ่งหลับครึ่งตื่น นอกจากนี้ผีตามอยยังมีพฤติกรรมอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจ กล่าวคือ ผีตามอยประเภทนี้จะอาศัยในเขตที่มีคน และคอยเลี้ยก้นคนที่ถ่ายอุจจาระแล้วแก้งี้ (ใช้ไม้ชำระ) ไม่สะอาด เพราะในสมัยก่อนไม่มีห้องน้ำห้องส้วมเช่นในปัจจุบัน คนมักจะไปนั่งถ่ายอุจจาระบนขอนไม้ เมื่อถ่ายเสร็จก็ใช้ไม้แก้งี้ปาดไปตามร่องก้นให้สะอาด คนที่แก้งี้ไม่สะอาดก็จะถูกผีตามอยเลี้ยก้น ซึ่งจะทำให้เจ็บไข้ไม่สบาย วิธีการแก้คือให้เอาขี้ไฟสุกหรือท่อนไม้ที่เหลืจากไฟไหม้มาแก้งี้ก็จะหายจากอาการต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่านิทานในกลุ่มนี้ มุ่งเน้นให้มนุษย์ปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม จริยธรรมอันดีงามและเป็นที่ยอมรับของสังคมอันตั้งอยู่บนรากฐานของสิ่งแวดล้อม ประเพณีและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังเป็นการเตือนให้มนุษย์ระวังรักษาความปลอดภัยของตนเองและผู้อื่นด้วย

๒.๓.๖ กลุ่มนิทานผีทำนายและการละเล่น

การทำนายทายทักเป็นกิจกรรมที่จำเป็นในทุกสังคม トラバใดที่มนุษย์ยังคงมีความกลัวเป็นที่ตั้ง ยังอยากรู้อยากเห็น อยากรู้ความหวัง เพื่อสนองตอบความต้องการส่วนนี้ของตนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทำนายทายทัก และผู้ที่ทำหน้าที่นี้ย่อมต้องเป็นบุคคลที่พิเศษ มีความสามารถติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือวิญญาณที่มองไม่เห็นได้ เนื่องจากมนุษย์ยังมีจิตใจที่ไม่เข้มแข็งพอที่จะเผชิญหน้ากับอำนาจด้วยตัวเอง แต่ก็ต้องการให้สิ่งเหล่านี้ช่วยเหลือ หรือบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนา

ผีที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีพฤติกรรมในการพยากรณ์ให้คำทำนาย ปรัชญาเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจต่าง ๆ คือผีเจ้านาย นอกจากนี้มีผีอีกหลายประเภทที่มี

พฤติกรรมการทำงานเช่นกัน เพียงแต่อาศัยอุปกรณ์ต่าง ๆ ร่วมในกระบวนการทำงาน คือ ฝิ่ย่าหม้อหนึ่ง ฝิ่ให้ข้าว ฝิ่กะโหล้ง ฝิ่กะลา ซึ่งฝิ่ประเภทนี้มีรูปลักษณะและวิธีการพยากรณ์ต่างกับฝิ่เจ้านายและไม่ได้รับความนิยมนเท่า อีกส่วนหนึ่งในนิทานกลุ่มนี้ ผู้ศึกษาได้รวมเอานิทานฝิ่ที่มีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับการละเล่นไว้ด้วย เพราะเห็นว่าแม้ฝิ่ที่ใช้ในการละเล่นไม่มีความสามารถหรือพฤติกรรมในการพยากรณ์ทำนายได้ แต่ฝิ่ประเภทนี้ก็มีลักษณะของการหาทางออกให้กับชีวิตและความรู้สึกได้ในระดับหนึ่ง

กลุ่มนิทานฝิ่ทำนายและการละเล่นปรากฏจำนวน ๒๒ เรื่อง คือเรื่องลงเจ้านายหรือพิริทรงเจ้า ค., เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง ค., เจ้าหลวงคำแดง ค., เจ้าพ่อขุนตาน ค., เจ้าพ่อประตูลา ค., เจ้าพี่แสนแสน ค., เจ้าขอมือเหล็ก ค., เจ้าหลวงผาตูป ค., เจ้าพ่อคำปวน ค., พ่อผ้าขาวเป้ง ค., ท้าวขาก่าน ค., เจ้าหลวงเมืองล้า ค., เจ้าพ่อม้าขาว ค., ฝิ่ย่าหม้อหนึ่ง (๑-๓) อ., ฝิ่ให้ข้าว อ., ฝิ่กะโหล้ง อ., ฝิ่กะลา อ., ฝิ่ลิงลม อ., ฝิ่ปากวัก อ., และฝิ่ดั่งหรือฝิ่นางดั่ง อ.,

ดังได้กล่าวไปในนิทานกลุ่มฝิ่อารักข์และฝิ่เจ้านายแล้วว่า บทบาทหนึ่งของเหล่าฝิ่เจ้านายทั้งหลาย คือการพยากรณ์หรือทำนายโชคชะตาและเหตุการณ์ต่างๆ ล่วงหน้า ผู้ศึกษาจึงนำนิทานเรื่องฝิ่เจ้านายต่างๆ มาจัดอยู่ในกลุ่มนิทานฝิ่ทำนายและการละเล่นอีกกลุ่มหนึ่ง

ส่วนเรื่องฝิ่ย่าหม้อหนึ่ง หรือฝิ่หม้อหนึ่ง อ., ฝิ่กะโหล้ง ., และฝิ่กะลา อ., เป็นฝิ่ที่ใช้สิ่งของที่ปรากฏในชื่อเป็นอุปกรณ์ในการทำนายทายทัก โดยการอัญเชิญฝิ่มาเข้าสู่ในอุปกรณ์นั้นแล้วพยากรณ์หรือทำนาย เช่นฝิ่ย่าหม้อหนึ่งใช้หม้อที่ใช้นึ่งข้าว ฝิ่กะโหล้งฝิ่กะลาใช้กะลามะพร้าวเป็นอุปกรณ์ในการทำนาย และฝิ่ลิงลม อ., ฝิ่ปากวัก อ., และฝิ่ดั่งหรือฝิ่นางดั่ง อ., เป็นฝิ่ที่ปรากฏในพิธีกรรมการละเล่นของชาวล้านนา และมักจะเล่นกันเทศกาลสงกรานต์ จากชื่อของอุปกรณ์ประกอบการทำนายและการละเล่นนั้น จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นอุปกรณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตรวมถึงอาชีพของชาวล้านนา โดยเฉพาะเกษตรกรรม เช่นฝิ่ฝิ่ย่าหม้อหนึ่ง หรือฝิ่หม้อหนึ่ง ฝิ่ปากวัก ฝิ่นางดั่ง เนื้อหาในนิทานเหล่านี้เป็นการอธิบายความหมาย ลักษณะและอุปกรณ์ขั้นตอนในการประกอบการทำนายและการละเล่น ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

๒.๓.๓ กลุ่มนิทานฝิ่เงาะคนหลีก (ฝิ่โง่คนฉลาด)

กลุ่มนิทานนี้เป็นกลุ่มนิทานมุขตลก (jest) ที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมต่างๆ ของฝิ่ที่เป็นรองมนุษย์บ้าง หรือการที่มนุษย์อาศัยฝิ่เป็นเครื่องมือในการหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ซึ่งทำให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ขัน อารมณ์ขันจากนิทานคือความรื่นรมย์ที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นในทุกสังคม นิทานฝิ่มุขตลกของล้านนาสามารถแบ่งได้ตามแนวที่ใช้แบ่งนิทานมุขตลกของไทยของ ประคองนิมมานเหมินท์ (๒๕๔๓: ๑๔๕-๑๕๘) ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. แนวคิดเรื่องความฉลาด เรื่องผีเสื้อผีโพง (๔) ค.

๒. แนวคิดเรื่องความโง่ เรื่องลงผี (๑,๒) ค., ผีปกกะโหล่ง (๒) ค.

๓. แนวคิดเรื่องเพศ เรื่องเปรตหุยม ค., ผีปกกะโหล่งปลอม ค., แก๊บน ค.,

๔. แนวคิดเรื่องนักบวช เรื่องแปะขึ้นลิ้ม ค.

หากพิจารณาจากความเป็นตัวตนและจินตภาพเกี่ยวกับ “ผี” แล้ว ผีเป็นสิ่งที่แฝงไปด้วยความน่ากลัว และอำนาจลึกลับ แต่การสร้างให้ผีมีพฤติกรรมตรงกันข้ามที่ต่ำ จนกลายเป็นเรื่องขบขัน ลักษณะเช่นนี้ไม่มีความแตกต่างกับการสร้างนิทานมุขตลกที่มีตัวละครเป็นกษัตริย์หรือพระ เพราะโดยความเป็นจริงบุคคลเหล่านี้ย่อมอยู่ในฐานะที่ล่วงล้ำก้ำเกินมิได้ แม้แต่จะกล่าวถึงในทางเสียหาย จากการศึกษาของหัตถ์วรรณ ไชยะกุล (๒๕๕๙) พบว่าการสร้างมุขตลกนิทานพื้นบ้านล้านนา ตัวละครที่ถูกนำมาล้อเลียนมากที่สุดคือ พระ ส่วนนิทานที่ล้อเลียนกลุ่มผู้มีอำนาจทางสังคม มักจะเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงเหล่าข้าราชการเป็นส่วนใหญ่ มูลเหตุของการนำผู้ที่เสมือนหนึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจมาล้อเลียนจนเกิดความตลกขบขันนั้น นอกจากเป็นความสนุกสนานเพลิดเพลิน การตลกตลก รวมถึงเป็นระบบการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมโดยอ้อมแล้ว ยังเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด ความกดดันจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือกว่าความเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดา

เรื่องเปรตหุยมและผีปกกะโหล่ง (๒) นำเสนอเรื่องราวของผีที่แสดงความขบขันบนพื้นฐานของความโง่ไม่รู้เท่าทันมนุษย์ เปรตหุยมเล่าถึงสามภรรยาคนหนึ่งมาขอสมบัติจากผี แต่ผีไม่มีสมบัติให้ จึงให้แรงงานของตนแก่คู่สามีภรรยาแทน แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องมึงงานให้ทำตลอดไม่เช่นนั้นจะฆ่าสองสามีภรรยา ผีทำงานได้เร็วมากจนหางานให้ทำไม่ทัน ในที่สุดเมื่อถึงยามคับขันผู้เล่าก็นำมุขตลกเชิงเพศมาตอกย้ำความโง่ของผี กล่าวคือสองสามีภรรยาหางานที่ผีไม่สามารถทำได้ โดยให้ผีดึงขนอวัยวะเพศ (ที่หลุดแล้ว) ของฝ่ายภรรยาให้ตรง ผีพยายามจนสุดความสามารถแต่ก็ไม่สำเร็จ จึงหนีจากสองสามีภรรยาไป ส่วนผีปกกะโหล่ง (๒) เป็นสำนวนที่แปลก เพราะไม่ได้กล่าวถึงความน่ากลัวของผีแม้แต่บ่อย กลับให้ผีแสดงความโง่ออกมาได้อย่างน่าเกลียด ในเรื่องผีจะคอยพูดตามมนุษย์จนมนุษย์ผู้นั้นเกิดความรำคาญจึงบอกให้ผีอำปาก เมื่อผีอำปากก็ยังเข้าที่ปากผี ผีหัวกระจุย เลือดสาดเต็มพื้นเรือน และถึงแก่ความตายในที่สุด

นิทานเรื่องลงผี (๒) เล่าถึงมนุษย์ที่ใช้ผีเป็นเครื่องมือในการหลอกลวงมนุษย์ด้วยกัน โดยการทรงเจ้าเข้าผี ในระหว่างที่กำลังทรงนั้น เหลือบไปเห็นลูกสาวของตนกำลังทำอาหาร จึงตะโกนถามและบอกให้แบ่งแกงไว้ให้ผู้เป็นสามีด้วย เหล่าคนที่มาดูหรือรับการทำงานจึงรู้ว่าเป็นการลงผีปลอม

นอกจากนิทานที่สร้างพฤติกรรมของผีให้จำขึ้นแล้ว ยังปรากฏนิทานมุขตลกที่มนุษย์ใช้ผีเป็นเครื่องมือเพื่อหาประโยชน์แก่ตนเอง ปรากฏในนิทานเรื่องที่เหลือในกลุ่ม เช่น นิทานเรื่องผีสื่อผีโพง กล่าวถึงสาวงามนางหนึ่งมีหนุ่มมาจีบถึงสามคน สาวนั้นตัดสินใจเลือกหนุ่มคนหนึ่ง สองคนที่เหลือจึงวางแผนให้สองคนนี้เลิกร้างกัน โดยหลอกทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายว่าต่างคนต่างเป็นผีสื่อและผีโพง ในที่สุดสองคนนี้ก็เลิกร้างเพราะความกลัวว่าอีกฝ่ายเป็นผี ส่วนเรื่องผีปกกะโหล่งปดอม เป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดเจนเพราะพี่เขยอยากได้น้องเมียจึงสร้างเรื่องว่าผีปกกะโหล่งมาบอกให้นอนกับพี่เขย ไม่เช่นนั้นจะถูกฆ่าตาย ท้ายสุดพี่เขยก็ได้น้องเมียของตนเป็นเมียอีกคน

การหาผลประโยชน์แก่ตนเองโดยใช้ผีเป็นเครื่องมือ นั้น เป็นกลลวงที่มนุษย์หยิบมาใช้ในทุกยุคทุกสมัย เรื่องราวในนิทานก็ไม่ได้มีความแตกต่างอันใดกับการใช้ผีหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เป็นเครื่องมือหากินของคนในสมัยปัจจุบัน ดังข่าวที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ให้เห็นเป็นประจำ อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มนิทานมุขตลกเรื่องผีที่โง่กว่ามนุษย์ หรือแสดงการล้อเลียนความเชื่อเรื่องผีในสังคมล้านนานั้น เป็นนิทานเรื่องผีกลุ่มพิเศษที่มีจุดมุ่งหมายสร้างอารมณ์ขันเชิงล้อเลียน จึงต่างไปจากนิทานผีล้านนากลุ่มอื่น ๆ

๒.๓.๘ กลุ่มนิทานผีอธิบายเหตุ

นิทานผีล้านนาในกลุ่มอธิบายเหตุนี้ มีเนื้อหาเล่าถึงความเป็นมาหรือปฐมเหตุอันก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ปรากฏในนิทานผีล้านนาจำนวน ๕ เรื่อง คือ ผีจี่หมา ค., การซื้อขายผีของเงี้ยว ค., ผีตบน้อย ค., ยุง ค., หมาและไก่เห็นผี ค., ผีเถื่อน ค., ผีแมน (๒) ค., ผีบิน ค. และแม่โพสพ ค. ในนิทานกลุ่มผีอธิบายเหตุนี้ได้กล่าวถึงเหตุอันทำให้มีผีในสังคมของชาวล้านนา นิทานเรื่องการซื้อขายผีของเงี้ยว และผีตบน้อยเล่าว่า มีชายชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) คนหนึ่งมาเล่นการพนันกับพวกคนเมืองและเสียเงินไปจนหมด เขาจึงเอาผีที่หาบมาจากบ้านขายให้กับ คนเมืองแม่ัว่ แซ่ โดยบอกว่าผีเหล่านี้สามารถช่วยให้ร่ำรวยได้ ทำให้คนเงี้ยว (ไทใหญ่) ไม่มีผีนับถือ

เนื้อหานิทานมีใจความกล่าวให้เข้าใจว่า คนไทยวน และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ล้วนแต่ซื้อผีจากเงี้ยวทั้งสิ้น จึงเป็นเหตุทำให้ชาติดิพันธุไทใหญ่ไม่นับถือผี แต่เมื่อศึกษาประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่แล้ว ก็ยังพบว่ามีการนับถือ และเช่นสร้างบูชาเป็นประจำทุกปี ไม่ว่าจะเป็นการไหว้ผีเจ้าเมือง (แม่เจ้าเมืองหรือกัณฑ์เจ้าเมือง) จะกระทำกันหลังวันสงกรานต์ คือหลังวันที่ ๑๖ เมษายน เป็นต้นไป การบูชาผีเจ้าบ้าน (แม่เจ้าบ้านหรือกัณฑ์เจ้าบ้าน) จะกระทำในตอนบ่ายของวันที่ทำพิธีบูชาผีเจ้าเมือง นอกจากนี้มีเรื่องบอกเล่าเกี่ยวกับผีเพอะ (ผีกะ) และมีความเชื่อว่าความเจ็บไข้บางสาเหตุเกิดจากการผิดผี ทั้งยังมีบุคคลที่เรียกว่า “หมอผี” คือผู้ทำพิธีไหว้ผี ปรากฏในสังคมของชาวไทใหญ่

ดังนั้นหากจะกล่าวว่าชาวไทใหญ่ไม่นับถือผี จึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หากแต่นิทานเรื่องดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นระบบการนับถือศาสนาของสังคมไทใหญ่ว่าเป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนาอย่างแท้จริงและเหนียวแน่นกว่าสังคมอื่นๆ (เรณู อรรถาเมศร์, ๒๕๔๑: ๔๓๕) แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชนของคตินั้นมีความเจริญหรือพัฒนามากกว่ากลุ่มชนแวดล้อมอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นคนเมือง ชาวเขา ชาติดั้งเดิมไทอื่นๆ ที่ยังคงนับถือศาสนาดั้งเดิมคือ “ผี” อยู่ ส่วนชายขึ้น คำแดง ยอดไคย (๒๕๓๙: ๓) กล่าวในประเด็นนี้ว่า การขายผีของเงี้ยว นั้น แท้ที่จริงมิได้ขายตัวผี แต่ขายวิธีการหรือตำราการใช้วิญญาณ เพื่อนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน แต่ชาวไทใหญ่เห็นว่าถ้าให้ไปง่าย ๆ ก็กลัวว่าจะนำไปใช้กันจนไม่เห็นว่า เป็นสิ่งที่มีคุณค่าจึงเอาวิธีการทางไสยศาสตร์มาผสมผสานเข้าไว้ให้เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของคำว่าเงี้ยวขายผี

ดังนั้นนิทานเกี่ยวกับการขายผี จึงเป็นการเล่าโดยมีนัยทางชาติพันธุ์แฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าข้างหรือยกย่องกลุ่มชนของตนว่าเป็นพวกที่มีความเจริญก้าวหน้าไกลทางวัฒนธรรมมากกว่ากลุ่มชนอื่น โดยการนับถือพระพุทธศาสนามากกว่าผี หรือเป็นการบอกว่ากลุ่มชนไทใหญ่มีความเก่งกาจและเชี่ยวชาญในเรื่องผี จนสามารถนำผีมาขายได้ดังว่าเป็นสินค้าประเภทหนึ่ง

ส่วนเรื่องผีจี้หมาเป็นเรื่องที่อธิบายถึงเหตุที่ว่า ทำไมคนล้านนาจึงเรียกผีไม่ว่าผีจี้หมา เหตุเกิดเพราะพ่อค้าคนหนึ่งแวะกินข้าวระหว่างทาง ในขณะที่กำลังกินอยู่นั้นเขาเห็นจี้หมากองอยู่ด้วยความขยะแขยงจึงเอาใบไม้ดอกไม้ปกปิดไว้ เมื่อเขาจากไปมีคนผ่านไปผ่านมาคิดว่าเป็นเจ้าที่เจ้าทางก็พากันเอาอาหารและดอกไม้มาเคารพบูชา ต่อมาเมื่อพ่อค้าคนหนึ่งค้าขายขาดทุน เขาเห็นกองจี้หมานั้นคิดว่าเป็นผีเจ้าที่จึงกอบกองจี้หมานั้นไปขาย โดยบอกว่าเป็นผีดีที่จะช่วยปกป้องคุ้มครองบ้านเรือน นิทานเรื่องนี้มีนัยล้อเลียนความเชื่อเรื่องผีในสังคมล้านนาด้วยว่าเป็นสิ่งไร้สาระ

เรื่องขงเป็นการเล่าถึงความเป็นมาของขงว่าเกิดจากผีดูดเลือด ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏในหลายๆวัฒนธรรม และปรากฏในดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน E ๒๕๑. ๒ ผีดูดเลือดฆ่ามนุษย์ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่านิทานเรื่องขงนี้น่าจะรับอิทธิพลมาจากนิทานของชาวตะวันตก แล้วนำมาผูกโยงกับการอธิบายสาเหตุของการเกิดสัตว์ชนิดหนึ่งคือ ขง อันเนื่องมาจากทั้งขงและผีดูดเลือดมีพฤติกรรมร่วมกันคือ กินเลือดเป็นอาหาร และ “ดูดเลือดจนมนุษย์ตายคาปาก” เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีดูดเลือดที่นิยมและเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก คือแดร์กิวลา (Dracula) Dracula นี้ น่าจะเป็นตัวละครผีที่ได้รับการสร้างสรรค์จากตำนานผีดูดเลือดที่ปรากฏในถิ่นต่างๆ ของชาติตะวันตก

เรื่องหมาและไก่เห็นผีเล่าถึงสาเหตุที่ทำให้หมาและไก่เห็นผีว่า ชายคนหนึ่งเอาขบมาปิ้งบนไฟที่ใช้เผาศพ พอขบสุกมือผีก็มาหยิบเอาไป จนเขารำคาญจึงบีบคอผี ผีร้องขอชีวิตโดยแลกกับว่านเห็นผี ชายผู้นั้นกินว่านเห็นผีเข้าไป วันหนึ่งเขาไปงานศพมองไปทางไหนก็เห็นแต่ผี เขากินเหล้าจนอาเจียนหมาและไก่กินอาเจียนของเขา ทำให้หมาและไก่เห็นผี การอธิบายว่าหมา

เป็นสัตว์ที่สามารถมองเห็นผีได้ไม่ใช่เรื่องแปลก มนุษย์มีความเชื่อว่ายามหมาเห่าหอนตอนกลางคืนเป็นเพราะว่าหมาเห็นผี อันที่จริงแล้วหมาเป็นสัตว์ที่สามารถรับคลื่นเสียงที่มีความถี่ต่ำ ๆ ได้ ดังนั้นหากเกิดเสียงเพียงเบาๆ ผีก็จะได้ยิน ซึ่งเสียงนั้นอาจเกิดจากผีหรือไม่ก็ได้ แต่ไก่อเป็นสัตว์ที่ไม่สามารถรับคลื่นเสียงที่มีความถี่ต่ำได้ เหตุใดชาวล้านนาจึงมีนิทานที่กล่าวว่าไก่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มองเห็นผีได้ น่าจะเป็นเพราะไก่เป็นสัตว์ที่ใช้เป็นเครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรม

นอกจากนี้การทำนายด้วยกระดูกไก่ปรากฏแพร่หลายในเขตประเทศไทยทางภาคเหนือ และพื้นที่เชื่อมต่อในเขตอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนที่ประกอบด้วยประเทศในมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน ภาคเหนือของสาธารณรัฐประชาชนลาว และรัฐฉานประเทศเมียนมา (พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง, ๒๕๕๐: ๒) ในเมื่อไก่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมอันเนื่องด้วยการติดต่อกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า ความเป็นตัวตนของไก่ น่าจะมีความพิเศษบางประการซึ่งเป็นที่พึงพอใจของผี จึงสามารถใช้เป็นสื่อกลาง ใช้เป็นเครื่องแสดงความเคารพต่อผีได้ ดังนั้นการมีนิทานที่เล่าถึงไก่มองเห็นผีได้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเชื่อและศรัทธา

ส่วนนิทานเรื่องผีแฉกเป็นนิทานเกี่ยวกับแฉกสำนวนเดียวคือสำนวนที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒) ได้เล่าถึงมูลเหตุของการกำเนิดและพิธีกรรมส่งแฉก โดยเล่าว่าชายหนุ่มอยากจนผู้หนึ่งเมื่อบิดาตายได้สั่งให้ไปขออาศัยอยู่กับนายบ้าน แต่นายบ้านไม่ชอบจึงกลั่นแกล้ง วันหนึ่งมีช้างเข้ามาทำลายไร่สวน เขาจึงกล่าวอ้อนวอนไม่ให้ช้างทำเช่นนั้น ช้างจึงเอางาให้ ต่อมาเขาได้นางงามที่อยู่ในโพรงงาช้างเป็นเมีย เจ้าเมืองเห็นเมียของชายผู้นั้นจึงหาวิธีต่างนานา แต่ด้วยบุญบารมีจึงทำให้รอดพ้นจากภัยนั้น จนในที่สุดเจ้าเมืองและเมียก็ตายไป กลายเป็นปู่แฉกย่าแฉกและอาผาจองเวรไว้ว่า “หากมนุษย์ไม่ส่งข้าวของเครื่องใช้และเงินปลาอาหารไปให้ ก็จะบันดาลให้ป่วยไข้ไม่สบายต่าง ๆ นานา แต่นั้นมาคนลุ่มฟ้าจึงต้องทำพิธีส่งแฉกมาถึงปัจจุบัน” จะเห็นได้ว่านิทานเรื่องผีแฉกนี้เป็นนิทานที่นำเรื่องราวของนิทานทุกหลายเรื่องมาประกอบกัน ไม่ว่าจะเป็นนิทานทุกหลายเรื่องสุพรหมโมกษะหมาเก้าหาง นางไข่ฟ้า ปทุมมกุมาร ดั้งเดิมเรื่องกล่าวถึงชายหนุ่มอยากจน (ทุกหลาย) กำพร้าบิดาซึ่งเป็นเรื่องราวเดียวกันกับเรื่องสุพรหมโมกษะหมาเก้าหางที่กำพร้าบิดา และก่อนตายบิดามีคำสั่งเสียบางประการให้ชายหนุ่มปฏิบัติตาม อันเป็นเหตุที่ทำให้ชายหนุ่มได้พบกับคู่ครองที่สวยงามและมีสติปัญญา

คู่ครองของชายหนุ่มที่ปรากฏในนิทานเรื่องแฉกเรียกว่า “นางทิพย์” เพราะนางนั้นออกมาจากโพรงของงาช้างซึ่งเรียกได้ว่าเป็นกำเนิดพิเศษเช่นเดียวกันกับคู่ครองของตัวละครทุกหลายทั้งหลาย เช่นนางจันทิมพรหมา นางไข่ฟ้าที่กำเนิดมาจากไข่พราง นอกจากนี้นิทานเรื่องผีแฉกยังปรากฏเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในนิทานทุกหลายเกือบทุกเรื่องคือ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเกิดมี

ความรู้สึกต้องตาต้องใจในตัวของนางทิพย์ผู้ซึ่งเป็นภรรยาของชายยากจน (ทุกตะ) จึงใช้อำนาจที่มีอยู่ของตนแย่งชิงนางมา แต่ด้วยสติปัญญาของนางในการชี้นำทางออกให้แก่ชายหนุ่มยากจน (ทุกตะ) ตลอดรวมถึงเหล่าผู้ช่วยทั้งสัตว์และผี ที่ได้รับความเมตตาจากชายหนุ่มยากจน ทำให้ทั้งคู่รอดพ้นจากภัยอันตราย

ในนิทานทุกตะเหล่านี้จะไม่กล่าวถึงสติปัญญาความสามารถของตัวละครเอก แต่ด้วยบุญบารมีที่สั่งสมมาในอดีตชาติ ทำให้มีผู้อื่นคอยช่วยเหลือ (อัมพวรรณ สุริยะไชย, ๒๕๔๕: ๑๐๓) และท้ายสุดจะได้เป็นผู้ยิ่งใหญ่หรือกษัตริย์ ซึ่งในจุดนี้มีความแตกต่างกับนิทานเรื่องผีแมน ค. เพราะท้ายที่สุดหลังจากที่ต่อสู้กับเจ้าเมืองจนกระทั่งเจ้าเมืองและมเหสีตายไปเป็นปู่ย่าเฒ่าบนสวรรค์แล้วได้ปรากฏวิญญานของนางทิพย์ไปจากชายหนุ่มยากจน แต่ภายหลังเขาก็ได้วิญญานของนางทิพย์คืนมาพร้อมกับความอาฆาตแค้นของเหล่าเฒ่าที่มีต่อมนุษย์

เรื่องผีแมนเป็นนิทานอีกเรื่องหนึ่งที่อธิบายถึงความเป็นมาของหม่อง กลองที่มนุษย์มีใช้อยู่ทุกวันนี้ว่ามาจากชนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่าผีแมน โดยทั่วไปแล้วจะหมายถึงชาวเมืองลับแลหรือผู้ที่อาศัยอยู่ในถ้ำ ไม่มีการติดต่อกับโลกภายนอก คนที่เข้าออกเมืองของผีแมนได้จะต้องมีสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์หรือรหัสผ่านที่พวกนี้ออกให้เท่านั้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, ๒๕๔๒: ๔๑๐๓) นิทานเล่าว่าชาวผีแมนจะออกมาเก็บศพคนตายไปกิน หากใครอยากเห็นผีแมนให้แก้งตายในป่า พวกผีแมนจะแห่หม่องกลองลงมารับเอาศพคนตายไป ครั้งหนึ่งมีคนแก้งตาย ผีแมนก็แห่หม่องกลองลงมา ชายนั้นทำเสียง “เท็ก” ผีแมนสะดุ้งตกใจถึงหม่องกลอง จึงทำให้ชาวล้านนามีหม่องกลองใช้นิทานเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าแต่เดิมชาวล้านนาไม่มีหม่องกลอง แต่ได้มาจากชาวผีแมนที่กำลังแห่แห่นกันมาเอาศพคนไปกิน

ส่วนเรื่องแม่โพสพ ค. เป็นนิทานที่เล่าถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดมีเมล็ดข้าวและต่อมาเมล็ดข้าวนั้นมีขนาดเล็กลง สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (๒๕๔๒: ๘๐๕-๘๐๖) เล่าว่า

...เมื่อครั้งที่แม่ไก่ชื่อสุริยมังคลี บำเพ็ญบารมีได้ ๘ หมื่น ๘ พัน กัปปี จึงได้ลงมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เวลานั้นมีพญาองค์หนึ่งชื่อวิรูปกษะ ทรงปรารถนาจะได้เกิดร่วมกับพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงบำเพ็ญทานจรมีสมภารบารมีมากถึงขนาดมีเมล็ดข้าวตกลงมาจากฟ้า พญาวิรูปกษะจึงโปรดฯ ให้ทำไร่ในสวนอุทยานของพระองค์และโปรดฯ ให้ปลูกเมล็ดข้าวนั้นไว้ เมล็ดข้าวนั้นมีขนาดใหญ่ ๑ กำมือ มีสีเหมือนทองมีขนาดเท่าผลแตงโม ยามนั้นประชาชนชาวเมืองได้พากันนำเรื่องนั้นไปถามถึงสาเหตุดังกล่าวกับพระฤาษีองค์หนึ่ง พระฤาษีจึงบอกให้ถึงเรื่องราวต่างๆ ว่า เมล็ดข้าวนั้นเป็นของพญาวิรูปกษะที่

ตระเตรียมไว้แก่เทพธิดาผู้จักลงมาประสูติเป็นพระธิดาของพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง

ในเวลาที่พระพุทธเจ้ากฤษณะทรงอุบัติขึ้นมาในโลกองค์แรกในต้นภัทรกัลป์ เมล็ดข้าวจักมีขนาดใหญ่ ๗ กำมือ พอสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้ากฤษณะ พระพุทธเจ้าโกนาคมณะก็จะทรงอุบัติขึ้นมาในโลก ตอนนั้นเมล็ดข้าวจะมีขนาดเล็กลงโดยมีขนาด ๕ กำมือ เมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าโกนาคมณะก็จะเป็กาลเวลาที่ศาสนาพระพุทธกัศสปะจักปรากฏขึ้นมาในโลก ในยุคนั้นเมล็ดข้าวจะเล็กลงไปอีกโดยมีขนาด ๓ กำมือเท่านั้นเอง เมื่อได้ฟังคำพระถาณิแล้วคนทั้งหลายก็พากันกลับบ้านตระเตรียมสร้างยุ้งฉางไว้ใส่ข้าว ข้าวนั้นก็เกิดขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องทำไรไถนา ไม่มีการหว่านกล้าและดำนา การเก็บเกี่ยวก็ไม่มี เมื่อถึงเวลาข้าวจะหล้งไหลมาสู่ยุ้งฉางเอง ผู้คนไม่ต้องมีการดำและฝัดข้าวนี้เลยเพียงแต่เอาพรัมาถางเปลือกข้าวออกแล้วนึ่งหรือหุงก็รับประทานได้

ในยามนั้น ยังมีชายเฒ่าคนหนึ่งเป็นคนไม่มีศีลธรรมได้สร้างยุ้งข้าวภายหลังทุกคน และเมล็ดข้าวก็เกิดหล้งไหลมาจะขึ้นไปสู่ยุ้งฉางของชายเฒ่าซึ่งยังสร้างไม่ทันเสร็จ เมล็ดข้าวต่างก็ไหลมาเพิ่มเรื่อย ๆ จนจนจะท่วมตัวนาง นางโกรธมากจึงนวยเอาท่อนไม้ไปใส่เมล็ดข้าว พร้อมกับบ่นคำเมล็ดข้าวต่าง ๆ นานา และทุบตีเมล็ดข้าวอีกด้วย ทำให้ข้าวแตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย กระเด็นไปตกที่กลางป่า และแม่น้ำ พอคืนางปลาในทองด้วงหนึ่งว่ายน้ำมาพบกับข้าวจึงตั้งชื่อว่า นางโคสก ส่วนข้าวก็ตั้งชื่อปลาว่า นางสบ เมื่อเมล็ดข้าวกระเด็นตกไปในที่ต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ปวงประชาก็พากันอดอยาก

เมื่อศาสนาของพระพุทธเจ้ากัศสปะได้ ๑ แสนปีนั้น ได้มีลูกชายของมหาเศรษฐีคนหนึ่งชอบกินปลาใน จึงเอาดาบขยไปดักที่ทำน้ำและบังเอิญปลาในทองด้วงดังกล่าวมาติดที่ดาบขายนั้น เมื่อออกไม่ได้ก็ร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อปลาทั้งด้วงเป็นผัวมาพบก็รู้สึกสงสารเมียวรัก ตนจึงได้นำเอาข้าวคือนางโคสกมาแลกเอานางปลาในคืน โดยได้กล่าวสรรพคุณของนางโคสกว่า “เป็นของกินอันอร่อยในโลก กินแล้วหายโศกเศร้า คนที่ไม่สบายกินแล้วก็หายจากโรค” แล้วจึงบอกให้ลูกมหาเศรษฐีเอาไปทำแพรพันธุ์สืบต่อไป ตั้งแต่นั้นมาข้าวจึงเป็นของ

รับประทานสืบทา และมีผู้คนทั้งหลายเอามาปลูกเป็นข้าวนาและข้าวไร่
โดยเป็นข้าวเมล็ดเล็กมาจนถึงพระศาสนาพระพุทธเจ้าโคตมนี้เอง...

จะเห็นได้ว่านิทานเรื่องแม่โพสพ หรือแม่โคสกลนี้ มีเนื้อหาที่สื่อถึงการประนอมหลอม
รวมความเชื่อดั้งเดิมคือผี อันหมายถึงแม่โพสพ กับพระพุทธศาสนาให้มีความเป็นมาที่สัมพันธ์
สอดคล้องกัน ประเด็นสำคัญของนิทานเรื่องนี้ในการศึกษาคือการมองในแง่การอธิบายปฐมเหตุ
ของการเกิดข้าว และขนาดเมล็ดข้าวที่เล็กลง

นิทานเรื่องนี้ได้อธิบายว่าข้าวนั้นเกิดจากการบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ซึ่งเมล็ดข้าวนั้นมีขนาดใหญ่และเกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องปลูก เพียงแต่สร้างขุ้งนางไว้ข้าวก็จะ
หลั่งไหลมาเอง ส่วนเหตุที่ทำให้ขนาดของเมล็ดข้าวเล็กลงนั้นนิทานระบุว่าเกิดจากยายเฒ่าไร้
ศีลธรรมทุบตีดำทอข้าว ซึ่งจากการศึกษาเรื่อง“ย่ำขวัญข้าว” :วรรณกรรมเพื่อการสืบสานประเพณี
พื้นถิ่นของประโคน นิมมานเหมินท์ (๒๕๔๕) โดยการศึกษาวรรณกรรมเรื่องย่ำขวัญข้าวจาก
๓ แห่ง กล่าวคือ เชียงรุ่ง เชียงตุง และเชียงใหม่นั้น ได้กล่าวอธิบายการเกิดข้าวแตกต่าง
ออกไป โดยเล่าว่า เมื่อเมล็ดข้าวกลายเป็นผู้หญิงยืนอยู่ท่ามกลางเทวดาและคนทั้งหลายโดยไม่
ไหว้พระพุทธเจ้า ซึ่งย่ำขวัญข้าวให้เหตุผลว่า “ตนมีบุญคุณเหนือคนทั้งปวง เหตุใดพระพุทธเจ้าจึง
ไม่รู้จัก” ย่ำขวัญข้าวจึงหนีไป ทำให้เกิดทุพภิกขภัยผู้คนอดอยากไม่มีข้าวกิน พระพุทธเจ้าจึง
พิจารณาคูที่ทราบว่าหญิงผู้นั้นเป็นย่ำขวัญข้าวซึ่งเป็นผู้มีบุญคุณต่อโลก พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไป
ตามย่ำขวัญข้าว แล้วย่ำขวัญข้าวก็กลายเป็นเมล็ดข้าวซึ่งพระพุทธเจ้าได้มอบให้คนและเทวดานำไป
ใส่ไถไถนา ทำให้ชมพูทวีปอยู่เย็นเป็นสุข ผู้คนพ้นจากความอดอยาก ส่วนเหตุที่ทำให้เมล็ดข้าวมี
ขนาดเล็กกลนั้นไม่ปรากฏ

จากการศึกษาของศิริพร ณ ถลาง (๒๕๔๕: ๑๑๔) ซึ่งได้ศึกษาเปรียบเทียบตำนาน
ข้าวของชนชาติไท พบว่าเรื่องที่นำเสนอเหตุที่ทำให้ข้าวมีขนาดเล็กลงเพราะถูกตี (โดยมากจะ
กล่าวว่าผู้ที่ตีข้าวเป็นแม่หม้าย แต่เรื่องที่ผู้ศึกษานำมาศึกษาถือว่าเป็นยายเฒ่า) เป็นที่รับรู้กัน
ทั่วไปในหมู่ชนชาติไท และตั้งข้อสังเกตว่า

...ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องข้าวเกิดขึ้นเองและแต่เดิมมีขนาดใหญ่ และ
ต่อมาถูกแม่หม้ายตี คือแก่นเรื่องเดิมที่เก่าแก่ที่สุดในการรับรู้ของชนชาติ
ไทที่ได้เล่าถ่ายทอดอย่างแพร่หลายไปในหมู่คนไทย ไม่ว่าจะกระจายไป
อยู่ ณ ที่ใด ต่อมาเมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาจึงมีความพยายามในการบูร
ณาการความเชื่อเรื่อง “ขวัญข้าว” เข้ากับพระพุทธเจ้า...

แสดงให้เห็นว่านิทานเรื่องแม่โพสพ แม่โคสก หรือย่าขวัญข้าวเป็นเรื่องราวซึ่งเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปของกลุ่มคนไท แต่จะมีรายละเอียดที่มีความแตกต่างกันไปบ้างตามเนื้อหาที่กลุ่มชนได้รับจากการแพร่กระจาย ผนวกกับวิถีชีวิต ตลอดจนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดหรือคัดลอก

๒.๓.๕ กลุ่มนิทานผีเสื้อผีเมีย

กลุ่มนิทานผีเสื้อผีเมียประกอบด้วยนิทานผีล้านนาจำนวน ๒๑ เรื่อง ได้แก่เรื่องผีเสื้อห้วยเอาคนเป็นผี ก., ผีชาวห้วย ก., ผีเสื้อห้วย (๑-๔) ก., ผีตามอย (๑-๔) ก., เมืองลับแล (๑-๔) ก., ผีแมน (๑) ก., ผีคอยด้วน (๑-๒) ก., ผี ก., ผีจุง ก., และเรื่องเสี้ยวผีเสี้ยวคน (๑,๒) ก.

ผีเสื้อผีเมียเป็นกลุ่มนิทานที่กล่าวถึงตัวละครผี อาจเป็นหญิงหรือชาย มีความสัมพันธ์ฉันพี่เมียกับมนุษย์ ซึ่งความเป็นจริงเชิงตรรกะย่อมเป็นไปได้ แต่ในโลกของจินตนาการ หรือโลกของความคิดที่ทับซ้อนกันอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อย่อมเป็นไปได้เสมอ มีนิทานเป็นจำนวนมากที่ปรากฏเรื่องราวความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับคนธรรพ์ในเรื่องกากี มนุษย์กับกนิรีในสุธนชาดกและอุสาภารต มนุษย์กับยักษ์ในเจ้าสุวัตร หงส์หิน และวงศ์สวรรค์ มนุษย์กับสุนัขในกำพร้าวัดทอง เป็นต้น

นิทานผีล้านนาที่ปรากฏในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่กำหนดให้ผีเป็นเพศหญิง และมีพฤติกรรมที่สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ การใช้กำลังจับปล้ำมนุษย์ผู้ชายไปเป็นสามี ได้แก่เรื่องผีเสื้อห้วยเอาคนเป็นผี ผีชาวห้วย ผีเสื้อห้วย (๑-๔) ผีตามอย (๑-๔) ผีสาวทั้งหมดนี้เป็นผีที่อาศัยอยู่ตามห้วยตามคอย ส่วนฝ่ายชายเป็นมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ฝ่ายชายต้องการหาอาหารจากแหล่งที่อาศัยของผี และสุดท้ายถูกผีปลุกปล้ำจับไปเป็นสามี ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ ผีสาวไม่ได้ใช้กำลังบังคับขู่เข็ญเอามนุษย์ผู้ชายเป็นสามี แต่เป็นไปในลักษณะยินยอมพร้อมใจทั้งสองฝ่ายบ้าง มนุษย์ผู้ชายใช้เวทย์มนต์คาถาหลอกล่อบ้าง แต่ผีสาวกลุ่มนี้ก็อาศัยอยู่ในดินแดนส่วนตัวอันลึกลับที่เรียกว่า “เมืองลับแล” คนที่อาศัยในเมืองนี้โดยปกติจะหมายถึง ผู้ที่อาศัยอยู่ในถ้ำ ไม่มีการติดต่อกับโลกภายนอก ดังนั้นมนุษย์ผู้ชายเองที่เป็นฝ่ายเต็มใจที่จะเข้าไปอยู่ในดินแดนนั้นและเป็นสามีของผีสาว ซึ่งในนิทานเรื่องเมืองลับแล (๑-๔) และเมืองข่อยน้อย เรียกเหล่าผีสาวเหล่านี้ว่า “ผีป่า” แต่ในที่สุดมนุษย์ผู้ชายก็ต้องมีอันเลิกรากับทั้งผีห้วยและผีป่า โดยที่ผีนั่นได้ให้เงินทองกลับมา

หากพิจารณาในแง่ของวิถีชีวิตของชาวล้านนาแล้วจะพบว่านิทานกลุ่มนี้เกิดจากจินตนาการอันตั้งอยู่บนสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง กล่าวคือหน้าที่ของผู้ชายจะต้องเป็นฝ่ายเข้าป่าขึ้นคอยไปหาเนื้อหาปลา หาหัวหาฟัน ตัดไม้มาสร้างบ้านเรือน ซึ่งการออกจากบ้านไปห้วยไปคอยนั้นย่อมมีโอกาสพบปะกับผู้คนต่างบ้านต่างถิ่น ซึ่งอาจจะเป็นหญิงสาวชาวป่า หรือสาวต่างถิ่นที่เดินทางผ่านมา การเล่านิทานในลักษณะนี้ย่อมเป็นการตักเตือนเหล่าชายหนุ่มตระหนักรู้ว่า หญิง

สาวที่ตนพบในสถานที่นั้นๆ เป็นหญิงที่ตนไม่ควรเข้าไปใกล้ชิดสนิทสนม หรือแสดงไมตรีมากจนเกินไป เพราะอาจจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางเพศได้ การประทับตราว่าหญิงเหล่านั้นอาจจะเป็นผู้หญิง ยิ่งเป็นการเพิ่มช่องว่าง และความระมัดระวังให้แก่ชายหนุ่มได้มากขึ้น เพราะหากชายหนุ่มพึงใจ หรือพลาดท่าเสียทีไป เขาก็อาจจะไม่ได้กลับบ้านอีกเลย และอีกลักษณะหนึ่งอาจเป็นการระวังป้องกันการนอกใจในหมู่พ่อเรือนทั้งหลาย ยามออกบ้านไปทำภารกิจต่างๆ

หากมองในเชิงสัญลักษณ์ (Symbol) ที่แฝงเร้นอยู่ในตัวละครทั้งผีผู้หญิงและมนุษย์ผู้ชายและแหล่งอาศัยแล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่าสถานที่ที่นางผีสาวที่มีถิ่นอาศัยอยู่ทั้งในแหล่งน้ำและป่าเขา ซึ่งเป็นสถานที่ที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร และแหล่งผลิต เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นเจ้าของปัจจัยการดำรงอยู่ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นที่อยู่ อาหาร อาชีพ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงลักษณะโครงสร้างดั้งเดิมของสังคมล้านนาว่าเป็นสังคมสายแม่ (Matriarchal Society) ให้ความสำคัญกับเพศหญิง เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายผู้ชายต้องย้ายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง และผู้หญิงจะเป็นฝ่ายดูแลบ้านเรือนทุกอย่างรวมทั้งเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ (วิจิ ตานิชพันธ์, ๒๕๔๘ : ๑๒) ดังที่กล่าวมาข้างต้นอาจเห็นว่าฐานะของหญิงล้านนานั้นสูงกว่าชาย แต่หากพิจารณาในด้านการเลือกคู่ครองแล้วสังคมได้กำหนดให้ทั้งสองฝ่ายมีอิสระเลือกตามความเหมาะสมหรือความจำเป็นของแต่ละบุคคล ดังเรื่องราวในนิทานกล่าวถึงการตกลงปลงใจเป็นคู่หมั้นกันนั้นก็มีหลากหลายลักษณะด้วยกัน ทั้งการบังคับขู่เข็ญจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า การแปลงกายเป็นสาวสวยมาหลอกล่อ หรือชายหนุ่มหลงรักผีสาวและขอร่วมชีวิตด้วย แต่ไม่ว่าการใช้ชีวิตคู่จะเริ่มต้นด้วยเหตุการณ์ใดก็ตาม สิ่งสำคัญคือบทบาทหน้าที่ที่สังคมได้กำหนดให้แต่ละเพศ โดยเฉพาะเพศหญิง เพราะถึงแม้ว่าเพศหญิงจะเป็นเจ้าของปัจจัยต่าง ๆ ในครัวเรือน แต่ก็ต้องปฏิบัติตามที่ถูกต้องและเหมาะสมกับความคาดหวังของสังคม กล่าวคือการดูแลบ้าน ปรนนิบัติสามีและลูก ผีสาวต้องหุงหาอาหาร ทั้งยังต้องบันดาลให้ที่อยู่คงามราบกับปราสาทราชวัง เพื่อความสะดวกสบายและความสุขของครอบครัว

ลักษณะพฤติกรรมของผีผู้หญิงทั้งผีตามรอยและผีป่าในเมืองลับแลนั้น อาจเปรียบได้กับผู้หญิงสองแบบที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง ผีตามรอยอาจเปรียบได้กับหญิงที่มักมากในกามารมณ์ อันเป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของสังคมล้านนา เห็นว่าพฤติกรรมเช่นนั้นเป็นสิ่งต่ำกว่าเกณฑ์ศีลธรรมจริยธรรมจึงเรียกคนประเภทนี้ว่าผี ส่วนผีสาวชาวเมืองลับแลนั้นเป็นเสมือนกลุ่มคนที่มีมาตรฐานทางศีลธรรมจริยธรรมสูง ผู้ใดจะเข้าร่วมวงศ์ภคินีก็ต้องกระทำตามกฎที่สังคมกำหนดไว้ หากฝ่าฝืนก็ไม่สามารถอยู่ร่วมกับคนในสังคมนี้ได้อีกต่อไป

นอกจากนี้ยังปรากฏนิทานเรื่องผีตามรอย (๔) อ. อีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นสำนวนที่เนื้อหาแตกต่างออกไป โดยไม่ระบุว่าผีตามรอยเป็นเพศหญิง แต่กล่าวว่าหากผีตามรอยเป็นเพศหญิงจะลักเอาหนุ่มๆ ไปมีเพศสัมพันธ์ด้วย แต่หากเป็นเพศชายก็จะลักเอาเพศหญิงไป โดยผีจะบันดาล

ให้ผู้นั้นอยู่ในสภาวะครึ่งหลับครึ่งตื่นแล้วลักไป และในสำนวนนี้ก็ได้อ้างถึงคุณสมบัติอีกประการหนึ่งของผีตัวนี้ว่ามักจะไปเลี้ยก้นบุคคลที่แก้งจี๋ (ชำระ) ไม่สะอาด สรุปได้ว่าผีตามอยแบ่งได้เป็น ๒ ความหมาย ความหมายแรกหมายถึงผีที่ลักมนุษย์ไปมีเพศสัมพันธ์ด้วย อีกความหมายหนึ่งคือผีที่พฤติกรรมไม่ค่อยสะอาด (มักเลี้ยก้นที่ติดก้นมนุษย์)

ในส่วนฝ่ายชายหากพิจารณาจากตัวเรื่องในนิทานกลุ่มนี้พบว่า พฤติกรรมที่สังคมล้านนาคาดหวัง คือ ความซื่อสัตย์ แม้ในนิทานเรื่องเมืองลับแล เมืองขงน้อย จะกล่าวถึงเพียงพฤติกรรมอันเป็นส่วนหนึ่งของความไม่ซื่อสัตย์นั่นคือ การโกหก แต่ก็ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการใช้ชีวิตผัวเมีย ผีป่าสาวได้ข้อสัจจะมาจากชายหนุ่มเพียงข้อเดียวในการอยู่ร่วมกันคือ ห้ามโกหกอย่างเด็ดขาด หากวันใดฝ่ายชายหนุ่มโกหกเขาก็ไม่สามารถอยู่ในเมืองนี้ได้อีก แต่ในที่สุดฝ่ายชายก็หลงลืมคำขอนั้นเพียงเพราะว่าต้องการจะปลอบลูกไม่ให้ร้องไห้ เขาจึงต้องออกจากเมืองนี้ไป จากประเด็นนี้อาจมองว่าการโกหกด้วยเหตุผลเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่สมควรได้รับโทษรุนแรง แต่นิทานเป็นเสมือนเครื่องเตือนใจ การสร้างเหตุการณ์ให้รุนแรงเกินกว่าความเป็นจริง ย่อมเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ระวัง และตระหนักถึงการประพฤติปฏิบัติของตนเองอยู่เสมอ

นอกจากนิทานกลุ่มผีผัวผีนี้นี้แล้ว ยังปรากฏนิทานที่กล่าวถึงมนุษย์ผู้หญิงที่มีผัวเป็นผี ในนิทานเรื่องผิวดอยด้วน ซึ่งเล่าถึงหญิงสาวในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง หลงเข้าไปในป่าผิมาพบเข้าก็เอาไปเป็นเมีย จนเวลาผ่านไป ๔ ปี พ่อของสาวผู้นี้ตาย คนในหมู่บ้านจึงไปบอก หญิงสาวจึงกลับมาพร้อมกับวัวเพื่อปลงศพพ่อ ผู้ศึกษาเห็นว่าเรื่องราวของนิทานเรื่องนี้ สามารถมองได้ ๒ ประเด็นเช่นกัน คือ การดักเตือนหญิงสาวให้ระวังตนในยามที่ต้องเข้าไปในป่าตามลำพัง และอีกประเด็นหนึ่งผู้ศึกษามองว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างธรรมดาสามัญในสังคมชาวล้านนา หากเปลี่ยนตัวละครจากผีเป็นเพียงหนุ่มต่างบ้านคนหนึ่ง เพราะหนุ่มสาวชาวล้านนาไม่นิยมแต่งงานกับคนบ้านเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้านับถือผีบรรพบุรุษสายเดียวกัน เพราะถือว่าเห็นหน้ากันทุกวัน และารู้ถึงความเป็นอยู่ของกันและกันตลอดเวลา ผู้ชายมักจะเดินทางไปเฝ้าสาวต่างบ้านในยามค่ำคืน ส่วนหญิงสาวจะ “อยู่นอก” รอหนุ่มมาเฝ้าหา(เที่ยว) และตามธรรมเนียมเมื่อพ่อแม่ปู่ย่าตายายเสียชีวิตลงบรรดาลูกหลานแม้จะอยู่ไกลหรือใกล้ก็ต้องกลับมารวมพิธี รวมถึงจะต้องฆ่าหมู ไก่หรือวัว มาการวะศพและเลี้ยงหมู่คนที่มาช่วยงาน

ส่วนเรื่องผีและผิงเป็นนิทานที่มีเรื่องราวคล้ายกับเรื่องแม่นาคพระโขนงของภาคกลาง ดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น นิทานทั้งสองเรื่องนี้ เกิดจากการแพร่กระจายของนิทานเรื่องแม่นาคพระโขนง เพราะนิทานเรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันดีในทุกภาคของประเทศไทย มีสถานที่สามารถอ้างอิงได้คือศาลแม่นาค ตั้งอยู่ที่วัดมหาบุศย์ เขตสวนหลวง กรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ยังถูกหยิบยกขึ้นมา

สร้างเป็นละครโทรทัศน์ ๔ ครั้ง ภาพยนตร์ ๑๖ ครั้ง และละครเวทีโอเปร่า ซึ่งอำนวยการแสดง โดย สมเถา สุจริตกุล อีกหนึ่งครั้งในปี พ.ศ. ๒๕๔๕

ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นความสัมพันธ์ทางกายที่ลึกซึ้งและใกล้ชิดเป็นที่สุดที่มนุษย์พึงกระทำได้ การปรากฏนิทานที่มีเนื้อหาเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อโลกของคนกับผีว่าเป็นโลกใบเดียวกัน คนก็คือผีผีก็คือคน ดังนั้นไม่ว่าคนกับผีจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงใดก็เป็นเรื่องสามัญ

จากการศึกษารูปแบบและการจำแนกกลุ่มของนิทานผีข้างต้น เพื่อให้เห็นถึงบทบาทของผีแต่ละประเภทที่แฝงอยู่ในนิทานพื้นบ้านล้านนา รวมถึงความเข้าใจเกี่ยวกับฐานคิดเรื่องผีของชาวล้านนาที่แฝงอยู่ในนิทาน ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved